

Young
Men
Initiative

Care International Balkans
PROGRAM INICIJATIVA MLADICA

Studija
uticaja

Istraživanje

Januar, 2023

ISTRAŽIVANJE

CARE INTERNATIONAL BALKANS

**PROGRAM INICIJATIVA MLADIĆA:
STUDIJA UTICAJA PROJEKTA U PERIODU
2014-2020**

Januar, 2023

Zahvalnice

Zadovoljstvo nam je da predstavimo Studiju uticaja CARE-ove regionalne Inicijative mladića (YMI), dugoročni program CARE-a na Balkanu koji CARE sprovodi u saradnji sa partnerskim nevladinim organizacijama, institucijama i donatorima, pokrivajući širok spektar tema čiji je cilj da promene ponašanja i stavove mladih i pruže im nove perspektive i mogućnosti.

Inicijativa mladića je započela malim kvalitativnim istraživanjem, istražujući stavove i ponašanja mladića, a zatim je tokom godina prerasla u sveobuhvatan program sa različitim komponentama namenjenim mladim ljudima, roditeljima, nastavnicima, prosvetnim radnicima, studentima, novinarima i drugim važnim akterima. Od početka, program je direktno dosegao preko 130.000 mladih ljudi u preko 280 škola i preko 1.800 članova nastavnog osoblja, dok su različiti edukativni programi i kampanje dosegli 800.000 ljudi širom Balkana.

Rad sa mladim ljudima za rodnu ravnopravnost, posebno mladićima, bio je izuzetan izazov za CARE i prošli smo ogroman put u poslednjih 15 godina. Mladi usvajaju svoje lične stilove života tokom tranzicije iz porodice i doma u odraslo doba pod uticajem složene mešavine ekonomskih, društvenih, kulturnih i obrazovnih procesa. Program je, međutim, imao komplementarne karakteristike kao što su promocija zdravih stilova života, edukacija o nenasilju i kampanje u čijem kreiranju su mladi ljudi učestvovali, dajući im osećaj vlasništva i postignuća. Ovi rezultati ne bi mogli biti postignuti bez naših partnerskih organizacija koje su implementirale program: Act for Society Centar iz Tirane, Institut za populaciju i razvoj iz Sarajeva, Perpetuum mobile iz Banja Luke, Snaga mladih iz Mostara, Status M iz Zagreba, Centar za savetovanje, socijalne usluge i istraživanje iz Prištine, YMCA iz Đakovice, Centar E8 i Smart Kolektiv iz Beograda.

Najveća zahvalnost i priznanja idu organizacijama koje su prepoznale potrebu za intervencijom i našim pristupom i koje su dale ogroman doprinos i finansijsku podršku. Početnu podršku pružilo je norveško Ministarstvo spoljnih poslova, a YMI od 2014. godine finansiraju Austrijska razvojna agencija, Vlada Švajcarske i Fondacija Oak. Ova ogromna podrška omogućila je CARE-u i partnerima da rade sa generacijama mladih ljudi i razviju program koji obuhvata relevantne metodologije i pristupe.

Ovaj program ne bi mogao da se implementira bez jake saradnje između CARE kancelarija, i želimo da se zahvalimo CARE Nemačka, CARE Austrija i CARE Norveška na njihovim bezuslovnim naporima i doprinosima.

Zahvaljujemo se svom nastavnom osoblju, profesorima i direktorima škola, kao i predstavnicima institucija koji su prepoznali ovaj program i izvršili herojske promene u svojim sredinama, a pre svega mladima koji su učestvovali u programu.

CARE i njegovi partneri podstiču vlade i zainteresovane strane da usvoje obrazovanje o životnim veštinama kao deo svojih sveobuhvatnih napora u radu sa mladima. Svaki pristup mora da ujedini škole, zajednice, porodice i druge važne aktere civilnog društva kako bi podržali mlade ljude dok postaju mladi odrasli. Nadamo se da će ova studija uticaja dati podsticaj za sistematske promene.

mr Sumka Bučan

Regionalna direktorka, CARE Balkans

CARE INTERNATIONAL

U regionu Balkana, CARE International ima preko 25 godina iskustva u implementaciji programa. Tokom ratova i sukoba devedesetih, CARE je odgovorio na uništavanje, traumatizaciju, raseljavanje i međuetničku mržnju svojim obimnim humanitarnim radom i radom na spasavanju života na Balkanu. Od 2000. godine, CARE-ova orijentacija je premeštena na razvojni rad i njegov cilj na Balkanu danas jeste da obezbedi da socijalna, ekonomska i politička prava ranjivih i marginalizovanih grupa budu priznata i poštovana, čime doprinosi održivom miru u regionu. CARE-ova programska strategija zasniva se na dva stuba: a) socioekonomskom uključivanju ranjivih manjina i drugih marginalizovanih grupa, što doprinosi jačim kapacitetima i poboljšanim mogućnostima za njih, omogućavajući im da se integrišu u društvo i ostvare svoja prava; b) rodnoj ravnopravnosti ranjivih i marginalizovanih grupa, do koje se dolazi kroz promovisanje vrednosti i prakse rodne ravnopravnosti, različitosti i nenasilja, jačanje kapaciteta lokalnih, nacionalnih i regionalnih aktera za ljudska prava i socijalne pravde i stvaranje mogućnosti za inovacije, učešće, učenje, saradnju i zagovaranje. CARE neguje partnerske odnose sa lokalnim sektorom civilnog društva i vladama, posvećenim doprinosu pozitivnim promenama u društvima.

Ovu publikaciju podržavaju OAK fondacija i CARE. Sadržaj i nalazi navedeni u ovoj publikaciji pripadaju autorima i ne odražavaju nužno stavove Oak fondacije ili CARE-a.

Sadržaj

LISTA SKRAĆENICA	9
REZIME	12
UVOD.....	15
REGIONALNA ANALIZA VRŠNJAČKOG, RODNO ZASNOVANOG I SEKSUALNOG NASILJA MEĐU MLADIMA.....	20
Albanija.....	22
Bosna i Hercegovina	25
Hrvatska.....	27
Kosovo*	30
Srbija.....	32
SVRHA STUDIJE	38
CILJEVI.....	39
METODOLOŠKI PRISTUP	42
Rodni stavovi	46
Kućne aktivnosti.....	46
Rodne uloge	49
Rodne norme	50
Homofobija	51
Prevenција nasilja	55
Vršnjačko nasilje	55
Rodno zasnovno nasilje	58
Nasilje nad homoseksualcima	62
Reakcija na nasilje	63
Seksualno i reproduktivno zdravlje	67
Zloupotreba alkohola i droga	71
Prevenција seksualnog nasilja	75
Najefikasnije komponente programa	81
ZAKLJUČCI.....	90
NAUČENE LEKCIJE	92
PREPORUKE	94
BIBLIOGRAFIJA	98
PRILOZI.....	105

Autor:
Srdjan Dušanić

Izdavač:
CARE International Balkans
Hasana Kaimije, Sarajevo 71000, Bosna i Hercegovina
www.care-balkan.org

Za izdavača:
Sumka Bučan, Regionalna direktorica

Jezička urednica:
Tihana Smiljanić

Dizajn i priprema za štampu:
Branislav Slijepčević i Aleksandar Slijepčević

Autorska prava © 2023 CARE International u Bosni i Hercegovini – Sarajevo
Sva prava zadržana.

Nijedan deo ove publikacije ne može se reprodukovati ili prenositi u bilo kom obliku ili na bilo koji način, elektronski, mehanički ili na drugi način, uključujući (ali ne ograničavajući se na) fotokopiranje, snimanje ili korišćenje istraživačkih informacija bez pismene dozvole autora ili vlasnika autorskih prava. Odnos između izdavača i autora regulisan je Zakonom o autorskom i srodnim pravima u Bosni i Hercegovini.

Lista skraćenica

AWEN – Albanska mreža za osnaživanje žena
BiH – Bosna i Hercegovina
BMK – Budi muško klub
CEDAW – Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena
CDC – Centri za kontrolu i prevenciju bolesti
CoE – Savjet Evrope
FB – Facebook
FBiH – Federacija Bosne i Hercegovine
RZN – Rodno zasnovano nasilje
HBSC – Zdravstveno ponašanje djece školskog uzrasta
IDRA – Asocijacija za istraživanje interkulturalnog razvoja
IG – Instagram
IWF – Fondacija za internetski nadzor
Ipsos – Institut za ispitivanje javnog mnjenja
KI – Ključni ispitanici
NVO – Nevladina organizacija
NSVRC – Nacionalni resursni centar za seksualno nasilje
OCD – Organizacije civilnog društva
OEBS – Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju
RS – Republika Srpska
SRZ – Seksualno i reproduktivno zdravlje
UN – Ujedinjene nacije
UNHCR – Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbeglice
UNICEF – Dečiji fond Ujedinjenih nacija
YMI – Inicijativa mladića

Rezime

Rezime

REZIME

Uvod i ciljevi

Od 2006. godine koalicija lokalnih, regionalnih i međunarodnih organizacija promovira pozitivne muške identitete pod zaštitnim znakom Inicijative mladića (YMI). YMI je regionalni program izgrađen na sveobuhvatnim i programskim naporima CARE-a u borbi protiv interpersonalnog i rodno zasnovanog nasilja (RZN), kao i za unapređenje rodne ravnopravnosti u regionu, i bavi se preventivnim merama koje se odnose na ekstremizam i nasilje mladih. Ovaj program se implementira u opštinama i srednjim školama u Albaniji, Bosni i Hercegovini (BiH), Hrvatskoj, Kosovu* i Srbiji. Srce YMI je „Program Y“ (mladi), koji se fokusira na transformaciju školskog okruženja u okruženje koji promovira rodnu ravnopravnost i kulturu nenasilja. Suština intervencije Programa Y jeste niz grupnih edukativnih radionica praćenih kampanjama društvenih normi koje promoviraju kritičko i lično razmišljanje o rodu, maskulinitetima i zdravlju, sa snažnim fokusom na prevenciju nasilja.

Cilj studije uticaja jeste da se otkriju promene koje su se dogodile u mestima implementacije u pogledu percepcije, stavova i ponašanja mladih u periodu 2014–2020. godine u ključnim programskim oblastima: (1) rodni stavovi; (2) prevencija nasilja; (3) seksualno i reproduktivno zdravlje; (4) zloupotreba alkohola i droga; i (5) prevencija seksualnog nasilja, kao rezultat direktnog angažovanja CARE-a i njegovih partnera. Ova studija takođe ima za cilj da identifikuje koje su metode i koji pristupi (školske radionice, školske i/ili kampanje u zajednici i Budi muško klubovi – BMK) bili najefikasniji u datom kontekstu i okolnostima.

CARE namerava da utvrdi nivo i vrstu uticaja u tri domena navedena ispod, a koji su u vezi sa pet ključnih oblasti navedenih iznad. Ta tri domena su:

- 1.** Promena u znanju, veštinama i samopouzdanju mladića i devojaka srednjoškolskog uzrasta, kao rezultat direktnog učešća u školskim radionicama i školskim i/ili kampanjama u zajednici zasnovanim na Programu Y, kao i u Budi muško klubovima.
- 2.** Promena u stavovima i ponašanju mladića i devojaka srednjoškolskog uzrasta, kao rezultat učešća u školskim radionicama, kampanjama i Budi muško klubovima, kao i u njihovoj sposobnosti da adekvatno odgovore na nasilje koje se dešava njima ili drugima.
- 3.** Metode i pristupi koji su u datom kontekstu i okolnostima dali najbolje rezultate.

Metod

Evaluacija podrazumeva primenu različitih kvantitativnih i kvalitativnih metoda istraživanja, uključujući analizu različitih vrsta dokumenata (istraživačkih izveštaja, politika i sl.), kao i sprovođenje većeg broja intervjua i fokus-grupa.

Ova studija uticaja se sastoji od nekoliko komponenti koje pružaju sveobuhvatan pregled efikasnosti preventivnih alata, metoda i pristupa korišćenih kroz Program Y u datom kontekstu i periodu 2014–2020. godine. Konsultant je koristio sledeće metode:

- 1. Pregled konteksta:** Kratka regionalna analiza i pregled zemlje o vršnjačkom, rodno zasnovanom i seksualnom nasilju među mladima uzrasta između 14 i 19 godina u Srbiji, Kosovu*, Albaniji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Pored toga, u analizi su opisane državne mere koje se primenjuju na nacionalnom, kantonalnom i lokalnom nivou kako bi se osigurala prevencija svih oblika nasilja.
- 2. Desk analiza:** Pregled podataka prikupljenih iz serije evaluacija u školama, te studija i izveštaja o projektu

sprovedenih između 2014. i 2020. godine. Tokom svake faze projekta, istraživači i tim YMI prikupljali su relevantne podatke i inpute kroz *Početakne procene u školama* sprovedene na početku svakog projektnog ciklusa i *Završne evaluacije u školama* sprovedene na kraju projektnih ciklusa. Ovi odvojeni istraživački izveštaji analizirani su i korišćeni za predstavljanje uticaja Programa Y na mlade u pet navedenih oblasti, zajedno sa ostalim projektnim izveštajima i završnim evaluacijama projekta.

- 3. Intervjui:** Organizovani su intervjui i fokus grupe sa bivšim i sadašnjim učesnicima Programa i ključnim akterima (predstavnicima škola, ministarstava, lokalnih organizacija civilnog društva (OCD), itd.). Ovo je podrazumevalo:
 - a.** Fokus grupe sa korisnicima koji su učestvovali u Programu Y, realizovanom u srednjim školama,
 - b.** Individualne ili grupne intervju sa predstavnicima školskog osoblja (direktorima, pedagozima i nastavnicima) ili drugim akterima.

Glavni zaključci

Nalazi sa svih ciljnih lokacija pokazali su da su učesnici doživeli značajne ili pozitivne promene na nivou **ličnih i društvenih veština**. Tvrdili su da su stekli samopoštovanje i osetili veće samopouzdanje kao direktan rezultat aktivnosti Programa. Naučili su da slobodnije i otvorenije izražavaju svoje stavove, kao i da prihvate različitost. Učesnici su razvili veću otpornost na pritisak vršnjaka i usavršili svoje veštine komunikacije. Tvrdi da im se kritičko razmišljanje poboljšalo i da su naučili kako da se nose sa sopstvenim emocijama.

Kada je reč o **uticaju na stavove i ponašanje mladih**, možemo zaključiti da su završna istraživanja zabeležila nekoliko pozitivnih ishoda. Do poboljšanja je došlo u oblastima rodne ravnopravnosti, učešća mladih u kućnim poslovima, prevencije nasilja, uključujući rodno zasnovano nasilje, i znanja o seksualnom i reproduktivnom zdravlju. Nije primećen dosledan napredak u pogledu konzumiranja psihoaktivnih supstanci. Najpozitivnije promene dogodile su se u oblastima rodno ravnopravnih odnosa i prevencije nasilja.

* Ova oznaka ne prejudicira stavove o statusu i u skladu je sa Rezolucijom SB UN 1244/1999 i Mišljenjem Međunarodnog suda pravde o proglašenju nezavisnosti Kosova. Primenjuje se na ceo dokument. .

Kada je reč o **stavovima i ponašanju**, najveća promjena je zabeležena u domenu rodno ravnopravnih odnosa, prevencije nasilja i rodno zasnovanog nasilja. Mladi su takođe izjavili da su aktivnije učestvovali u kućnim poslovima, kao i da su bolje brinuli o svom seksualnom i reproduktivnom zdravlju. Uočili smo nizak nivo seksualnog nasilja, ali mladi tvrde da su sada više informisani o vrstama seksualnog nasilja. Nije utvrđen dosledan napredak u pogledu konzumiranja psihoaktivnih supstanci.

Pored navedenog, učesnici su istakli važnost interaktivnog rada, angažovanja vršnjačkih edukatora i nastavnika, kao i važnost činjenice da je Program trajao nekoliko godina i da su bili uključeni svi učenici, a ne samo nekolicina odabranih.

Podaci pokazuju da su svi aspekti intervencije (učesće u Budi muško klubovima, kampanjama i radionicama) doprineli određenim poboljšanjima u stavovima i ponašanju mladića i devojaka u različitim sferama njihovog života. **Učesnici se jednoglasno slažu da je kombinacija radionica, kampanja i učesća u Budi muško klubovima bila najvažniji faktor u ovim promenama.** Radionice su imale direktan uticaj na znanja, stavove i ponašanje u određenim sferama života. Međutim, ove promene su postale izraženije kao rezultat kampanja i njihovog uključivanja u lokalni BMK. Kampanje su najviše doprinele širenju poruka Programa u zajednici, dok je za najdublje i najdugotrajnije pojedinačne promene bio odgovoran BMK.

Koncept rada ovog Programa dao je dobre rezultate i treba ga podržati i dalje razvijati u budućnosti. Pored toga, potrebna je sistemska podrška institucija za uspostavljanje mehanizama kako bi mladi ljudi znali kome da se obrate kada naiđu na probleme ili imaju druge potrebe. Očekujemo da će Program podstaći odgovorne obrazovne institucije i škole da aktivnije rade na uspostavljanju održivih mehanizama, kao što je nastavni plan i program koji vodi ka unapređenju životnih stilova mladih. Nadamo se da će CARE International, u saradnji sa svojim donatorima i lokalnim partnerima, nastaviti rad koji je do sada unapredio školske sredine i stvorio bolje uslove za zdrav razvoj mladića i devojaka na Balkanu

UVOD

U periodu 2014–2017. godine, CARE International i njegovi lokalni partneri implementirali su preventivni program (poznat kao „Program Y”) čiji je cilj bio poboljšanje života mladih ljudi u oblastima (1) rodni stavova, (2) prevencije nasilja, (3) seksualnog i reproduktivnog zdravlja, (4) zloupotrebe alkohola i droga, i (5) prevencije seksualnog nasilja. Kako rezultati evaluacije iz pojedinačnih faza Programa nikada nisu integrisani, svrha ove analize i izveštaja jeste da konsoliduje rezultate i uticaje spomenutog programa i unapredi buduće programe na Balkanu. Ova studija uticaja izrađena je uz podršku Oak Fondacije, CARE Austrija i CARE Nemačka.

Misija CARE International Balkan u regionu jeste da doprinese posleratnom oporavku i društveno-ekonomskom razvoju Bosne i Hercegovine (BiH), Hrvatske, Srbije, Kosova* i Crne Gore. Rad CARE-a na Balkanu započeo je 1992. godine, kada je CARE pružao humanitarnu podršku ljudima pogođenim ratom. Krajem devedesetih, CARE je pomerio svoj fokus u regionu sa humanitarne posleratne pomoći i rehabilitacije na društveno-ekonomski razvoj, angažujući se u intervencijama usmerenim na prevenciju sukoba i izgradnju mira, održivi život, rodnu ravnopravnost i prevenciju rodno zasnovanog nasilja.

Od 2006. godine koalicija lokalnih, regionalnih i međunarodnih organizacija promovise pozitivne muške identitete pod zaštitnim znakom Inicijative mladića (YMI). YMI je regionalni program koji uključuje ministarstva prosvete, pedagoške zavode, škole, učenike, roditelje i nevladine organizacije u partnerski i proaktivni proces razvoja, testiranja i

unapređenja obrazovnih programa, u cilju stvaranja boljih obrazovnih i zdravstvenih mogućnosti za mlade ljude. Program je bio usmeren na mlade, posebno mladiće koji su podložni nasilju i antisocijalnom ponašanju, sa ciljem da ojača njihove ključne veštine, znanja i stavove, i na taj način podstakne njihovo bolje ponašanje u skladu sa rodno ravnopravnim normama i nenasiljem. Koordinisan od strane CARE International Balkan, implementiran od strane omladinskih organizacija civilnog društva i vladinih institucija u pet zemalja/teritorija, i evaluiran od strane spoljnih istraživača, YMI nastoji da promoviše stil života koji daje prioritet dobrom zdravlju¹, nenasilju i rodnoj ravnopravnosti kroz kombinaciju edukativnih radionica i kampanja u zajednici. YMI je započeo malim kvalitativnim istraživanjem, ispitujući stavove i ponašanja mladića, što je pomoglo da se razvije programski okvir sa ključnim tematskim oblastima i najadekvatnijim pristupima zasnovanim na kontekstu i nalazima istraživanja. Tokom godina, prerastao je u sveobuhvatan program sa različitim komponentama namenjenim mladim ljudima, roditeljima, nastavnicima, prosvetnim radnicima, studentima, novinarima i drugim važnim akterima. Od početka, program je direktno dosegao preko 130.000 mladih ljudi širom Balkana, s indirektnim dosegom od preko 13 miliona ljudi.

Srž YMI intervencije jeste serija grupnih edukativnih radionica praćenih kampanjama društvenih normi koje promovišu kritičko i lično razmišljanje o rodu, maskulinitetu i zdravlju, sa snažnim fokusom na prevenciju nasilja. Radionice su veoma participativne i bave se pitanjima zdravlja i odnosa iz

¹ To znači sledeće stavke u životu mladića: bez zloupotrebe droga i alkohola, odgovorna vožnja, briga o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, bavljenje sportom i redovni lekarski pregledi, itd..

rodne perspektive, uključujući seksualno i reproduktivno zdravlje, komunikaciju i pregovore, upotrebu droga i alkohola, upravljanje besom i prevenciju nasilja. Od 2014. godine, CARE i njegovi partneri započeli su razvoj prilagođenog programa za mlade koji je postao jedan od kamena temeljaca intervencije. Srce YMI jeste Program Y (mladi)², koji je fokusiran na transformaciju školskog okruženja u okruženje koje podržava i neguje rodnu ravnopravnost i promovise kulturu nenasilja.

Program Y

„Program Y – Mladi“ je obrazovni kurikulum zasnovan na dokazima čiji je cilj da razvije funkcionalna znanja, stavove i psihosocijalne veštine mladih ljudi, a koje su od izuzetne važnosti za zdravo i bezbednije odrastanje. To je koristan alat i priručnik za obuku za edukatore u srednjim školama i omladinske radnike, koji se fokusira na rešavanje pitanja rodni nejednakosti, štetnih zdravstvenih praksi i nasilja u svakodnevnom životu mladića i devojaka uzrasta od 14 do 19 godina u školama i zajednici. Zasnovan na savremenim pedagoškim metodama rada, koje podrazumevaju saradničko i participativno učenje, Program Y podučava

mlade ljude da prepoznaju i razumeju rizike, kritički razmišljaju o posledicama i donose odluke u najboljem interesu njihovog zdravlja i zdravlja njihovih vršnjaka.

Program Y predstavlja dokumentovani uspeh na Zapadnom Balkanu i trenutno se sprovodi u osnovnim i srednjim školama, omogućavajući visok direktan dolet i nivoe učešća. Programske sesije vode obučeni facilitatori i one su integrisane u školski program na različite načine, kao što su pojedinačni časovi, vannastavne aktivnosti ili delovi časova odeljenske zajednice.

² Program Y – inovativni pristupi u prevenciji rodno zasnovanog nasilja i promociji zdravih životnih stilova kod mladića i devojaka.

Regionalna analiza vršnjačkog, rodno zasnovanog i seksualnog nasilja među mladima

Regionalna analiza
vršnjačkog,
rodno zasnovanog
i seksualnog nasilja
među mladima

REGIONALNA ANALIZA VRŠNJAČKOG, RODNO ZASNOVANOG I SEKSUALNOG NASILJA MEĐU MLADIMA

Osnovne informacije

Centri za kontrolu i prevenciju bolesti (CDC) definišu **nasilje mladih** kao „namernu upotrebu fizičke sile ili moći za pretnju ili nanošenje štete drugima od strane mladih doba od 10 do 24 godine“. Nasilje mladih može uključivati bilo šta, od maltretiranja ili tučnjave do pretnji oružjem i nasilja u vezi s bandama. Kada govorimo o nasilju među mladima, mlada osoba može da bude žrtva, napadač ili svedok. Ujedinjene nacije tvrde da je „nasilje mladih globalni javnozdravstveni problem koji uključuje niz dela, od maltretiranja i fizičkih tučnjava, težeg seksualnog i fizičkog napada, pa sve do ubistava“. Ono može početi u vrlo mladom dobu i kulminirati kako osoba postaje starija, ali može početi i u kasnijem dobu žrtve. Postoje različite vrste nasilja mladih.

Vršnjačko nasilje definisano je kao ponovljena radnja koja se namerno sprovodi da bi se namerno povredili drugi; to je nasilje koje je uzorkovano, a ne izolovana pojava (Sampasa-Kanyinga, Willmore, 2015). Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbeglice (UNHCR) definiše rodno zasnovano nasilje kao štetne radnje usmerene na pojedince na osnovu njihovog roda i ukorenjene u rodnoj nejednakosti, zloupotrebi moći i štetnim normama. Seksualno nasilje, prema definiciji Nacionalnog resursnog centra za

seksualno nasilje (NSVRC), podrazumeva da neko manipulise ili prisiljava drugu osobu na neželjenu seksualnu aktivnost bez njenog pristanka.

Ujedinjene nacije (UN) u svojim procenama zaključuju da je nasilje jedan od četiri glavna razloga za smrt mladih. Svake godine dogodi se oko 200.000 ubistava među mladima starosti od 10 do 29 godina. To čini 43% ukupnog broja ubistava širom sveta. Od ovog broja, 83% su mladići. Još je više mladih ljudi koji zadobiju povrede i kojima je potrebna medicinska pomoć. Vršnjačko nasilje ponekad se prenosi na seksualno nasilje. UN podaci pokazuju da 3–24% devojaka navodi da je njihovo prvo seksualno iskustvo bilo iznuđeno. Posledice bilo kog oblika nasilja mladih brojne su i doživotne i utiču na psihičko, fizičko i društveno funkcionisanje žrtava. Još jedna posledica nasilja jeste i da žrtve nasilja mogu postati počinioци.

Neizvesnost, rastući društveni dispariteti, teški ekonomski izbori i promena društvenih i kulturoloških očekivanja čine tranziciju iz adolescencije u odraslo doba većim izazovom nego što je to bio slučaj ranije. Društveni konteksti u kojima pojedinci odrastaju oblikuju njihov identitet, s implikacijama na ponašanje tokom kritične tranzicije u odraslo

doba u kom se prvi put donose mnoge ključne životne odluke (Kirkpatrick Johnson, Mollborn 2009). Uloge koje mlada osoba preuzima i proživljava oblikuju njeno doba iz perspektive te osobe (George 1990; Logan, Ward i Spitze 1992). Deca izložena različitim oblicima nasilja češće doživljavaju depresiju i anksioznost, puše, zloupotrebljavaju alkohol i droge, samopovređuju se i upuštaju u visoko

rizično seksualno ponašanje. Stansfeld et al. (2017) otkrili su da je visoka izloženost nasilju povezana s visokim nivoom emocionalnih poremećaja kod adolescenata koji nisu bili zaštićeni socijalnom podrškom. Isto tako, ovi autori identifikovali su i hitnu potrebu za intervencijama kako bi se smanjila izloženost nasilju kod mladih.

Cilj

Svrha ovog izveštaja jeste da sumira državne mere, politike i strategije koje se primenjuju u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Kosovu* i Srbiji, kao i da pruži regionalnu perspektivu po pitanju nasilja mladih. Takođe, ovo je prilika da se analizira veza između politika koje se dotiču vršnjačkog, rodno zasnovanog i seksualnog nasilja u ovim zemljama. Ovaj rad pruža i kratku regionalnu analizu i pregled po zemljama o vršnjačkom, rodno zasnovanom i seksualnom nasilju među mladima u Albaniji, Bosni i Hercegovini,

Hrvatskoj, Kosovu* i Srbiji. Postoji nekoliko studija o ovim temama, ali za potrebe ove kratke analize koristili smo samo one najrelevantnije. Ovde je prikazano poređenje državnih mera između navedenih zemalja, kao i poređenje dostupnih podataka o vršnjačkom, rodno zasnovanom i seksualnom nasilju. Primarni cilj ove procene i prikupljanja podataka nije prikupljanje statističkih podataka, već pomoć u planiranju budućeg programa kao odgovor na identifikovana pitanja koja izazivaju zabrinutost.

Međunarodni i regionalni kontekst nasilja mladih (vršnjačkog, rodno zasnovanog i seksualnog) na Balkanu

Albanija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Kosovo* i Srbija pokazuju (barem deklarativnu) posvećenost suočavanju sa rodno zasnovanim nasiljem, seksualnim nasiljem i zaštitom mladih. Uprkos tome, nasilje je i dalje goruće pitanje i zahteva dalju pažnju i napore da se ono prevaziđe. Uz to, sve ove zemlje imaju različite institucionalne mehanizme i potpisale su ili ratifikovale različite međunarodne ugovore. Da spomenemo samo neke od njih:

- *Agenda Ujedinjenih nacija 2030 za ciljeve održivog razvoja (2015)* ima za cilj rešavanje globalnih izazova i predviđa eliminaciju nasilja. Takođe se bavi rodnom ravnopravnošću, tačnije eliminisanjem svih oblika nasilja nad ženama i devojčicama, uključujući seksualnu eksploataciju. Savet Evrope pokrenuo je inicijativu da se 18. novembar obeležava kao Evropski dan zaštite dece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja.

- *Deklaracija UN o eliminaciji nasilja nad ženama* (1993) definiše nasilje nad ženama i ističe da žene imaju, između ostalog, pravo na jednakost, pravo na slobodu i bezbjednost ličnosti, itd.
- *Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima djeteta* (1989), koja između ostalog definiše osnovna građanska, politička, socijalna, ekonomska i kulturna prava dece, takođe utvrđuje principe nediskriminacije, najboljeg interesa deteta, prava na opstanak i razvoj, i učešće dece. Ova Konvencija propisuje i zaštitu dece od nasilja i zlostavljanja, uključujući i zaštitu dece od svih oblika eksploatacije.
- *Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja* (2007), poznata i kao Lanzarote konvencija, obuhvata mere za prevenciju, identifikaciju, istragu i kažnjavanje svih oblika seksualne eksploatacije i zlostavljanja dece. Mnoge zemlje su takođe potpisnice *Evrpske konvencije o ljudskim pravima*, *Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena* (1979), *Pekinške deklaracije i Platforme za akciju* (1995). Isto važi i za *Konvenciju Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici* (2011), takozvanu *Istanbulsku konvenciju*.

Albanija

Politički sistem Albanije je predsedničko-parlamentarna demokratija. Parlament Albanije, koji se zove Narodna skupština, telo je koje usvaja zakone. Državni organ nadležan za pitanja rodne ravnopravnosti, suzbijanje rodno zasnovanog nasilja i nasilja u porodici i prevenciju nasilja nad ženama i mladima jeste ministar zdravlja i socijalne zaštite preko Nacionalnog saveta za rodnu ravnopravnost i Sektora za politike i strategije za socijalnu uključenost i rodnu

ravnopravnost. Najviše savetodavno telo za pitanja rodne ravnopravnosti jeste Nacionalni savet za rodnu ravnopravnost, dok istu ulogu u pogledu zaštite dece ima Nacionalni savet za prava i zaštitu deteta. Politike i programe koji se odnose na pitanja dece izrađuje Sektor za politike i strategije za socijalnu uključenost i rodnu ravnopravnost, odsek Generalnog direktorata za politike i razvoj zdravstva i socijalne zaštite pri Ministarstvu zdravlja i socijalne zaštite.

Državne mere

Ustav Republike Albanije, koristeći neutralan jezik, podrazumeva da svi njeni građani imaju ista prava, bez obzira na rod, godine ili bilo koju drugu individualnu karakteristiku. Takođe propisuje da deca imaju pravo na zaštitu od nasilja, maltretiranja i eksploatacije, posebno ona mlađa od minimalne dobi za dečiji rad. *Krivični zakon* Republike Albanije definiše odredbe za krivična dela protiv dece, braka i porodice. Kada je reč o deci, propisane su sankcije za maltretiranje dece, trgovinu maloletnicima, seksualne odnose sa maloletnicima, pornografiju, itd. Krivični

zakon takođe propisuje kazne za počiniocce nasilja u porodici. *Zakon o merama protiv nasilja u porodičnim odnosima* garantuje zaštitu članova porodice koji su žrtve nasilja u porodici. Ovaj zakon posebnu pažnju posvećuje ženama i obuhvata decu nakon izmena i dopuna iz 2018. i 2020. godine. *Zakonom o pravima i zaštiti deteta* definisano je pravo deteta na zdrav fizički, mentalni, moralni, duhovni i društveni razvoj, kao i pravo da uživa u porodičnom i društvenom životu primerenom detetu. Nekoliko rezolucija i odluka bavi se pravima dece i mladih -

Rezolucija o osudi nasilja nad ženama i devojčicama i povećanju efikasnosti pravnih mehanizama za njegovo sprečavanje, Mere zaštite dece od pristupa ilegalnim i/ili štetnim sadržajima na internetu, itd.

Pregled studija

Seksualno nasilje je veliki problem u Albaniji. Veliki procenat zločina počinjenih u Albaniji čine zločini u vezi sa seksom. Prema podacima objavljenim na Childhub-u, seksualni zločini sa maloletnicima čine oko 40% ukupnih seksualnih zločina u zemlji. Zakonska starosna granica za sporazumni seks je 14 godina; međutim, 67% žrtava seksualnih zločina jesu maloletnici mlađi od 14 godina, dok 81% žrtava seksualnih zločina počinjenih nad maloletnicima mlađim od 18 godina čine žene. Albanija se bori protiv ovog problema zapošljavanjem većeg broja radnika za zaštitu dece i pooštavanjem svog Krivičnog zakona. Međutim, osuđeno je samo oko 40% počinitelaca, što predstavlja sve veći problem u sprovođenju politika. *Zdravstveno ponašanje dece školskog uzrasta (HBSC) 2017–2018* studija je koju je sprovela evropska HBSC mreža u Albaniji među decom, dečacima i devojčicama, uzrasta 11, 13 i 15 godina. Studija je pokazala da su oko 22% albanske dece maltretirali vršnjaci. Oko 30% dečaka i 20% devojčica bili su počinioci, odnosno, u mesecima pre istraživanja, svako četvrto dete nekoga je maltretiralo. Što se tiče primenjenih oblika nasilja, oko 22% dece je ili maltretiralo nekoga upotrebom sajber nasilja (nasilja koje nastaje upotrebom digitalnih tehnologija), ili je bilo maltretirano na isti način, dok je oko 30% njih – skoro svaki drugi dečak i svaka peta devojčica – doživelo fizičko nasilje. Oko 32% učenika (28% devojčica i 37% dečaka) prijavilo je bar jednu povredu koja je zahtevala medicinsku pomoć. Pored toga, oko 31% dece fizički je zlostavljano tokom celog života, a oko 16% njih emocionalno

je zlostavljano tokom celog života; oko 2% ispitanika fizički je zanemarivano tokom celog života, a 14% doživelo je emocionalno zanemarivanje. Fizičko zanemarivanje bilo je veće kod dečaka. Važan podatak jeste da je 69% dece, odnosno skoro dve trećine, izjavilo da nikada nisu doživeli napad od strane roditelja ili drugih odraslih u domaćinstvu. Čak 26% mladih je fizički zlostavljano jednom ili dvaput u životu. Kao odgovor na rezultate nacionalnog istraživanja o maltretiranju i ekstremizmu u obrazovnom sistemu, sprovedenom u maju 2016. godine, Savet Evrope je osmislio program koji je implementiran u 21 školi u Albaniji, nakon čega je usledila post-studija. Prema podacima *UN Women u Albaniji*, tokom perioda izolacije uzrokovane pandemijom COVID-19, od marta do maja 2020. godine, broj poziva na telefonsku liniju za nacionalno savetovanje utrostručio se u odnosu na isti period godinu dana ranije, dok je broj prijavi nasilja u porodici policiji bio manji nego u 2019. godini. Dragoti (2017) predstavio je rezultate post-studije u kojoj je anketirano 2.377 učenika, 3.560 nastavnika i 970 roditelja. Rezultati su pokazali da je 19,4% učenika doživelo maltretiranje ili nešto u vezi a maltretiranjem najmanje dva ili tri puta mesečno, a 29% jednom ili dva puta mesečno. Sebe žrtvama nasilja smatra 9,7% učenika, dok je 5,2% priznalo da je nekoga maltretiralo, a 4,3% da su i žrtve i počinioci nasilja. Preko pola nastavnika, njih 60%, izjavilo je da je nasilje prisutno u školama, dok je 23% roditelja izjavilo da je njihovo dete bilo žrtva napada.

Najčešći oblici vršnjačkog nasilja (prema mišljenju nastavnika)	
Verbalno nasilje	78%
Psihološko zlostavljanje	61%
Sajber nasilje	51%

Doživljavaju sebe kao...	Dečaci	Devojčice
Nasilnike	52%	32%
Žrtve	51%	48%

Najveći procenat vršnjačkog nasilja primećen je među učenicima uzrasta 15–16 godina, zatim učenicima od 10 i 11 godina. Što se tiče lokacije na kojoj se nasilje najviše dešava, 39% dece prijavilo je učionicu, i to kada nastavnici nisu prisutni, 38% je prijavilo igralište, a 13% je navelo da se nasilje dešava u učionici čak i kada je nastavnik prisutan. Kada su upitani o oblicima nasilja, 45% učenika je izjavilo da je doživelo psihičko nasilje, 37% verbalno nasilje, 33% fizičko nasilje i 15% sajber nasilje.

IDRA Research & Consulting, uz podršku Kancelarije UN Women u Albaniji, sprovela je studiju o rodno zasnovanom nasilju pod nazivom *Seksualno uznemiravanje i drugi oblici rodno zasnovanog nasilja u urbanim javnim prostorima u Albaniji (2019.)*. U ovom istraživanju učestvovalo je ukupno 750 žena starijih od 16 godina. Da se seksualno uznemiravanje dešava svuda izjavilo je 34% učesnica ankete, dok je 18% izjavilo da se dešava često. U opasnosti od nasilja ili izložene seksualnom nasilju pre 15. godine života bilo je 38% žena. Čak 40% ispitanica je izjavilo da su devojčice ili žene koje su doživjele seksualno nasilje same izazvale

nasilje, a svaka treća je izjavila da nasilje treba zadržati za sebe. Istraživanje je pokazalo da je seksualno nasilje češće nakon 15. godine života. Albanska mreža za osnaživanje žena (AWEN) u okviru programa „Zaštita i promocija prava žena u Albaniji“ sprovela je istraživanje pod nazivom *Nasilje intimnog partnera kod adolescenata u Albaniji (2019.)*. U ovom istraživanju učestvovalo je 1036 osoba starosti 16–19 godina. Neki oblik partnerskog nasilja doživelo je 22% učesnika ankete, devojke češće od mladića (28% devojaka, 20% mladića), dok je svaki deseti ispitanik vršenje pritiska na partnera radi seksualnog odnosa smatrao prihvatljivim. Istraživanje je pokazalo da su devojke doživjele nasilje od svojih partnera skoro tri puta više nego mladići. Devojke su uglavnom iskusile pretnje, ponižavanje ili fizičko zlostavljanje. Procenat seksualnog nasilja koje je počinio partner bio je gotovo jednak kod mladića i devojaka. Od svih mladih ljudi koji su doživeli partnersko nasilje, njih 43% takođe je doživelo i nasilje u porodici, dok su mladi ljudi koji nisu doživeli nasilje u porodici bili tri puta manje žrtve partnerskog nasilja. Oko 50% učesnika ankete reklo je da je malo verovatno da će ikome reći da su bili žrtve nasilja.

Bosna i Hercegovina

Prema Opštem okvirnom sporazumu za mir u Bosni i Hercegovini, poznatom kao Dejtonski mirovni sporazum³, Bosna i Hercegovina se sastoji od dva entiteta – Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH) i Republike Srpske (RS), i Brčko Distrikta (BD). FBiH se sastoji od 10 kantona, svaki sa svojom vladom i skupštinom, pri čemu vlade pripremaju, a skupštine usvajaju zakone. Na nivou BiH, zakonodavnu vlast ima Parlamentarna skupština BiH, koja usvaja opšte okvirne zakone. Parlament FBiH, koji se sastoji od Predstavničkog doma FBiH i Doma naroda FBiH, ima zakonodavnu vlast na nivou FBiH. Izvršnu vlast imaju predsednik i dva potpredsednika, kao i Vlada FBiH. U Republici Srpskoj, zakonodavnu vlast imaju Narodna skupština RS i Veće naroda RS, dok izvršnu vlast imaju predsednik, dva potpredsednika

i Vlada RS. Kao rezultat rada Međunarodne arbitražne komisije, Brčko Distrikt je 2000. godine stavljen pod upravu BiH. Brčko Distrikt ima vlastitu vladu, skupštinu, pravosuđe i policiju. Što se tiče institucionalnih *gender* mehanizama, formirani su Agencija za ravnopravnost polova Bosne i Hercegovine i entitetski *gender* centri – Gender centar Federacije Bosne i Hercegovine i Gender centar – Centar za jednakost i ravnopravnost polova Vlade Republike Srpske. Ova komplikovana struktura predstavlja izazov za rešavanje bilo kog pitanja i pronalaženje kohezivnog rešenja ili usvajanje mera.

Državne mere

Bosna i Hercegovina (BiH) složena je zemlja u smislu strukture. Sastoji se od dva entiteta, Republike Srpske (RS) i Federacije BiH (FBiH), kao i Brčko Distrikta. Kao rezultat ove strukture, neke zakonske odredbe usvajaju se na državnom nivou, dok se druge usvajaju na nivou entiteta/distrikta, pri čemu je neke zakone entiteta/distrikta potrebno uskladiti sa državnim propisima. U Bosni i Hercegovini postoje brojni zakoni, konvencije, dokumenti, itd. koji se odnose na rodno zasnovano nasilje. S obzirom na to da je Bosna i Hercegovina deo Ujedinjenih nacija i Saveta Evrope, BiH je potpisnica međunarodnih dokumenata u vezi sa zaštitom ljudskih prava

i dužna je uskladiti svoje zakonodavstvo sa zakonodavstvom EU. *Ustav Bosne i Hercegovine* glavni je pravni okvir zemlje, pri čemu Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama iz 1978. godine i Konvencija o državljanstvu udatih žena iz 1957. godine čine deo Aneksa 1 Ustava. Pored međunarodnih konvencija, deklaracija i *Ustava BiH, Krivični zakon FBiH, Krivični zakon RS i Krivični zakon Brčko Distrikta* drugi su važni zakoni koji regulišu rodnu zaštitu. *Zakoni o zaštiti od nasilja u porodici FBiH, RS i Brčko Distrikta* propisuju mere zaštite od praćenja i uznemiravanja. *Zakon o rodnoj ravnopravnosti BiH* takođe je važan deo

³ Takođe poznat kao Dejtonski mirovni sporazum, Dejtonski sporazum, Pariski protokol ili Dejtonsko-pariski sporazum, mirovni je sporazum postignut u vazduhoplovnoj bazi Rajt-Paterson u blizini Dejtona, Ohajo, Sjedinjene Države, novembra 1995. godine, a zvanično potpisan u Parizu 14. decembra 1995. godine. Ovim sporazumima okončan je rat u Bosni i Hercegovini koji je trajao tri i po godine. (<https://www.osce.org/bih/126173>)

pravnog okvira u BiH. Njime se generalno regulišu prava rodne ravnopravnosti, dok entiteti i kantoni u svojim zakonima poseban akcenat stavljaju na ovo pitanje. Zakon o rodnoj ravnopravnosti RS, na primer, definiše seksualno uznemiravanje i seksualnu ucenu. Osnivanje Gender centra Federacije Bosne i Hercegovine i Centra za jednakost i ravnopravnost polova – Gender centra Republike Srpske bio je jedan od uslova za ulazak BiH u Savet Evrope. Ovi centri

Pregled studija

Nažalost, nema mnogo studija o vršnjačkom, rodno zasnovanom ili seksualnom nasilju koje se fokusiraju na devojke u BiH. Istraživanje „Rasprostranjenost i karakteristike nasilja nad ženama u BiH“ (Babović, 2013) sprovedi su 2013. godine Agencija za ravnopravnost polova Bosne i Hercegovine i Ministarstvo za ljudska prava i izbeglice BiH. Prema nalazima istraživanja, skoro polovina ispitanih žena (47,2%) pretrpela je jednu ili više vrsta nasilja od doba mladosti (15 godina). Osim toga, prema istraživanju, devojke (18–24 godine) bile su više izložene nasilju od žena starijih od navedenog doba. Štaviše, istraživanje je pokazalo da su devojke podložnije nasilju. Ovo je statistički značajno za devojke u RS, ali ne i za one u FBiH. Najveće stope nasilja uočene su među devojka u RS (18–34 godine). Ovakve stope uglavnom su posledica fizičkog i psihičkog nasilja koje nad ispitanicama vrše njihovi intimni partneri. Najčešći oblik nasilja nad ženama, uopšteno, bilo je psihičko nasilje (41,9%), a zatim fizičko nasilje (24,3%). Pored toga, 20,8% žena starosti 19–24 godine doživelo je psihičko nasilje, dok je 2,4% doživelo fizičko nasilje. Nasilje koje su doživle žene uglavnom su počinili njihovi partneri (39% ispitanica), dok je 17% ispitanica doživelo nasilje i od strane partnera i drugih članova porodice. Osim toga, ovo istraživanje je ispitalo dve vrste psihičkog nasilja – emocionalno nasilje i ograničavanje sloboda. Rezultati su pokazali da je neznatno više žena u Bosni i Hercegovini doživelo ograničavanje

podržavaju proces rodne ravnopravnosti na entitetskom nivou. BiH je ratifikovala ili nasledila nekoliko međunarodnih obaveza o rodnoj ravnopravnosti, uključujući Konvenciju UN-a o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (1979), Konvenciju Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (2011), takođe poznatu kao Istanbulska konvencija, te Pekinšku deklaraciju i Platformu za akciju (1995).

sloboda (26,8%) nego emocionalno nasilje (25,5%). Na entitetskom nivou, u Federaciji BiH 28,1% ispitanih žena doživelo je ograničavanje sloboda, dok je emocionalno nasilje doživelo 26,4%. U Republici Srpskoj ograničavanje sloboda doživelo je 24,4% žena, a 23,9% žena doživelo je emocionalno nasilje. Ovi nalazi odnose se na žene uopšte, ali se može pretpostaviti da su rezultati slični i za devojke koje su učestvovala u istraživanju. Što se tiče seksualnog nasilja, skoro 10% žena 19–24 godine doživelo je seksualno nasilje koje je počinio njihov partner ili neko drugi. Prema podacima Agencije za ravnopravnost polova u Bosni i Hercegovini, nakon pandemije COVID-19 došlo je do porasta rodno zasnovanog nasilja. SOS telefoni su u 2020. godini primili 47% više poziva nego u godini pre pandemije (2019), a u sigurnim kućama broj osoba koje su preživele nasilje porastao je za 50%. Što se tiče seksualnog zlostavljanja, 28% žena ga je prvi put doživelo sa 15 godina, a 15% ispitanica je izjavilo da su doživle najteže oblike seksualnog zlostavljanja. Šahinović (2017) u početnom istraživanju sprovedenom u BiH među nastavnicima u školama (126 žena i 25 muškaraca) u tri kantona Federacije Bosne i Hercegovine (Kanton Sarajevo, Hercegovačko-neretvanski kanton i Srednjobosanski kanton) fokusirala se na vršnjačko i rodno zasnovano nasilje u osnovnim školama. Prema nalazima istraživanja zasnovanim na intervjuima sa

nastavnicima, škole sa 201–500 učenika imaju najveći procenat vršnjačkog i rodno zasnovanog nasilja, dok najmanji procenat imaju škole sa više od 800 učenika. Većina učesnika ankete najvećim uzrokom nasilja smatra porodičnu istoriju, zatim medije, igrice i internet. Nastavnici su istakli da je najčešći oblik vršnjačkog i rodno zasnovanog nasilja psihičko nasilje (35,5%), dok je verbalno zlostavljanje na drugom mestu sa 27%, a fizičko nasilje je procenjeno na 10%. Čak 71% nastavnika izjavilo je da se nasilje najčešće vrši individualno. Utvrđeno je da su dečaci češće koristili fizičko nasilje, dok su devojčice najčešće koristile verbalno zlostavljanje. Istraživanje je takođe pokazalo da učenici često ne prijavljuju nasilje (47,4% njih). Prema godišnjem izveštaju IWF-a za 2021. godinu, 2021. godina bila je daleko najgora u istoriji u pogledu seksualnog zlostavljanja mladih i dece na internetu, pri čemu je najzastupljenije doba seksualnog zlostavljanja dece putem fotografija između 11 i 13 godina. Na osnovu istraživanja koje je sproveo *Child*

Protection Hub (Regionalni resursni centar za zaštitu dece), podaci za Bosnu i Hercegovinu pokazali su da bi se svako sedmo dete susrelo sa nepoznatom osobom koju je upravo upoznao na internetu i da bi to uradilo samostalno, bez ičije pratnje. Istraživanje o dobrobiti i sigurnosti žena, koje je u Bosni i Hercegovini sproveo OEBS 2018. godine, pokazalo je da je 14% ispitanih žena doživelo neki oblik fizičkog ili seksualnog nasilja nakon 15. godine, dok je 1% njih doživelo nasilje u dobi mlađoj od 15 godina. Dalje, 28% žena doživelo je neki oblik seksualnog uznemiravanja nakon 15. godine, a 15% njih doživelo je najteže oblike seksualnog uznemiravanja. Isto istraživanje je pokazalo da je svaka deseta žena doba 18–74 godine koja je imala partnera doživela fizičko i/ili seksualno nasilje od strane intimnog partnera nakon 15. godine (FBiH: 10%; RS: 12%). Kada je u pitanju seksualno uznemiravanje, 26% žena starosti 18–74 godine u FBiH i 31% žena starosti 18–74 godine u RS prijavilo je da je doživelo seksualno uznemiravanje.

Hrvatska

Republika Hrvatska pristupila je Evropskoj uniji u julu 2013. Vlada je nosilac izvršne vlasti, odnosno predlaže zakone. Hrvatski sabor je predstavničko telo građana i nosilac zakonodavne vlasti. Pored pravosuđa, postoji i kancelarija javnog branioca, koja promoviše i štiti ustavna i zakonska prava građana, kao i javni branilac za decu, rodnu ravnopravnost i ravnopravnost osoba sa invaliditetom. Nadzor nad sprovođenjem Zakona o zaštiti od nasilja u porodici vrši Komisija za praćenje i unapređenje rada organa krivičnog i prekršajnog postupka i izvršenja sankcija u vezi sa zaštitom od nasilja u porodici.

Državne mere

Republika Hrvatska je usvojila brojne zakone i podzakonske akte koji regulišu različite oblike nasilja. *Ustav Republike Hrvatske* zabranjuje diskriminaciju na osnovu rase, boje kože, pola i nekoliko drugih karakteristika. Osim Ustava, pravni okvir u Hrvatskoj čini nekoliko relevantnih zakona i protokola. *Kazneni zakon* sadrži članove koji se odnose na žrtve, njihova prava, decu kao žrtve nasilja, žrtve krivičnih dela protiv seksualne slobode, itd. On definiše nasilničko ponašanje u porodici, sprečavanje nasilja, krivična dela protiv seksualne slobode, krivična dela protiv seksualne slobode maloletnika, porodično zlostavljanje, itd. *Porodični zakon* reguliše nasilje nad decom i ženama, uloge članova porodice i zaštitu dece od drugih članova porodice. *Zakon o zaštiti od nasilja u porodici* definiše različite oblike nasilja u porodici (fizičko, psihičko, seksualno, ekonomsko, itd.), koga obuhvata, koje su sankcije, itd. Hrvatski sabor je prvi put doneo *Zakon o rodnoj ravnopravnosti* 2003. godine, dok je poslednja verzija, usklađena sa direktivama EU, usvojena 2008. godine, a sa izmenama i dopunama 2017. godine. Ovaj zakon zabranjuje svaki oblik diskriminacije na osnovu pola, seksualne orijentacije, bračnog ili porodičnog statusa i zabranjuje rodno zasnovano nasilje i maltretiranje žena. Dalje, on zabranjuje diskriminaciju u obrazovanju, na poslu i u drugim oblastima. Zakon takođe reguliše rodna pitanja i zabranjuje diskriminaciju na osnovu pola, ekonomskog statusa, etničke pripadnosti, rase, jezika, socijalnog statusa, veroispovesti, seksualne orijentacije, zdravstvenog stanja, invaliditeta, političkih ili drugih uverenja. *Nacionalna politika za promociju ravnopravnosti polova* prvi put je usvojena 2006. godine kao osnovni strateški dokument za eliminisanje diskriminacije žena i uspostavljanje ravnopravnosti žena i muškaraca. Ažurirana je više puta, a najnovija verzija odnosi se na period 2011–2015. Vlada Republike Hrvatske usvojila je 2014. godine *Protokol o postupanju u slučajevima zlostavljanja i zanemarivanja dece* sa ciljem standardizacije postupka za

žrtve seksualnog zlostavljanja, dugoročnog uticaja na smanjenje seksualnog nasilja, zbrinjavanja žrtava, obezbeđivanja kvalitetne medicinske zaštite za žrtve, itd. Protokolom su precizirane i odgovornosti nadležnih organa u pogledu otkrivanja i suzbijanja seksualnog zlostavljanja i nasilja, kao i oblici, metode i sadržaj saradnje nadležnih organa. Vlada Republike Hrvatske potpisala je 2004. godine *Protokol o postupanju u slučajevima nasilja u porodici*. Ovim protokolom su propisane odgovornosti nadležnih organa u pogledu otkrivanja i suzbijanja zlostavljanja i nasilja u porodici. On takođe definiše oblike, metode i sadržaj saradnje nadležnih organa, uključujući i odgovornosti u pogledu otkrivanja i suzbijanja nasilja, kao i pomoći i zaštite žrtava porodičnog nasilja. Kancelarija za ravnopravnost polova izradila je 2015. godine *Poslovnik u slučajevima seksualnog nasilja*, kojim su definisane odgovornosti nadležnih organa u njihovom reagovanju prema žrtvama seksualnog nasilja; zaštita mentalnog zdravlja žrtava; te oblici, način i sadržaj saradnje nadležnih organa u reagovanju na seksualno nasilje. Protokolom o postupanju u slučajevima nasilja među decom i mladima propisane su odgovornosti nadležnih organa, oblici i način saradnje svih nadležnih organa i drugih aktera koji se bave sprečavanjem, otkrivanjem i suzbijanjem nasilja među decom i mladima. Republika Hrvatska obeležava 22. septembar kao Nacionalni dan borbe protiv nasilja nad ženama u znak sećanja na tri ubijene i jednu povređenu ženu u Gradanskom opštinskom sudu u Zagrebu 1999. godine tokom brakorazvodne parnice.

Pregled studija

Ipsos (2010) je sproveo istraživanje o vršnjačkom nasilju za potrebe Centra za mirovne studije pod nazivom *Nasilje ostavlja tragove – zvoni za nenasilje*. Istraživanje je sprovedeno u 18 škola, sa ukupno 700 učenika uzrasta 7–18 godina (55% devojčica, 40% dečaka, i 5% onih koji se nisu izjasnili). Rezultati su pokazali da 41% dece smatra da učenici vređaju i ismevaju jedni druge, dok 24% navodi da dolazi do fizičkih obračuna. Dobra vest jeste da je skoro 80% učenika reklo da se uvek mogu osloniti na svoje nastavnike ako imaju bilo kakvih briga ili problema sa drugim učenicima. Istraživanje je pokazalo da je u mesecu pre sprovođenja ankete 75,7% ogovaralo druge učenike iz odeljenja jednom ili više puta, 76,4% smatra da su bili predmet ogovaranja, 40,2% je namerno gurnulo druge učenike iz odeljenja jednom ili više puta, 36,5% je udarilo vršnjaka jednom ili više puta, 20% je pretilo učenicima iz svog odeljenja jednom ili više puta. Čak 79,3% učenika izjavilo je da su bili i žrtve i počinioi nasilja. Na pitanje zašto misle da dolazi do vršnjačkog nasilja, većina je kao razlog broj jedan navela ljubomoru (17,1%), a 16% je izjavilo da njihovi vršnjaci to rade da bi „izgledali kul“. Statistika pokazuje da je u prvih devet meseci 2021. godine 113 dece (mlađe od 18 godina) bilo žrtva zločina protiv seksualne slobode, a prijavljen je 731 slučaj seksualnog zlostavljanja i iznude dece. Od 2016. do septembra 2021. ovaj broj je fluktuirao. Najveći broj krivičnih dela protiv seksualne slobode prijavljen je 2020. godine, tokom pandemije COVID-19, sa 121 slučajem, a najveći broj slučajeva seksualnog zlostavljanja i iznude dece prijavljen je 2018. godine, sa 800 slučajeva. Ombudsman za rodnu ravnopravnost Hrvatske prijavio je porast nasilja u porodici nad ženama u 2021. godini za 43,4% u odnosu na 2019. godinu (Vlada Republike Hrvatske, 2020). Istraživanjem koje su sproveli Ajduković et al. (2011) o rodnim razlikama i prediktorima nasilja u vezama mladih obuhvaćeno je

623 srednjoškolaca iz 14 srednjih škola u Hrvatskoj (prosečan uzrast 16,8 godina, 56% mladića, 44% devojaka). U šest meseci pre istraživanja, 86,4% učesnika ankete doživelo je zlostavljanje u vezi, dok je 93,1% zlostavljalo svog partnera. Istraživanje je pokazalo da nasilje češće vrše devojke, kao i da to više priznaju.

Mamula (2011) u svom istraživanju *Seksualno nasilje u Hrvatskoj 2000–2010* pokazala je da su najčešće žrtve seksualnog napada deca mlađa od 14 godina (32%), zatim slede maloletnici uzrasta 14–18 godina (30%) i mlade odrasle osobe od 19 do 22 godine (15%). „Uzrast žrtava u vezi je s oblicima seksualnog nasilja koje doživljavaju tokom života; mala deca su najčešće žrtve razvratnog ponašanja (38%), zadovoljenja požude pred detetom (28%) i seksualne aktivnosti s detetom (16%). Maloletnici su najčešće žrtve razvratnog ponašanja (35%), zadovoljenja požude pred detetom ili maloletnikom (16%), seksualne aktivnosti s detetom (14%) i silovanja (13%). Mlade osobe starosti 19–22 godine najčešće su žrtve silovanja (34%) i podvođenja (12%). Najčešće žrtve silovanja su mlade odrasle osobe starosti 19–30 godina (43%) i maloletne osobe (22.“ Nakon što je Hrvatska ratifikovala Istanbulsku konvenciju 2018. godine, rodno zasnovano nasilje u zemlji poraslo je za 50%. Prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova, u 2022. godini prijavljeno je skoro 1.500 slučajeva nasilja u porodici, pri čemu su većina žrtava bile žene. Povećao se broj žena koje su ubili njihovi bliski rođaci ili porodica (11 u prvih osam meseci 2022. godine), pri čemu su 47% ubili partneri. Analiza rodnih pitanja za Hrvatsku (2011) koju je sproveo UNICEF pokazuje da su najčešća krivična dela protiv dečaka i devojčica mlađih od 14 godina zlostavljanje i zanemarivanje, pri čemu broj slučajeva raste svake godine. U 1999. godini prijavljena su 384 takva slučaja počinjena nad dečacima i 95 nad devojčicama, što je

poraslo na 522 slučaja nad dečacima i 364 nad devojčicama u 2009. godini. Od 2000. do 2008. godine skoro 19 puta više odraslih optuženo je za sitne prekršaje nasilja u

porodici, pri čemu su u izvršenju dominirali muškarci. U 2008. godini za sitne prekršaje nasilja u porodici optuženo je 11,7% više žena nego 2000. godine.

Kosovo*

Kosovo* je delimično priznata država i sporna teritorija koja se nalazi u jugoistočnoj Evropi. Kosovo* je 17. februara 2008. jednostrano proglasilo nezavisnost od Srbije. Od tada je steklo diplomatsko priznanje kao suverena država od strane 97 država članica UN⁴. Skupština Republike Kosovo* vrši zakonodavnu vlast, dok je Vlada Republike Kosovo* odgovorna za sprovođenje zakona i državnih politika i podložna je parlamentarnoj kontroli. Neke od institucija nadležnih za sprovođenje različitih mera prevencije

nasilja koje propisuju organi izvršne vlasti jesu Agencija za ravnopravnost polova, koja ima mandat da izrađuje, sprovodi i predlaže, kao i da koordiniše i prati domaće i međunarodne javne politike u vezi sa rodnom ravnopravnošću; i poslanički klub žena u Skupštini Kosova*, osnovan 2005. godine da promovise rodnu ravnopravnost i unapredi zakonodavni okvir koji se odnosi na rodnu ravnopravnost.

Državne mere

Kao i većina drugih zemalja, i Kosovo* je izmenilo svoj Ustav kako bi uključilo zakone za sprečavanje i borbu protiv nasilja nad ženama, uključujući nasilje u porodici. *Krivični zakon* definiše rodno zasnovano nasilje kao „kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije žena, a podrazumeva sve radnje rodno zasnovanog nasilja koje rezultiraju ili će verovatno dovesti do fizičke, seksualne, psihičke, ili ekonomske povrede ili patnje za žene, uključujući pretnje takvim radnjama, prinudu ili proizvoljno lišavanje slobode, bilo da se dešavaju u javnom ili privatnom životu.“ *Zakon o zaštiti od nasilja u porodici* daje vlastima ovlašćenja da intervenišu kako bi zaštitili decu ili odrasle od fizičkog, psihičkog ili seksualnog nasilja. *Zakon o rodnoj ravnopravnosti* garantuje ravnopravnost muškaraca i žena. Ovaj zakon sadrži članove koji se odnose na seksualno uznemiravanje, rodno zasnovano nasilje i druga pitanja. Cilj *Zakona o zaštiti od nasilja u porodici* jeste da

spreči sve oblike nasilja u porodici. Namenjen je žrtvama nasilja u porodici, s fokusom na decu, starije i osobe sa invaliditetom. *Zakon o maloletničkom pravosuđu* reguliše postupke i mere prema maloletnicima, navodeći da punoletna lica treba smatrati odgovornima za krivična dela učinjena nad detetom, uključujući polni integritet. Jedan od posebnih ciljeva *Nacionalne strategije za zaštitu od nasilja u porodici i Akcionog plana (2016–2020)* jeste sprovođenje istraživanja o mladima uzrasta 18–29 godina koji su bili izloženi seksualnom nasilju do 18. godine. Savet Evrope je identifikovao problem sa rodnom nasiljem na Kosovu*. Iz tog razloga, počeli su da rade na jačanju kosovskog* zakonodavnog i političkog okvira o nasilju nad ženama i nasilju u porodici, kao i na izgradnji institucionalnih.

Pregled studija

Kadriu (2012) u studiji *Prevalencija nasilja u adolescenatskim vezama* koju je sproveo Kosovski centar za rodne studije na 600 učenika (uzrasta 16–19 godina, iz 54 škole) fokusirala se na vršnjačko nasilje, rodno zasnovano nasilje i seksualno nasilje. Što se tiče seksualnog nasilja odraslih, 93,3% ispitanika izjavilo je da nikada nije doživelo seksualno nasilje od strane odraslih, a 16,8% izjavilo je da su odrasli nasilni pod dejstvom alkohola ili droga. U pogledu vidova kažnjavanja, 3,4% mladih navelo je da su ih odrasli kažnjavali zatvaranjem ili nedavanjem hrane; 17,6% izjavilo je da su ih odrasli kažnjavali zabranjivanjem izlazaka ili uzimanjem telefona, a 30,2% navodi da su odrasli često vikali. Što se tiče vršnjačkog nasilja, 77,1% učesnika ankete smatra da je fizičko nasilje široko rasprostranjeno, a 67,8% dece izjavilo je da su doživeli uvrede i ismevanje od strane vršnjaka. Veliki procenat učesnika ankete naveo je da su učenici u škole donosili razne oblike oružja – 44,6% je navelo noževe, 37,4% je navelo palice za bejzbol, a 18,1% je prijavilo da učenici u školu nose oružje. Drugi oblik nasilja, koji je prijavilo 45,2% učenika, jeste krađa ličnih stvari učenika. Govoreći o lokaciji na kojoj se dešava vršnjačko nasilje, 85,4% učenika je navelo da se najveći deo nasilja i zlostavljanja u školi dešava u školskim dvorištima, 52,4% navelo je da se nasilje dešava u školskim hodnicima, 66% je reklo da se nasilje dešava kada učenici izostaju sa nastave, 64,8% između školskih smena, 61,1% tokom odmora, a 55,9% je reklo da se nasilje dešava na povratku iz škole. Nalazi o rodno zasnovanom nasilju prilično su zabrinjavajući. Naime, 40% devojčica i 46% dečaka smatra da je prihvatljivo da momak udari devojku ako ga ona vara, dok 40% ispitanika smatra da je za kućne poslove prvenstveno odgovorna žena. Četvrtina mladih, njih 24%, veruje da ako momak potroši mnogo novca na svoju devojku, od nje se očekuje da ima seks sa njim; 44% veruje da neko ko zlostavlja pod dejstvom alkohola ili droge nije odgovoran za svoje loše postupke. Što se tiče nasilja u vezama, 33% dece smatra da je za neke

ljude dobijanje batina od partnera dobro, a 40% njih smatra da fizičko nasilje koje se dešava u vezi treba zadržati između partnera. Dalje, 66% ispitanika smatra da žena treba da izbegava da provocira muža. Značajan nalaz jeste da 40% mladih veruje da je pravi muškarac neko ko je aktivan, agresivan, nezavisan i dominantan, dok 33% veruje da je savršena žena pasivna, brižna, krhka i pričajiva. Još jedan zabrinjavajući nalaz jeste da mladi ljudi imaju pogrešnu percepciju nasilja, pri čemu 61% ispitanika smatra da ograničavanje vremena koje njihov partner provodi sa porodicom nije oblik nasilja, 27% veruje da šamaranje nije nasilje, 16% veruje da udaranje nije nasilje, a 38% veruje i da vikanje nije oblik nasilja. Isto važi i za njihovo viđenje seksualnog nasilja, pri čemu 31% ispitanika smatra da pritisak na seksualni odnos nije oblik nasilja. Da bi koristilo ucenu da natera nekog na seksualni odnos izjavilo je 7%, dok 3% ispitanika primorava partnera na seksualni odnos. Gallopeni (2020) u *Regionalnom istraživanju o nasilju nad decom u školama u jugoistočnoj Evropi* koje je sproveo Centar za zaštitu dece za Jugoistočnu Evropu takođe se fokusirao na nasilje mladih. Ovim istraživanjem ispitana su deca uzrasta 13–18 godina, kao i nastavnici, roditelji, direktori škola, poglavari verskih zajednica, itd. Podaci su kumulativni i nisu prikazani u procentima. Ovo istraživanje je pokazalo da deca na Kosovu* najviše doživljavaju maltretiranje, fizičko nasilje, psihičko i seksualno nasilje. Većina nasilja se dešava na putu od kuće do škole ili od škole do kuće. Takođe navode da je maltretiranje praćeno seksualnim uznemiravanjem od strane adolescenata. Maltretiranje, praćeno seksualnim uznemiravanjem, uglavnom prijavljuju devojke uzrasta 16–18 godina. I devojke i mladići su izjavili da na mestima gde mnogo ljudi koristi drogu ili alkohol doživljavaju mnogo nasilja, kako fizičkog, tako i psihičkog. Što se tiče nasilja u školi, većina mladih je izjavila da je najčešći oblik nasilja psihološko nasilje kada vršnjaci etiketiraju druge vršnjake. Nalazi su pokazali

4 Podaci iz Februara 2022.

da se fizičko nasilje češće dešava između dečaka nego između devojčica. Što se tiče seksualnog nasilja, studija je pokazala da se ono dešava u školama. Devojčice su čak prijavile neke oblike seksualnog nasilja koje su njihovi nastavnici počinili nad učenicima. Kada je pokrenuta tema rodni uloga i rodno zasnovanog nasilja, uočeno je da najvažniji uticaj ima socijalna percepcija. Od devojčica se, na primer, očekuje da obezbede „duhovnu“ ulogu, dok dečaci treba da pruže finansijsku podršku. Armen (2018) u studiji *Istraživanje nasilja nad decom u školama sa tipovima i srodnim varijablama: Kosovo** Uzorak citira istraživanje koje je sprovedeno u Prištini sa 618 srednjoškolaca (uzrasta 15–18 godina). Ovo istraživanje je pokazalo da je 87% ispitanika bar jednom doživelo nasilje u

školi. Skoro tri četvrtine – njih 73,6% – navelo je da je najčešći oblik nasilja nasilje nad njihovom (ili školskom) imovinom, dok 69,3% navodi da je najčešći oblik nasilja psihičko nasilje; 47,5% smatra da je to fizičko nasilje, a 22,1% navodi da je najčešća vrsta počinjenog nasilja – seksualno nasilje. Kosovska* policija istakla je da je 2012. godine prijavljen 351 slučaj nasilja mladih u školama, uključujući 64 lakše telesne povrede, devet teških telesnih povreda, 10 pretnji nasiljem i devet slučajeva posedovanja vatrenog i hladnog oružja. U periodu od marta do septembra 2020. godine, prijavljeni slučajevi nasilja u porodici porasli su za oko 11% u poređenju sa istim periodom 2019. godine (Limani, Limani, 2022).

Srbija

Vlast u Srbiji je podeljena na tri segmenta – zakonodavnu vlast ima Narodna skupština Republike Srbije, nosilac izvršne vlasti je Vlada Republike Srbije, koju čine kabineti ministara, dva potpredsednika i predsednik, dok je treći segment sudska vlast kao nezavisna vlast. Postoji nekoliko institucija koje štite rodnu ravnopravnost, malo se dotičući zaštite od rodno zasnovanog nasilja. Savet za rodnu ravnopravnost funkcioniše kao stručno i savetodavno telo Vlade. Koordinaciono telo za rodnu ravnopravnost

Vlade Republike Srbije koordiniše rad organa vlasti i razmatra sva pitanja u vezi s rodnom ravnopravnošću. Na nivou zakonodavne vlasti, Odbor za ljudska i manjinska prava i ravnopravnost polova predlaže poboljšanja u oblasti rodne ravnopravnosti. Takođe, Vojvodina kao autonomna pokrajina ima nekoliko organa koji se bave pitanjima rodne ravnopravnosti. Kada žrtve traže zaštitu nakon što su doživele različite oblike nasilja, najčešće se obraćaju policiji, centrima za socijalni rad i sigurnim kućama.

Državne mere

Republika Srbija rodno zasnovanom nasilju pristupa na različite načine i usvojila je niz dokumenata za borbu protiv njega. *Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti*, usvojena 2009. godine, predviđa niz aktivnosti do 2015. godine, raspoređenih na više specifičnih i pojedinačnih ciljeva. Postoji šest specifičnih ciljeva:

1. Ostvarivanje prava žena na ravnopravno učešće u donošenju odluka;
2. Iskorenjivanje ekonomskih nejednakosti između muškaraca i žena, uvođenje politike jednakih mogućnosti i bolje korišćenje ženskih resursa za razvoj;

3. Uspostavljanje rodne ravnopravnosti i integrisanje rodne perspektive u obrazovanje;

4. Očuvanje i unapređenje zdravlja žena i postizanje rodne ravnopravnosti u zdravstvenoj politici;

5. Sprečavanje i odbijanje svih oblika rodno zasnovanog nasilja, kao i obezbeđivanje sveobuhvatnog sistema zaštite za žene žrtve nasilja;

6. Uspostavljanje rodne ravnopravnosti u medijima, eliminisanje rodni stereotipa i eliminisanje govora mržnje iz medija (mizoginije).

Opšti cilj *Nacionalne strategije za prevenciju i borbu protiv rodno zasnovanog nasilja nad ženama i nasilja u porodici za period 2021–2025* jeste da obezbedi efikasnu prevenciju i zaštitu od svih oblika rodno zasnovanog nasilja nad ženama i devojčicama i nasilja u porodici i da razvije rodno odgovoran sistem službi podrške žrtvama nasilja. Zabrana vršnjačkog nasilja u školi definisana je *Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja i Pravilnikom o protokolu*

postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje koji definiše seksualno nasilje i zlostavljanje. Nasilje u porodici prvi put je definisano kao krivično delo u *Porodičnom zakonu* usvojenom 2005. godine, dok *Zakon o socijalnoj zaštiti*, usvojen 2011. godine, definiše službe za zaštitu dece, uključujući i one koje se odnose na zaštitu od nasilja i zanemarivanja. *Zakon o sprečavanju nasilja u porodici* usvojen 2016. godine sprečava nasilje u porodici i zahteva efikasnu, blagovremenu i hitnu zaštitu i podršku žrtvama nasilja u porodici. Republika Srbija je ratifikovala UN CEDAW. Takođe je 2010. godine potpisala *Evropsku konvenciju za naknadu štete žrtavama krivičnih dela sa elementima nasilja (1983⁵)*, dok je 2013. godine ratifikovala Konvenciju Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici – Istanbulske konvencije (2011). U 2015. usvojila je Ciljeve održivog razvoja UN (SDG) koji imaju za cilj rešavanje globalnih izazova. Srbija ima nekoliko telefonskih linija koje pružaju pomoć ženama žrtvama porodičnog ili seksualnog nasilja, kao i telefonske linije na koje deca mogu da prijave nasilje u školama, vršnjačko nasilje ili nasilje u porodici.

Pregled studija

Studija preseka fizičkog i psihičkog nasilja među mladima u Srbiji (Obrovčić-Tomašević, B. et al. 2019), koja je rezultat sekundarne analize nalaza Nacionalnog zdravstvenog istraživanja Republike Srbije iz 2013. (Ipsos Strategic Marketing, 2014) sprovedena sa 1567 mladih (758 žena i 809 muškaraca) pokazala je da je nešto više od 14% mladića i devojaka uzrasta 15–24 godine doživelo nasilje u porodici. *Istraživanje rodno zasnovanog nasilja u školama u Srbiji* (Ćeriman et al. 2015), koje je sproveo Centar za studije roda i politike Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, fokusira

se na rodno zasnovano nasilje u 50 škola širom Srbije. Nalazi studije mogu se podeliti u tri kategorije: rodno zasnovano nasilje, vršnjačko nasilje i seksualno nasilje. Nalazi pokazuju da je u školskoj 2013/2014. godini 69% učenika osnovnih škola (devojčica i dečaka) i 74% učenika srednjih škola (devojaka i mladića) doživelo najmanje jedan oblik rodno zasnovanog nasilja od strane svojih vršnjaka. U osnovnim školama, 34% dečaka narušilo bi privatnost devojčica tako što bi ušli u njihove svlačionice i toalete, dok je ovaj procenat u srednjim školama bio 20%. Seksualno uznemiravanje u vidu

5 Evropska konvencija donesena je u Rimu 4. novembra 1950. godine, a stupila je na snagu 1953. g. Protokol 7 sačinjen je u Strazburu 28. maja 1983. g., a stupio je na snagu 1988. g."

zabranjenog dodirivanja intimnih delova tela prijavilo je 23% učenica osnovnih škola. Najčešći oblici nasilja su vulgarno ponašanje (41% ispitanika), zatim rodne predrasude i komentari seksualne objektivizacije (oko 25%). Ista studija je pokazala da dečaci rodno zasnovano nasilje koje vrše vršnjaci smatraju prihvatljivijim nego devojčice, a to postaje očiglednije kako dečaci postaju stariji. Kod devojčica je situacija drugačija. U skladu s tim, dečaci češće nego devojčice vrše rodno zasnovano nasilje, a procenti se povećavaju s godinama. Ignjatović (2015) pokazala je da su u 76,5% slučajeva nasilja deca bila svedoci nasilja nad majkama, a 45,9% dece direktno je izloženo zlostavljanju od strane očeva. U studiji o dobrobiti i bezbednosti žena, koju je OEBS Srbija sprovela 2018. godine, seksualno i fizičko nasilje od strane osoba koje nisu partneri, kao i uznemiravanje i uhođenje, najčešće doživljavaju mlade žene (18–29 godina). Više od polovine žena mladih od 30 godina izjavilo je da su doživele seksualno uznemiravanje nakon što su napunile 15 godina (54% u poređenju sa 42% svih ispitanika). U Nacionalnoj studiji o društvenom problemu seksualnog zlostavljanja dece u Republici Srbiji (Bogovac et al., 2015), sprovedenoj u 121 školi u Srbiji, sa 2053 učenika uzrasta 10–18 godina, 50,5% ispitanika je izjavilo da poznaje nekoga ko je doživeo neki oblik nasilja – fizičko 18,3% (63,7% muškaraca, 36,3% žena), emocionalno 16,3% (64,9% žena, 35,1% muškaraca), socijalno 13,3% (55,1% žena, 44,9% muškaraca), sajber 11,7% (84,6% žena, 15,4% muškaraca), višestruko 10,4% (55,9% žena, 44,1% muškaraca) i seksualno 9,5% (88,5% žena, 11,5% muškaraca). Prosečan uzrast žrtava seksualnog nasilja

jeste 14 godina (najmlađe dete koje je doživelo seksualno nasilje imalo je 4 godine!). Kada je reč o nastavnom osoblju koje je doživelo seksualno nasilje, isto istraživanje pokazuje da je 10,8% pretrpelo seksualno nasilje od strane učenika, te da učestalost takvog nasilja koje raste s godinama života učenika (6,3% u osnovnim školama i 15,1% u srednjim školama). *M Istraživanje* (Jakovljević, 2011) o percepciji i stavovima u vezi sa rodno zasnovanim nasiljem među učenicima srednjih škola, sprovedeno u 16 gradova u Srbiji, između ostalog je istraživalo rasprostranjenost različitih oblika nasilja prema drugim muškarcima i ženama. Rezultati su pokazali da je 26% mladića koji su učestvovali u istraživanju doživelo neku vrstu vršnjačkog nasilja. Nasilje prema homoseksualcima, verbalno i fizičko, veoma je rasprostranjeno, dok je prijavljeno nasilje nad devojčkama manje od prijavljenog nasilja nad homoseksualcima. Prema podacima Autonomnog ženskog centra Beograd (2020), tokom prvog meseca pandemije COVID-19, tri puta više žena javilo se na SOS telefon da prijavi slučajeve nasilja u porodici, uz samo nekoliko registrovanih slučajeva femicida. Autonomni ženski centar (2018) sproveo je terensko istraživanje o percepciji i iskustvu mladih sa seksualnim uznemiravanjem, koje je obuhvatilo 602 mladih, 70% žena i 30% muškaraca uzrasta 18–30 godina (47,4% starosti 18–24 godine, 52,6% starosti 25–30 godina). U ovom istraživanju 60% ispitanika tvrdi da su nazivani neprikladnim imenima, 54% kaže da su dobili telefonski poziv ili poruku sa seksualnom konotacijom, a 26,3% kaže da su bili svedoci nečijeg samododirivanja.

Zaključci

U ovom izveštaju pokušali smo da analiziramo odnos politika koje se dotiču vršnjačkog nasilja, rodno zasnovanog nasilja i seksualnog nasilja u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Kosovu* i Srbiji. Takođe smo pokušali da identifikujemo sličnosti između zemalja u pogledu pomenutih vrsta nasilja među mladima.

Ne postoji mnogo studija o vršnjačkom, rodno zasnovanom ili seksualnom nasilju koje izdvajaju podatke za mlade, ali dostupni nalazi dovoljni su da se napravi poređenje zemalja i donesu neki zaključci. Nedostaju podaci o svim oblicima nasilja orijentisanog prema mladima, što negativno utiče na kreiranje politika i planiranje i onemogućava kreiranje politika u ovoj oblasti zasnovanih na dokazima. Vidimo da je nasilje mladih, u obliku vršnjačkog nasilja, rodno zasnovanog nasilja i seksualnog nasilja, evidentan problem koji se pojavljuje u svim zemljama.

U svim pet teritorija preovladava rodno zasnovano nasilje. U svim zemljama sprovedeno je nekoliko kampanja za podizanje svesti o zaštiti, prevenciji i sankcionisanju rodno zasnovanog nasilja, i iako je postignut određeni napredak, prisustvo rodno zasnovanog nasilja i dalje je visoko. Štaviše, analiza je pokazala da Kosovo* zahteva dodatne napore u ovoj oblasti.

Prisutno je i vršnjačko nasilje, koje raste sa godinama počinilaca. Kosovo* ima veoma visoke stope vršnjačkog nasilja.

Prisustvo seksualnog nasilja potvrđeno je u svim zemljama. Kao referenca, jedna studija u Albaniji pokazala je da je značajan broj devojaka mladih od 14 godina prijavio seksualno nasilje. S druge strane, osuđeno je tek nešto više od 40% počinilaca. Još jedna nesrećna činjenica jeste stav mladih prema seksualnom nasilju – oni ga često smatraju normalnim (na primer, opravdavaju muškog partnera koji prisiljava devojku na seksualni odnos ako su u intimnoj vezi). Ovo sugerise da se mora raditi na podizanju svesti među mladima o tome šta je seksualno nasilje i kako ga prepoznati, kao i na uspostavljanju preventivnih mera. Bilo bi korisno organizovati programe prilagođene uzrastu za učenike osnovnih i srednjih škola koji bi se bavili ovim pitanjem.

Svrha studije

Svrha studije

SVRHA STUDIJE

SSvrha ove studije jeste da proceni uticaj Programa Y u njegovim ključnim programskim oblastima: (1) rodni stavovi; (2) prevencija nasilja; (3) seksualno i reproduktivno zdravlje; (4) zloupotreba alkohola i droga; i (5) prevencija seksualnog nasilja, i to u periodu 2014–2020. godine. Studija dalje ima za cilj da identifikuje metode i pristupe koji su doprineli uspehu Programa, kao i da predstavi prepreke i ograničenja. Svrha nije samo da se identifikuje ŠTA su ključna dostignuća do sada bila, već i KAKO su se ona manifestovala i ZAŠTO su se dogodila.

S jedne strane, naučene lekcije će CARE-u i njegovim partnerima pružiti dragocen resurs za učenje za unapređenje i proširenje Programa. S druge strane, to će direktno doprineti pokretu Budućnost za mlade (*Future4Youth*) u okviru Inicijative mladića, čiji je cilj da ujedini različite glasove iz civilnog društva, neformalnih grupa građana, roditelja, nastavnika i drugih zainteresovanih strana okupljene oko istog cilja – da se bave i zalažu za prevenciju nasilja, rodnu ravnopravnost, životne veštine i zdravstveno obrazovanje (uključujući kao sastavni deo seksualno obrazovanje) u školama širom Balkana.

CILJEVI

Cilj studije uticaja jeste da se identifikuju promene u percepciji, stavovima i ponašanju mladih u periodu 2014–2020. godine u sledećim ključnim programskim oblastima: (1) rodni stavovi; (2) prevencija nasilja; (3) seksualno i reproduktivno zdravlje; (4) zloupotreba alkohola i droga; i (5) prevencija seksualnog nasilja (u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Hrvatskoj, Kosovu* i Albaniji), kao rezultat direktnog angažovanja CARE-a i njegovih partnera. Studija će opisati kako i zašto je došlo do identifikovanih promena.

CARE namerava da otkrije nivo i vrstu uticaja u sledeća tri domena, od kojih su svi povezani sa pet ključnih oblasti navedenih iznad:

1. Promjena u nivou znanja, vještina i samopouzdanja mladića i djevojaka srednjoškolskog uzrasta, kao rezultat njihovog direktnog učešća u školskim radionicama i školskim i/ili kampanjama u zajednici zasnovanim na Programu Y, kao i u Budi muško klubovima.
2. Promjena u stavovima i ponašanju mladića i djevojaka srednjoškolskog uzrasta, kao rezultat njihovog učešća u školskim radionicama, kampanjama i Budi muško klubovima, kao i u njihovoj sposobnosti da adekvatno odgovore na nasilje koje se dešava njima ili drugima.
3. Metode i pristupi koji su u datom kontekstu i okolnostima dali najbolje rezultate.

A photograph of two young women sitting on a rooftop, laughing heartily. They are wearing dark t-shirts with the text "Budi MUŠ KLUB" and a paw print logo. The woman on the right is wearing a watch and a scrunchie. The background shows a cityscape under a clear sky. The entire image is overlaid with a semi-transparent purple filter.

Metodološki pristup

Metodološki pristup

METODOLOŠKI PRISTUP

Dizajn studije i pristup

Evaluacija je podrazumevala primenu različitih kvantitativnih i kvalitativnih metoda istraživanja, uključujući analizu različitih vrsta dokumenata (istraživačkih izveštaja, politika itd.) i sprovođenje većeg broja intervjua i fokus-grupa.

Ova studija uticaja sastoji se od nekoliko komponenti koje pružaju sveobuhvatan pregled efikasnosti preventivnih alata, metoda i pristupa koji su korišćeni kroz Program Y u datom kontekstu i između 2014. i 2020. godine. Ove metode uključuju pregled konteksta, desk-analizu i intervjue.

1. Pregled konteksta: Kratka regionalna analiza i pregled zemlje o vršnjačkom, rodno zasnovanom i seksualnom nasilju među mladima uzrasta između 14 i 19 godina u Srbiji, Kosovu*, Albaniji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Pored toga, u analizi su opisane državne mere koje se primenjuju na nacionalnom, kantonalnom i lokalnom nivou kako bi se osigurala prevencija svih oblika nasilja.

2. Desk-analiza: Pregled podataka prikupljenih iz serije evaluacija u školama, te studija i izveštaja u vezi sa projektom u periodu 2014–2020. U svakoj fazi projekta, istraživači i YMI tim prikupljali su relevantne podatke i inpute kroz Početne procene u školama sprovedene na početku svakog projektnog ciklusa i Završne evaluacije u školama, sprovedene na kraju. Ovi odvojeni istraživački izveštaji analizirani su i korišćeni za predstavljanje uticaja Programa Y na mlade u pet navedenih oblasti, zajedno sa ostalim projektnim izveštajima i završnim evaluacijama projekta.

3. Intervjui: Organizacija intervjua sa bivšim i sadašnjim učesnicima Programa i ključnim akterima. Ovo je podrazumevalo:

- Fokus-grupe sa korisnicima koji su učestvovali u Programu Y koji se realizuje u srednjim školama,
- Individualne ili grupne intervjue sa predstavnicima nastavnog osoblja (direktorima, pedagogima i nastavnicima) ili drugim akterima.

Metodološke karakteristike desk-analize

Program je implementiran u dve faze: prva faza je implementirana u periodu od 2014. do 2017. godine, a druga faza od 2017. do 2020. godine. U svakoj fazi program je implementiran u dva različita geografska fokusa: jedan u regionalnom kontekstu (BiH (Banja Luka), Srbija (Beograd), Kosovo* (Priština), Albanija (Tirana)), a drugi samo u BiH (Banja Luka, Sarajevo, Mostar), uključujući opštine Istočno Sarajevo, Jablanica, Kneževo, Bijeljina, Brčko, Tuzla, Novi Travnik, Visoko i Vlasenica. Svaku fazu pratila je evaluacija. Evaluacija implementiranih programa uključivala je samo kvantitativne ankete koje su učesnici popunili sami pre i nakon programa intervencije. Istraživanja je sprovedeno u nekoliko faza koje su ponovljene dva puta: od 2014. do 2017, i od 2017. do 2020. godine. Svaki put, prva faza istraživanja podrazumevala je sprovođenje početnog istraživanja. Tokom druge faze

većina mladića i devojaka učestvovala je u Programu Y, edukativnom (interventnom) programu koji je uključivao grupne iskustvene radionice i aktivnosti kampanje u organizaciji Budi muško klubova. Tokom treće faze sprovedeno je završno istraživanje. Ova metoda istraživanja omogućava nam da uporedimo rezultate pre i posle programa intervencije kako bi se videlo da li je došlo do promene kod učesnika. Ključni deo desk-analize jeste analiza izveštaja iz prethodnog perioda. Analiza treba da pokaže efekte projektnih intervencija u sledećim oblastima istraživanja: rodni stavovi, prevencija nasilja, seksualno i reproduktivno zdravlje, zloupotreba alkohola i droga, i prevencija seksualnog nasilja. Takođe bi trebalo da pokaže koje su metode najefikasnije.

Učesnici

Ispitanici u istraživanju bili su mladići i devojke (samo faza 2), uzrasta 15–18 godina, iz Bosne i Hercegovine, Srbije, Kosova* i Albanije. Projekat je podeljen na regionalnu komponentu i lokalnu komponentu u BiH, pri

čemu je regionalna komponenta usmerena samo na jedan grad – Tiranu, Banju Luku, Prištinu i Beograd – a lokalna komponenta u BiH obuhvatila je nekoliko većih i manjih gradova.

	Regionalna komponenta				BiH – lokalna komponenta
	Albanija	BiH	Kosovo*	Srbija	Nekoliko gradova
Faza 1	375	377	16	180	1292⁶
Faza 2	260	149	105	165	1216⁷

⁶ Pored sarajevske, mostarske i banjalučke programske forme, program je u skraćenom obliku realizovan u još nekoliko gradova: Bijeljina, Gradiška, Istočno Sarajevo, Jablanica, Kneževo, Novi Travnik, Visoko i Vlasenica. U fazi 1 u BiH je ispitano ukupno 1.292 ispitanika.

⁷ Lokacije na kojima je sprovedena faza 2 istraživanja u BiH jesu Sarajevo, Banja Luka, Mostar, Bijeljina, Brčko, Istočno Sarajevo, Jablanica, Novi Travnik i Tuzla. U završnom istraživanju, anketu je popunilo 1.216 ispitanika (590 mladića i 626 devojaka) iz svih ciljnih škola projekta u kojima je sprovedena intervencija..

Instrumenti

Ispitanici su popunjavali upitnike (metoda olovka–papir). Upitnik je podjeljen u nekoliko delova kako bi se prikupile informacije za evaluaciju i uspostavilo zajedničko razumevanje situacije ovih mladića i devojaka. Delovi upitnika uključuju sledeće:

- Opšte osnovne informacije: pitanja o porodici, domu, demografiji i socioekonomiji;
- Rodne odnose, stavove o muškarcima i ženama: 17 glavnih izjava sa GEM skale (Pulerwitz, Barker, 2008). GEM skala je instrument koji se široko koristi i koji je pokazao ogromnu pouzdanost u proceni u kojoj meri muškarci i žene prihvataju ili podržavaju neravnan stav ili ravnopravniji stav o muško–ženskim odnosima. Izjave se kreću od onih o ulogama muškaraca i žena u kući, u vezama, do prihvatanju nasilja nad ženama i stavovima prema homoseksualnosti;
- Zdravlje: pitanja o zdravstveno odgovornom ponašanju, pušenju, (zlo) upotrebi alkohola i supstanci; pitanja znanja o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, stavovima prema kontracepciji, HIV-u i polno prenosivim infekcijama (PPI).

Program intervencije

CARE Balkan pokrenuo je Inicijativu mladića (YMI) 2006. godine, program osmišljen da izgradi pravednije stavove i ponašanja među mladićima i smanji rodno i vršnjačko nasilje. Suština YMI intervencije jeste edukativni priručnik Programa Y (mladi), koji uključuje seriju grupnih edukativnih radionica praćenih kampanjom društvenih normi koje promovisu kritičko i lično razmišljanje o rodu, maskulinitetu i zdravlju, s jakim fokusom na prevenciju nasilja. YMI je radio sa mladićima i devojkaama uzrasta 15–19 godina u školama

- Pitanja o doživljenom i počinjenom nasilju, rodno zasnovanom nasilju, nasilju u vezi;
- Učešće u programskim intervencijskim aktivnostima (radionice, Budi muško klubovi – BMK, izloženost aktivnostima kampanje, itd.).

Završni upitnik je uključivao detaljan deo o izloženosti Programu koji je osmišljen da izmeri angažovanje učesnika u YMI i kako oni ocenjuju različite programske aktivnosti. Isti instrumenti korišćeni su i za mladiće i za devojke. Upitnik je promenjen samo u Tirani. Odlukom službenika Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog obrazovanja uklonjena su četiri pitanja u vezi sa poznavanjem seksualnog i reproduktivnog zdravlja, seksualna iskustva i doživljeno nasilje u prošlosti. Na isti problem naišli smo i tokom početnog istraživanja.

kako bi se diskutovalo i kritički razmišljalo o pitanjima kao što su maskulinitet, rodne norme, seksualnost i nasilje, kako kroz edukativne radionice, tako i kroz kampanje za prosocijalne životne stilove. Glavne tačke YMI intervencije uključivale su grupne iskustvene radionice zasnovane na edukativnom priručniku Programa Y i aktivnosti kampanje Budi muško kluba u školama i zajednicama, kao i niz drugih kampanja. Osoblje za implementaciju učestvovalo je u kreiranju Programa i kampanje, a facilitatori su

edukovani zajedno kako bi pomogli da se obezbedi doslednost u gradovima. U svakoj od škola implementiran je sličan set aktivnosti, uključujući:

- **Grupne edukativne radionice.** YMI je razvio osnovnu listu radionica iz edukativnog priručnika Programa Y koje su održane tokom nekoliko meseci sa grupama mladića i devojaka. Radionice su se bavile raznim temama, uključujući *Šta je to što zovemo rod?; Izražavanje emocija; Etiketiranje; Šta je seksualno nasilje?; Kontrola besa; Od nasilja do poštovanja u intimnim vezama; Seksualno zdravlje; Upotreba droga i alkohola; Vršnjačko nasilje i nasilje nad ženama;* itd. Sesije su uključivale interaktivne pristupe koji su podsticali dijalog i razmišljanje učesnika.
- **Budi muško klubovi i kampanje** – Budi muško klubovi osnovani su kao klubovi za srednjoškolce koji se kreativno bave osmišljavanjem i implementacijom kampanje „Budi muško“ i predstavljaju njen najznačajniji deo. Budi muško klubovi nisu samo za mladiće; oni uključuju i mladiće i devojke, s ciljem izgradnje

Karakteristike intervju a i fokus-grupa

OOva komponenta studije sprovedena je kroz šest fokus-grupa i 10 polustrukturisanih intervju a (sa svih teritorija) sa ključnim ispitanicima (KI) i zainteresovanim stranama kako bi se prikupili kvalitativni podaci sa ciljem razumevanja uticaja programskih aktivnosti. Intervjuisana je ukupno 41 osoba. Bivši članovi YMI anketirani su u fokus-grupama, dok su ostali akteri intervjuisani pojedinačno ili u parovima. Svi instrumenti istraživanja testirani su pre nego što su evaluirani i finalizovani. Mogu se naći u Aneksu A.

zdravih životnih stilova za sve njih. Životni stilovi, društvene norme i kampanje za prevenciju nasilja razvijeni su u bliskoj saradnji između lokalnih partnera i mladića i devojaka iz svih zemalja uključenih u projekat. Neke od kampanja su „Jesi OK?“, „Budi muško“ i „Reaguj ljudski“. Aktivnosti i materijali kampanja predstavljeni su u školama i produbili su mnoge od tema obrađenih na radionicama, uključujući mentalno zdravlje, seksualno zdravlje (npr. promovisanje upotrebe kondoma), prevenciju nasilja i rodno ravnopravne norme. Neke od aktivnosti bile su flash mob akcije, konferencije, radionice, video-snimci, predavanja itd. Kreirano je nekoliko materijala, uključujući postere, majice i brošure. Aktivnosti su bile otvorene za sve mlade u školama i često su organizovane prilikom obeležavanja značajnih dana (proslava 16 dana aktivizma; proslava 8. marta; proslava 12. avgusta – Međunarodnog dana mladih) u cilju održavanja edukativnih i zabavnih aktivnosti, uključujući kvizove, muzička takmičenja, umetnost crtanja grafitu i ulične sajmove.

Intervjui su vođeni online. Fokus-grupe trajale su 90–120 minuta, dok su intervjui trajali 60–90 minuta. Svaka faza evaluacije je sprovedena u skladu sa etičkim standardima, što znači da su poštovani principi volonterizma, privatnosti i anonimnosti tokom fokus-grupa i intervju a. Učesnici su prvo dali saglasnost i potvrdili dobrovoljno učešće u istraživanju. Fokus-grupe i intervjui održani su u decembru 2022. godine.

Spisak obavljenih intervju a nalazi se u Aneksu B.

NALAZI PROCENE UTICAJA

Kao što je gore navedeno, ova studija uticaja fokusirala se na pet ključnih oblasti: (1) rodni stavovi; (2) prevencija nasilja; (3) seksualno i reproduktivno zdravlje; (4) zloupotreba alkohola i droga; i (5) prevencija seksualnog nasilja. Predstavićemo nalaze

iz obe faze Programa, po gradu. Nalazi ranijih kvantitativnih studija biće dopunjeni informacijama iz sprovedenih fokus-grupa i intervjua. Na kraju svake ključne oblasti nalazi se zaključak o uticaju.

Rodni stavovi

Da bi se razumeo uticaj Programa Y na rodne stavove mladih, korisno je napomenuti da je ova ključna oblast bila obuhvaćena opštom temom rodni odnosa. U okviru ove opšte

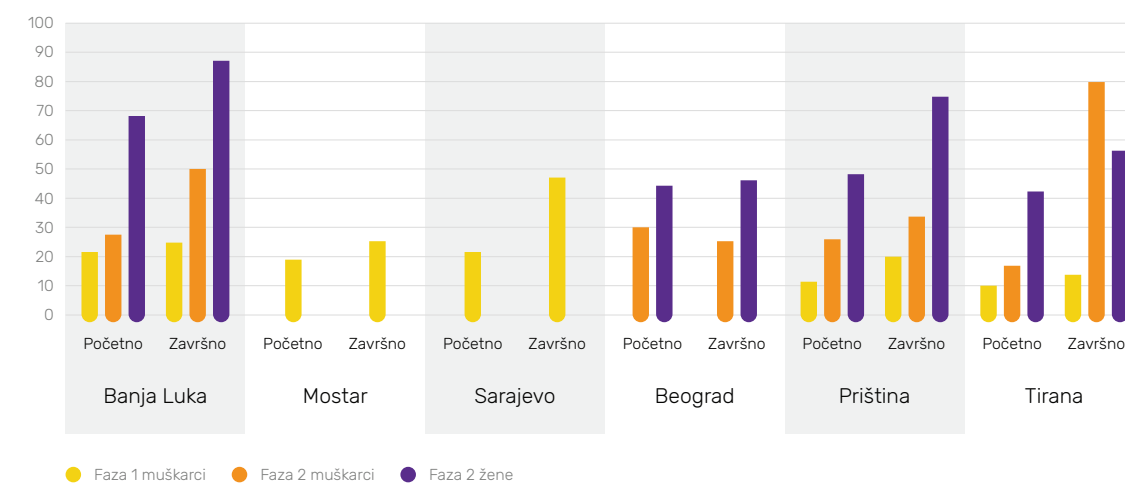
teme procenjivana su specifična pitanja kućnih poslova, rodni uloga, rodni normi i homofobije.

Kućni poslovi

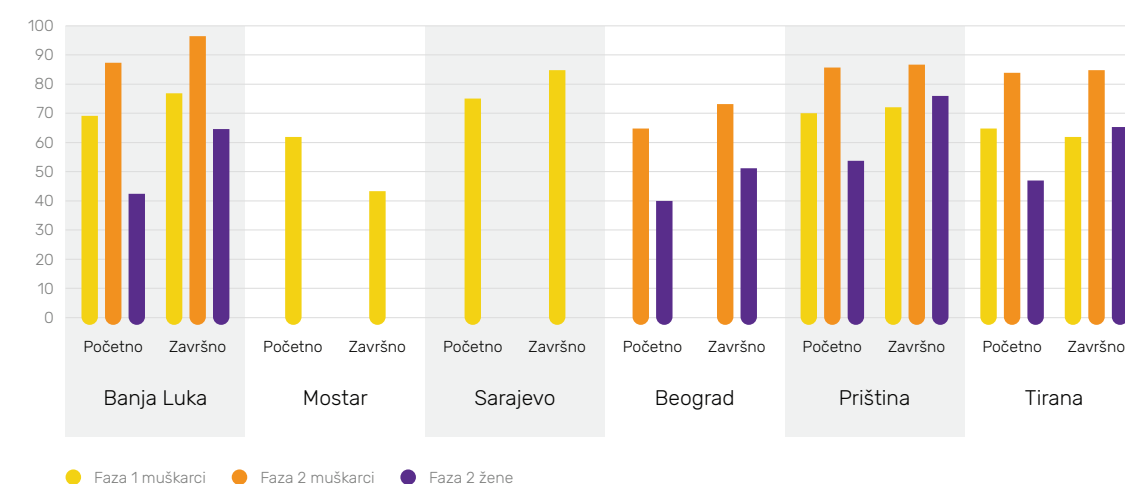
Ovaj deo počinjemo davanjem sažetih grafikona za učešće mladih u kućnim poslovima, kao što su pranje veša, podešavanje i popravka kućnih aparata i uređaja i kuvanje (Grafikon 1, Grafikon 2 i

Grafikon 3). U pojedinim fazama istraživanja upitnik je adaptiran u Mostaru, Sarajevu i Beogradu, tako da nedostaju neki podaci za ove gradove.

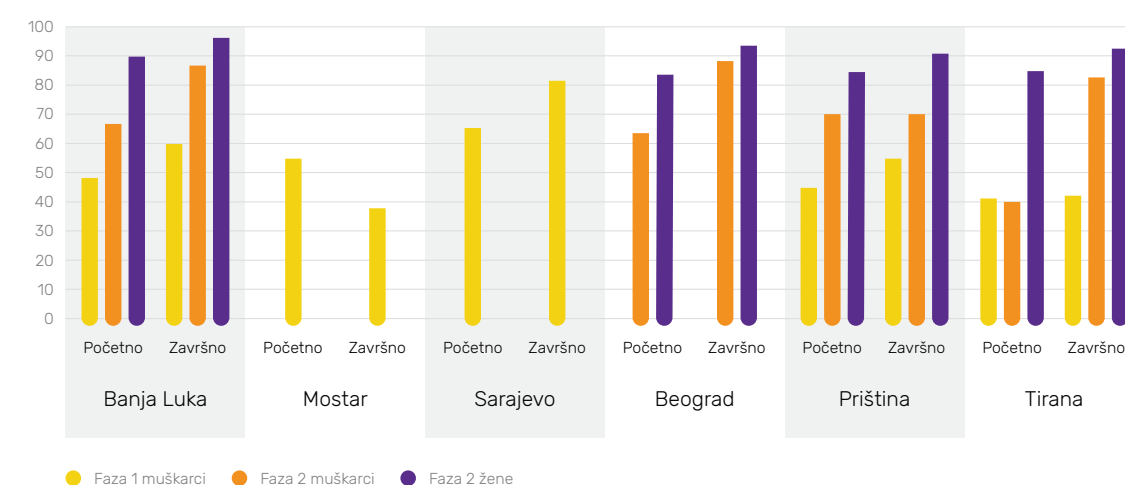
Grafikon 1. | Pranje odeće

Grafikon 2. | Podešavanje i popravka

Grafikon 3. | Kuvanje

U Fazi 1, pitanja koja se odnose na kućne poslove uklonjena su iz upitnika koji je sproveden u Beogradu. Ukupni podaci iz Faze 1 pokazuju viši nivo (do skoro 10%) učešća mladića u kućnim poslovima (kuvanje, čišćenje, podešavanje i popravka) u Prištini i Tirani nakon intervencije. Procenat mladića iz Prištine i Tirane koji su učestvovali u pranju veša ostao je ispod 20% uprkos ovom povećanju učešća (Grafikon 1). Značajan napredak ostvaren je u Sarajevu, gde je učešće mladića u pranju veša poraslo sa 21,6% na 46,6% (Grafikon 1).

Kada uporedimo različite kućne poslove, primećujemo najviši nivo učešća mladića u podešavanju ili popravci kućnih aparata u uređaja (Grafikon 2). U Bosni i Hercegovini podaci za Banju Luku i Sarajevo ukazuju na

Sažetak kućnih poslova za partnere u BiH

U Fazi 1 došlo je do izvesnog poboljšanja u vezi s kućnim poslovima – porasta od 10%. To je bilo posebno vidljivo u gradovima Novi

Zaključak o kućnim poslovima

Uopšteno, bez obzira na uticaj Programa Y, mladići su pokazali najviši nivo učešća u aktivnostima poput čišćenja kuće i podešavanja i popravke, a najmanji u pranju veša. Program Y je imao najjači uticaj na mladiće u pogledu kuvanja (Grafikon 3) i pranja veša, a na devojke u pogledu podešavanja i popravke kućnih uređaja. Pored toga, vredno napomenuti da su rezultati završnog istraživanja u Fazi 1 niži od početnih nalaza u Fazi 2, što znači da je došlo do promena između 2016. i 2018. godine.

viši ukupni nivo (do 23%) kućnih poslova; međutim, to nije slučaj u Mostaru, gde mladići pokazuju nižu uključenost u završnom istraživanju (-26% za vođenje brige o mlađem bratu ili sestri).

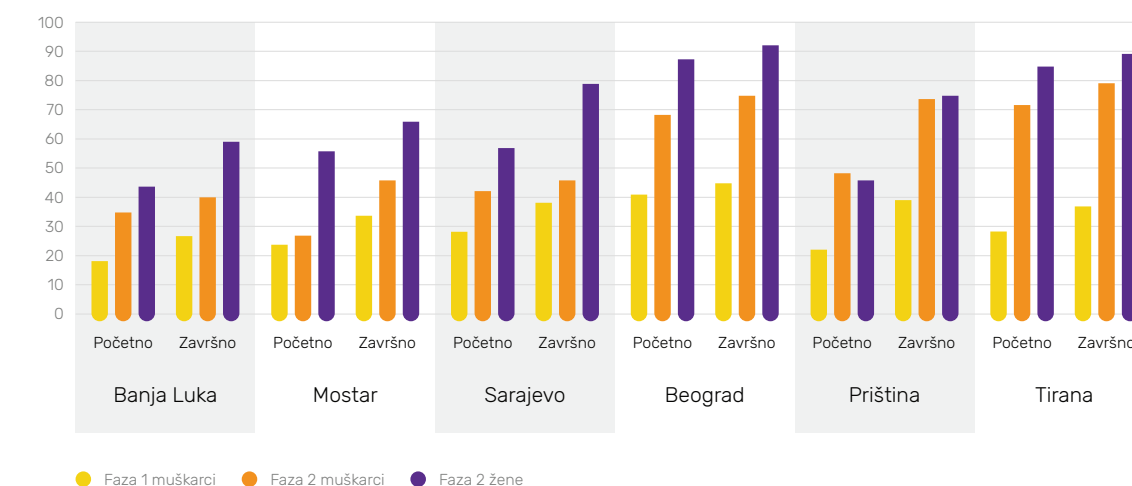
U Fazi 2, mladići su i dalje imali najniži nivo učešća u pranju veša (Grafikon 1), osim u Tirani, gde smo primetili povećanje od skoro 63%, što je ujedno i najveći uticaj izmeren za učešće u kućnim poslovima. U Fazi 2, pored mladića, istraživanje je uključivalo i devojke i omogućilo nam da uočimo rodne razlike. Vidimo da devojke generalno već pokazuju visok nivo učešća u kućnim poslovima, sa izuzetkom podešavanja i popravke (Grafikon 2), pa najjači uticaj na devojke ima veze s ovim aspektom.

Travnik, Vlasenica i Kneževo. Ovaj podatak nije meren u drugoj fazi istraživanja u BiH.

Izveštaji ukazuju na ukupan pozitivan uticaj koji je Program Y imao na veštine i ponašanja mladih. Mladići više (do 63%) učestvuju u kućnim poslovima koji se tradicionalno pripisuju ženskom rodu, a devojke više učestvuju u aktivnostima koje se tradicionalno pripisuju muškom rodu. Ovo indirektno pokazuje uticaj i na rodne uloge.

Rodne uloge

Grafikon 4. | Indeks ravnopravnosti rodni uloga

Rodne uloge su procenjene kao deo procene rodni stavova. Kao što je prikazano u Fazi 1, u svim gradovima primećen je porast ravnopravnosti i tolerancije (Grafikon 4). Najveći nivo rodne ravnopravnosti zabeležen je u Beogradu (41% do 45%), a najniži u Prištini (od 22% do 39%). U Prištini smo takođe primetili najveću promenu u stavovima (17%) koji se odnose na rodnu ravnopravnost.

U Fazi 2 ponovo možemo primetiti da su rezultati iz početnog istraživanja za mladiće bili viši od rezultata iz završnog istraživanja u Fazi 1. Još jednom, najjači uticaj na stavove o rodnoj ravnopravnosti primećen je u Prištini,

Sažetak rodni uloga za partnere u BiH

Stavovi prema rodni ulogama poboljšani su u svim gradovima u obe faze, i kod mladića i kod devojaka. Procenat poboljšanja dostigao je 62% i bio je najviši u Visokom u Fazi 1. Tokom ove faze takođe je došlo do velikih

gde je procenat mladića sa pozitivnim stavom porastao sa 48,5% na 74,6% i sada je sličan nalazima u Beogradu (74,1%) i Tirani (78,8%). U proseku, manje od polovine mladića u BiH izražava rodno ravnopravne stavove (~45%). Za devojke u BiH, najjači uticaj je izmeren u Banjoj Luci (sa 43,8% na 59,1%). Najznačajniji ukupni pozitivan uticaj i na mladiće i na devojke bio je na stavove prema ulozi žena u kućnim poslovima, kuvanju i brizi o deci, a posebno u Prištini i Tirani, na stavove da muškarci imaju poslednju reč u kući. Možemo primetiti da se i mladići i devojke slažu da je trudnoća zajednička odgovornost.

promena u Jablanici (16%), Kneževu (17%) i Vlasenici (16%), a sve su uključivale devojke. Bijeljina (25%), Brčko (19%) i Tuzla (22%) ostvarili su najveći napredak kod mladića u Fazi 2.

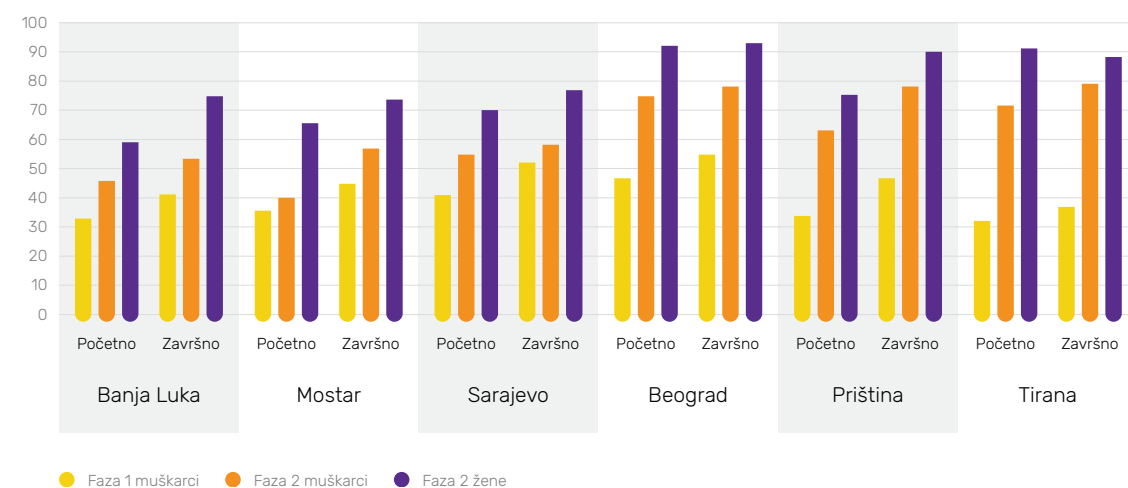
Zaključak o rodnim ulogama

Pored uticaja na kućne poslove, možemo videti da je Program Y uticao i na nivo uključenosti u kućnim poslovima (nivo veština i ponašanja) i na stavove prema rodnim ulogama i odgovornostima. Program je generalno uticao na mlade, ali moramo

uzeti u obzir kontekst jer smo videli različite rezultate u različitim gradovima. Određene društvene karakteristike, kao što je veličina grada, mogu uticati na celokupno okruženje u oblasti rodnih odnosa.

Rodne norme

Grafikon 5. | Indeks ravnopravnosti rodnih normi

U Fazi 1 videli smo da su stavovi prema rodnim normama u završnom istraživanju postali rodno ravnopravniji u svim gradovima (Grafikon 5). Napredak u poređenju sa početnim istraživanjem iznosio je 2-17%. Najveći napredak je zabeležen u Prištini (sa 35% na 47%), a najmanji u Tirani (sa 35% na 37%).

U Fazi 2 videli smo različite rezultate, ali kada se sumiraju, ovi nalazi ukazuju na to da se mladići i devojke slažu da je generalno prihvatljivo da muškarci plaću i pokazuju emocije pred drugima. Sve u svemu, najveći

pozitivan uticaj primećen je u njihovoj percepciji da li je prihvatljivije da mladić beži sa časa nego devojka, gde smo videli manje hegemonističkih stavova. U Mostaru smo izmerili najjači uticaj na mladiće, gde su pozitivni stavovi varirali od 40,1% do 57,1%. Sveukupno, u proseku, oko polovina mladića u BiH izražava rodno ravnopravne stavove (~55%), a njihove rodne norme su postale oko 10% tolerantnije. Zabeležili smo sličan porast kod devojaka u BiH, sa ~60% na ~70%. Nakon intervencije pozitivni stavovi mladića u Beogradu, Prištini i Tirani iznosili su oko 77%, dok su pozitivni stavovi devojaka oko 90%.

Sažetak rodnih normi za partnere u BiH lokalno

U Fazi 1, u pogledu rodnih normi, veći napredak je postignut kod devojaka u završnom istraživanju u Kneževu i Novom Travniku. Kod mladića nalazi su bili skoro isti, ostajući na veoma niskom nivou. U Visokom i Jablanici, i mladići i devojke pokazali su veću rodnu ravnopravnost u završnom istraživanju. Procenat napretka kreće se od 2% do 49%, a najveći napredak u stavovima mladića prema

rodnim normama pokazuje Visoko: 49%.

U Fazi 2, stavovi prema rodnim normama u svim gradovima bili su rodno ravnopravniji u završnom istraživanju. U Bijeljini je kod devojaka napredak povećan za 23%. Što se tiče mladića, najveći napredak je zabeležen u Bijeljini, Brčkom i Istočnom Sarajevu, sa povećanjem od 14%.

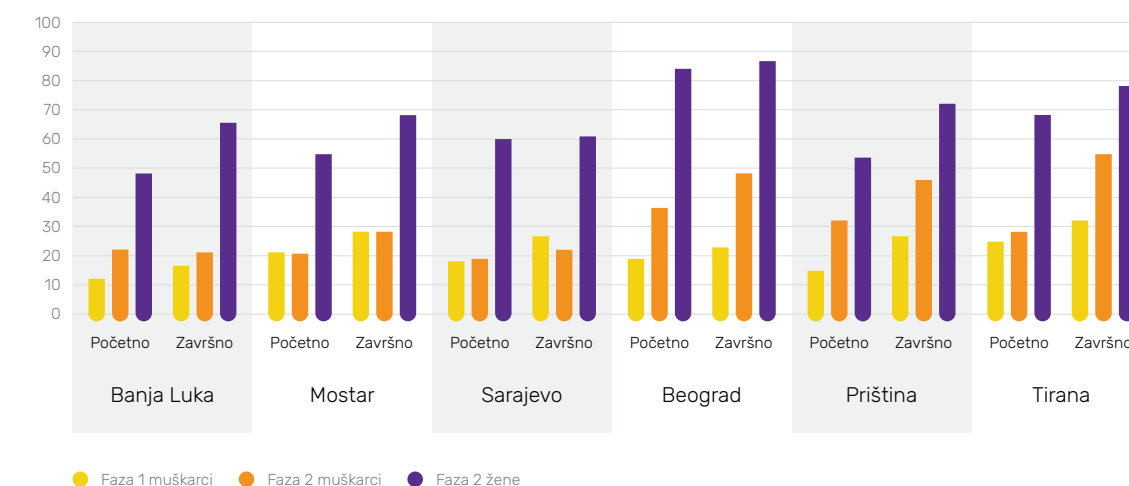
Zaključak o rodnim normama

U poređenju sa rodnim ulogama, stavovi prema rodnim normama bili su otvoreniji. Generalno, norme u Fazi 2 su rodno ravnopravnije nego u Fazi 1. U obe faze videli smo da su stavovi o rodnim normama u

završnom istraživanju ravnopravniji u svim gradovima (Grafikon 5). U većini gradova napredak u odnosu na početno istraživanje iznosio je 20%.

Homofobija

Grafikon 6. | Negativni stavovi prema homofobiji

U Fazi 1 utvrdili smo visok nivo homofobije među mladićima (Grafikon 6). Pitanja su bila formulisana tako da su manji procenti značili veću homofobiju. Čak i nakon intervencije i uočenog pozitivnog uticaja na stavove, i dalje je postojao visok nivo homofobije, a najveći je bio u Banjoj Luci. Oko 72,3% mladića ima homofobične stavove, ali je intervencija imala pozitivan efekat od ~8%.

U Fazi 2 primećen je pomak u rezultatima. Pošto su bile uključene i devojke, otkrili smo veliku razliku između muškaraca i žena u pogledu otvorenosti da imaju gej prijatelja, pri čemu je većina mladića izjavila da ne bi prihvatili da imaju gej prijatelja, čak ni nakon intervencije (osim u Tirani, gde smo videli povećanje kod ovog pitanja sa 5,2% na 35,3%). Otkrili smo da mladići u BiH imaju

Sažetak homofobije za partnere u BiH lokalno

Na kraju Faze 1 (2017), većina gradova je imala niži nivo homofobije nego na početku Faze 1 (2014). Najveći napredak (71%) ostvarili su mladići u Visokom.

Zaključak o homofobiji

Učesnici su pokazali značajan nivo homofobije u obe faze. Ovo je bilo još uočljivije kod mladića nego kod devojaka. Intervencije su u izvesnoj meri smanjile taj

tendenciju da budu više homofobični nego u Beogradu, Prištini i Tirani. Poređenja radi, oko 25% mladića u BiH ima negativan stav prema homofobiji, dok je ovaj procenat oko 50% u Beogradu, Prištini i Tirani. Najjači uticaj intervencije izmeren je u Tirani (povećanje sa 28,7% na 55,3%). Devojke su generalno negativnije prema homofobiji, ali i dalje postoji razlika između devojaka u BiH (sa ~60% onih koje imaju negativne stavove prema homofobiji) i devojaka u Beogradu, Prištini i Tirani (sa ~78% onih koje imaju negativne stavove prema homofobiji). Najjači efekat na devojke izmeren je u Prištini (sa 54,5% na 70,6%).

Sve u svemu, najpozitivniji uticaj je primećen u stavovima mladića o fizičkom nasilju nad gej osobama.

U Fazi 2, stavovi o homofobiji bili su negativniji u svim gradovima u završnom istraživanju. Indeks negativnih stavova prema homofobiji među mladićima u završnom istraživanju kretao se od 5% do 21%. Dakle, vidimo da brojni stereotipi o homoseksualnim osobama i dalje ostaju.

nivo, ali su procenti i dalje alarmantni. U opštem kontekstu rodne odnosa, homofobija je najproblematičniji aspekt, pa je važno nastaviti rad na ovom obliku netolerancije.

Rezultati fokus grupa i intervju a o uticaju programa na rodne stavove

U nastavku ćemo izneti najznačajnije nalaze iz fokus-grupa i intervju a, uz navođenje citata učesnika.

Izjave učesnika u intervjuima i fokus-grupama ukazivale su na činjenicu da je program imao značajan uticaj u oblasti rodne odnosa. Neki učesnici su izjavili da je program imao najveći uticaj na njih u ovoj oblasti. To je posebno bilo primetno u stručnim školama,

gde nema drugih predmeta (npr. biologija) na kojim bi se moglo razgovarati o ovim temama. Činjenica da su rodni odnosi bili prva tema o kojoj se razgovaralo i koja je dobila veliku pažnju delovala je na uticaj Programa. Pored toga, Program je obezbedio siguran prostor za učesnike u kom su mogli otvoreno da razgovaraju o rodnim odnosima, a da ih ne osuđuju ili ih ismevaju.

Najveći uticaj je napravljen u oblasti rodne norme jer smo se time najviše bavili. Mladi su promenili svoje ponašanje. Sada je u redu biti drugačiji i razmišljati drugačije.

(učesnica programa, Banja Luka)

Uticaj Programa na rodne odnose ostvaren je i manifestovao se na različite načine:

- Bolje razumevanje razlika između roda i pola;
- Veće učešće mladića u kućnim poslovima;
- Smanjeni stereotipi o rodnim ulogama muškaraca i žena;
- Veće prihvatanje homoseksualnih osoba;
- Različite percepcije bračnih odnosa, itd.

Ovo je vidljivo iz izjava učesnika:

Izvestan broj roditelja je došao u školu jer su primetili promenu kod svoje dece. Pitali su šta se dogodilo. Mladići su počeli da obavljaju kućne poslove i postali su toleranтниji jedni prema drugima.

(predstavnik škole, Kosovo*)

Program je uticao na moje stavove i ponašanje prema rodu. Na primer, na rodne stereotipe koje sam imao o zanimanjima. Sada mislim da položaj čoveka u društvu, u bilo kojoj sferi, ne može da zavisi od roda. Neki smatraju da je biti hirurđ muški posao, ali ima mnogo sjajnih hirurđkinja.

(učesnik programa, Banja Luka, BiH)

Ljudi su prestali da dele poslove na muške i ženske. Shvatili smo da smo rođeni sa nekim razlikama, ali to nema nikakve veze sa inteligencijom, sposobnostima, itd.

(učesnik programa, Hrvatska)

Tokom Programa promenila sam svoj stav prema braku. Nekad sam imala tradicionalne poglede. Verovala sam da muškarci treba da rade van kuće, a žene kod kuće. Primetila sam veliku promenu tokom Programa.

(učesnica programa, Sarajevo, BiH)

Tokom Programa neke učesnice su počele da otkrivaju svoju homoseksualnu orijentaciju. Još uvek je teže poveriti se dečacima.

(predstavnica škole, Srbija)

Zaključci o rodnim stavovima

Izveštaji su nam omogućili da identifikujemo razlike u rodnim stavovima na nekoliko nivoa: razlike između Faze 1 i Faze 2, stavovi između dve faze i stavovi nakon Programa. Posmatrajući svaku fazu posebno, vidimo pozitivan trend povećanja rodne ravnopravnosti kao rezultat intervencije, koji se kreće od 2% do 30% i u Fazi 1 i u Fazi 2. Ovaj nivo uticaja se vidi u nivou normi,

stavova, i ponašanja mladih ljudi. S druge strane, kada uporedimo dva projekta, vidimo da bez obzira na intervenciju postoji veći nivo rodne ravnopravnosti među mladićima u Fazi 2. Ova razlika se može pripisati intervenciji, ali i nekoliko faktora koji nisu bili uključeni u istraživanje. Vidimo da su devojke više orijentisane ka rodnoj ravnopravnosti od mladića. Zbog toga je uticaj na mladiće

teži, jer devojke već imaju znatno viši nivo rodno ravnopravnih stavova. Takođe, zbog toga smatramo da je povećanje učešća devojaka u kućnim poslovima koji su tradicionalno dodeljeni muškarcima rezultat uticaja Programa. Rezultati kvantitativnog

istraživanja potvrđeni su u intervjuima i fokus-grupama. Učesnici su izjavili da je to verovatno oblast u kojoj je napravljen najveći uticaj.

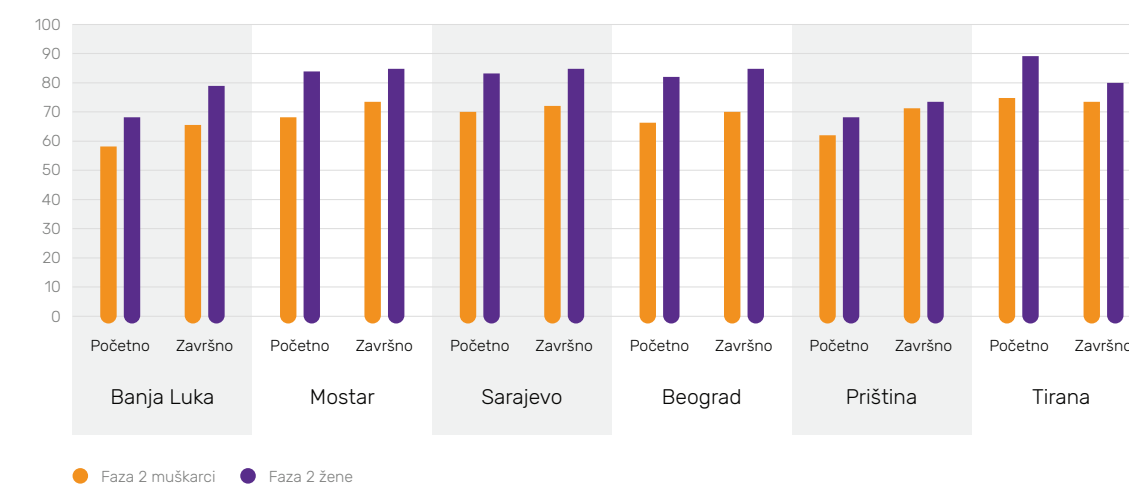
Prevenција nasilja

U okviru ključne oblasti prevencije nasilja obrađivali smo teme vršnjačkog nasilja, rodno zasnovanog nasilja, nasilja nad homoseksualcima i reakcije na nasilje.

Počecemo ispitivanjem vršnjačkog nasilja u smislu opšteg odnosa prema nasilju i počinjenom emocionalnom i fizičkom nasilju.

Vršnjačko nasilje

Grafikon 7. | Negativni stavovi prema nasilju

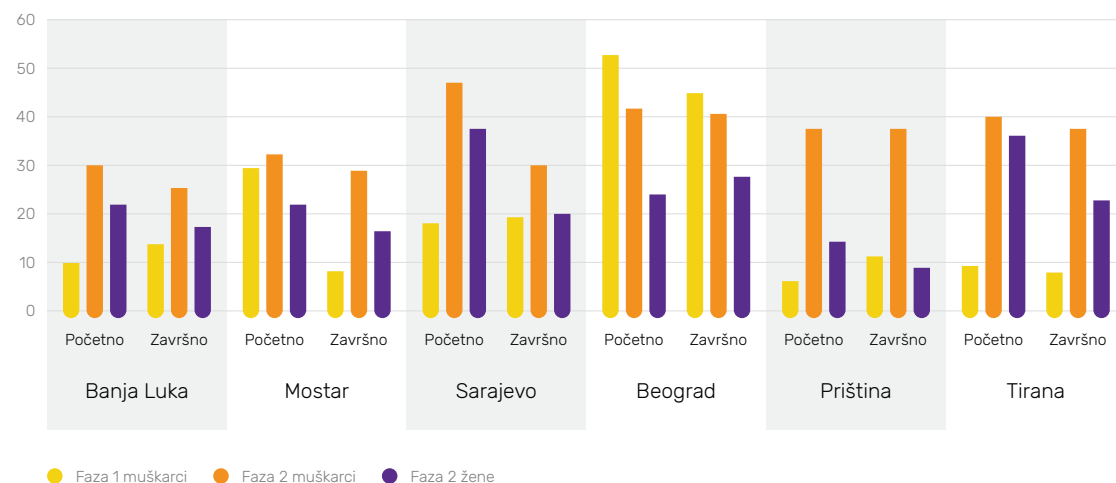
Na ovom grafikonu možemo videti odnos i stavove ispitanika prema nasilju. Predstavili smo samo rezultate iz Faze 2 jer ovo pitanje nije bilo uključeno u anketu korišćenu u Fazi 1.

U većini slučajeva, oko 10% ispitanika imalo je negativnije stavove prema nasilju u završnoj fazi nego u početnoj fazi.

Na kraju Faze 2, više od 65% mladića je imalo generalno negativne stavove prema nasilju (Grafikon 7). Ostali elementi u izveštajima koje smo analizirali takođe su bili korisni. Na primer, 60–70% mladića u završnom istraživanju verovalo je da je jedan šamar oblik nasilja. Iste stavove ima 60–80% devojaka. Ovi rezultati pokazuju da 20–40% mladih ima pogrešnu percepciju i minimizuje težinu šamaranja kao oblika fizičkog nasilja. Slično je i u slučaju verbalnih

uvreda: 67–83% mladića i 71–87% devojaka smatra da su verbalne uvrede oblik nasilja. Drugim rečima, značajan procenat mladića (17–37%) i devojaka (13–29%) ne doživljava verbalno i psihičko nasilje kao stvarno nasilje. Pogrešna percepcija nasilja može dovesti do povećanog nasilničkog ponašanja i tolerancije prema njemu. Kao što je već rečeno, pozitivan aspekt je to što su u većini slučajeva stavovi prema nasilju u završnom istraživanju bili zreliji nego u početnom.

Grafikon 8. | Počinjeno emocionalno nasilje nad vršnjacima

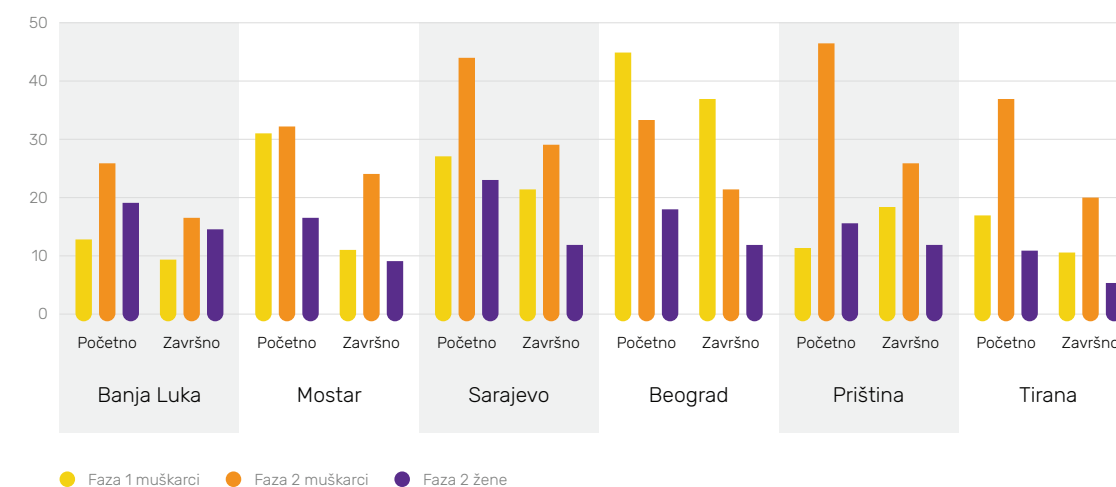
Pregled počinjenog emocionalnog nasilja u Fazi 1 pokazuje da je najveći nivo emocionalnog nasilja prisutan u Beogradu (Grafikon 8). I posle intervencije, oko 45% mladića iz Beograda izjavilo je da je nekoga verbalno vređalo. Zabeležili smo značajno smanjenje počinjenog nasilja u Mostaru (sa 30% na 9%). To znači da, osim u Beogradu, emocionalno nasilje koristi manje od 20% mladića. Rezultati sugerišu da je emocionalno nasilje značajno smanjeno u Beogradu tokom perioda završnog istraživanja, dok se u Prištini ono povećalo. U Sarajevu, Banjoj Luci i Tirani ostalo je skoro isto.

Iako je postojao veći procenat počinjenog emocionalnog nasilja u Fazi 2 u poređenju sa Fazom 1 (Grafikon 8), došlo je do značajnih smanjenja u Fazi 2 kada se porede početni i završni rezultati, kao što je uočeno kod mladića u Sarajevu (sa 45,3% na 30,5%). Devojke su pokazale veći pad počinjenog emocionalnog nasilja, ali ne i devojke iz Beograda. Intervencija gotovo da nije imala efekta na muškarce i žene u Beogradu i Tirani. Mladi iz BiH u proseku pokazuju niži nivo počinjenog emocionalnog nasilja. Možemo istaći da je u najvećem broju slučajeva emocionalno nasilje u završnom istraživanju nešto niže, što se može pripisati efektu Programa na stavove i ponašanje.

Kada je reč o počinjenom fizičkom nasilju u datom periodu od tri meseca intervencije, vidimo da je u obe faze intervencija imala

pozitivan uticaj na mladiće i devojke (osim u Prištini u Fazi 1, gde smo uočili negativan efekat).

Grafikon 9. | Počinjeno fizičko nasilje nad vršnjacima

U Fazi 1, najjači uticaj na mladiće uočeno je u Mostaru (sa 30,8% na 11,8%). Takođe, postoje značajne razlike između gradova u stepenu počinjenog fizičkog nasilja koje vrše mladići. Čini se da što je grad veći, to je veći stepen počinjenog nasilja nad vršnjacima.

U Fazi 2 utvrdili smo da se u završnoj fazi istraživanja smanjilo fizičko nasilje u svim gradovima. Promene su posebno primetne kod mladića, pri čemu je najveća promena zabeležena u Prištini (sa 46,4% na 25,4%). Fizičko nasilje među devojka smanjeno je za 3–8%, posebno u BiH.

Sažetak vršnjačkog nasilja za partnere u BiH lokalno

U Fazi 1, i mladići i devojke u Visokom, Novom Travniku, Vlasenici i Bijeljini pokazali su manje učešće u nasilju u završnom istraživanju. U početnim i završnim istraživanjima, nasilje nije uočeno među devojka u Jablanici i Visokom. Kod mladića u Visokom palo je na nulu (sa 14%). Najveći napredak u pogledu nečinjenja emocionalnog nasilja zabeležen je kod mladića u Vlasenici (67%).

U Fazi 2 najveća promena u oblicima nasilja koje su počinili mladići desila se u Bijeljini, sa smanjenjem činjenja emocionalnog nasilja za 17,4%, a fizičkog nasilja za 24,8%. U svim gradovima, napredak u vršenju fizičkog nasilja u poređenju sa početnim istraživanjem bio je 8–25% među mladićima i 8–9% među devojka. Kada uporedimo početno i završno istraživanje, rezultati za činjenje emocionalnog nasilja nisu konzistentni. Najveći napredak ostvaren je u Bijeljini (17%) i Jablanici (14%).

Zaključak o vršnjačkom nasilju

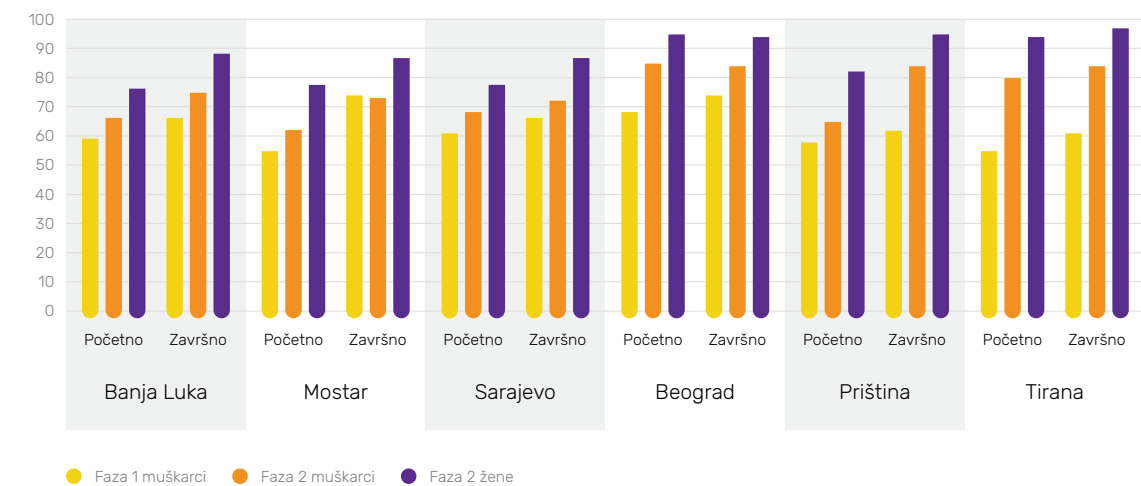
Ovi nalazi, kao i pozitivne promene u svim gradovima, ukazuju da je intervencija pozitivno uticala na stavove prema nasilju i na smanjenje nasilnog ponašanja prema vršnjacima. Čini se da je intervencija imala najjači uticaj na izvršeno fizičko nasilje nad vršnjacima, dok je emocionalno nasilje tek

nešto niže u završnom istraživanju. Uprkos napretku, primetan procenat mladića i devojaka verbalno i psihičko nasilje ne doživljava kao stvarno nasilje, što znači da je potrebno dodatno raditi na ovom pitanju.

Rodno zasnovano nasilje

U kontekstu rodno zasnovanog nasilja, analizirali smo stavove prema rodno zasnovanom nasilju i nasilju u vezi.

Grafikon 10. | Negativni stavovi prema rodno zasnovanom nasilju

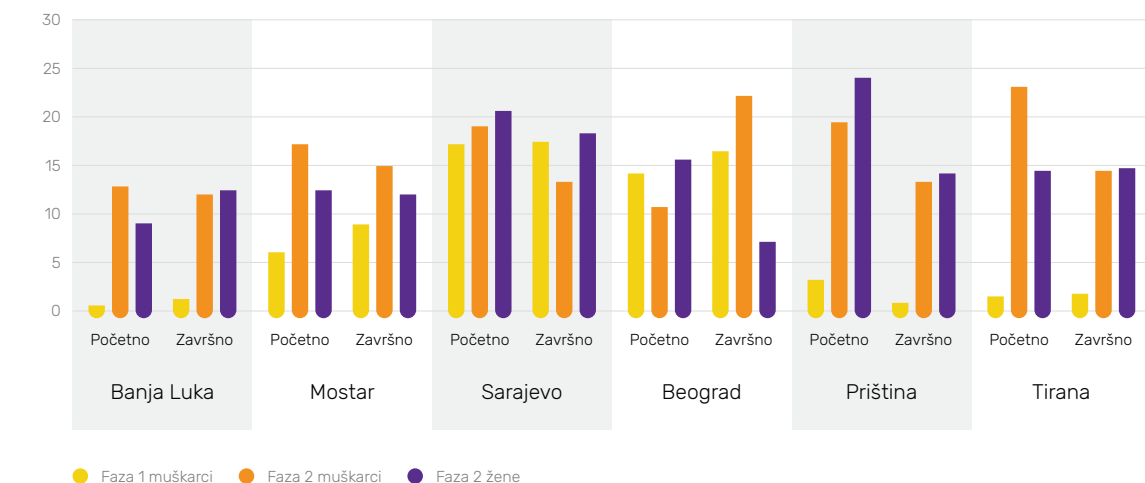

Ako uporedimo početno i završno istraživanje u Fazi 1 i Fazi 2, možemo videti da su stavovi prema rodno zasnovanom nasilju bili negativniji u svim gradovima u završnom istraživanju (Grafikon 10). Vidimo da većina mladića, a posebno devojaka, osuđuje nasilno ponašanje zasnovano na rodu. Ovo ukazuje na pozitivan uticaj Programa Y u smislu promene stavova prema rodno zasnovanom nasilju kod mladića i devojaka.

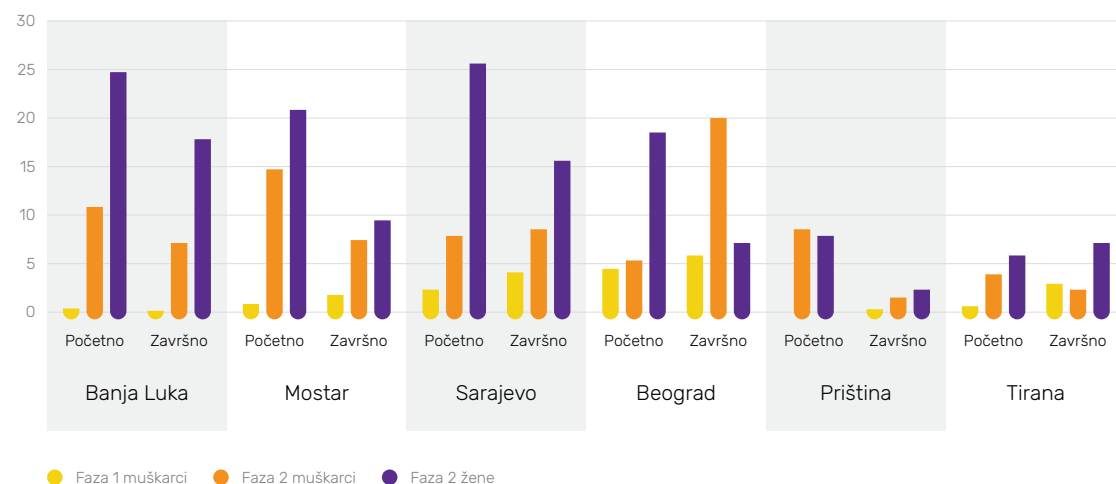
Za Fazu 1, u poređenju sa početnim istraživanjem, napredak je bio 3–18%. Najjača pozitivna promena u stavovima registrovana je u Mostaru (sa 55,4% na 73,5%), a najslabija u Prištini (sa 58% na 61%). Generalno, vidimo u Fazi 1 da je broj mladića koji su osudili rodno zasnovano nasilje (RZN) veći od 50% u svim gradovima.

U Fazi 2 takođe smo izmerili pozitivan uticaj intervencije (osim u Beogradu, gde smo pronašli zanemarljiv negativan efekat manji od 1%, imajući u vidu da mladići u Beogradu imaju najnegativnije stavove prema RZN). Najjači uticaj i na muškarce i na žene izmeren je u Prištini (Grafikon 10). Vidimo da mladići i devojke iz BiH u proseku imaju niži nivo negativnih stavova prema RZN u odnosu na druge gradove, ali i dalje iznad 71%. Pored toga, još jednom, devojke u svim slučajevima imaju negativnije stavove prema RZN u odnosu na mladiće, ali je ipak Program uticao na njihove nenasilne stavove, što se posebno videlo u Prištini u Fazi 2.

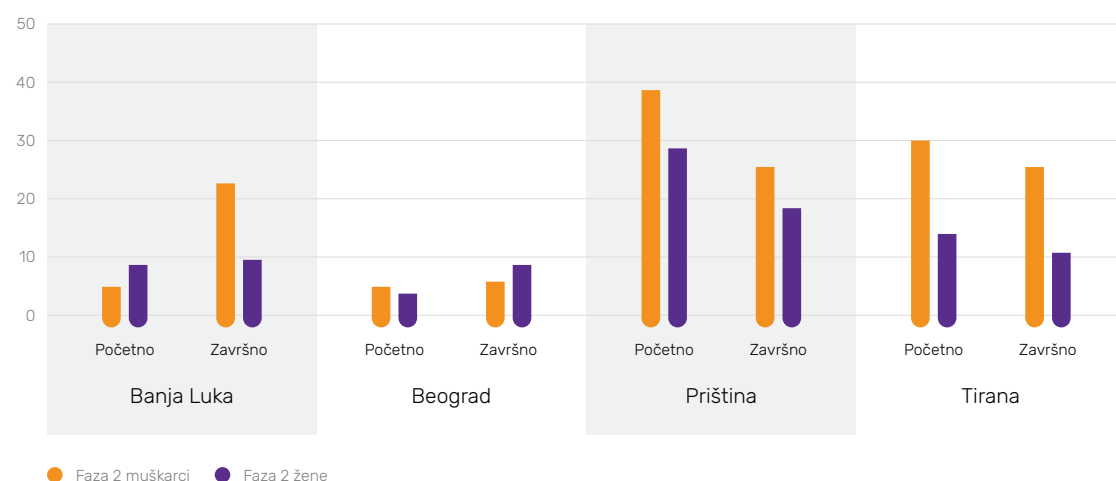
Sada ćemo pogledati grafikone koji pokazuju različite aspekte nasilja u vezama, a zatim ćemo razmotriti nalaze.

Grafikon 12. | Udaranje partnera

Grafikon 13. | Da li ste partneru ograničili ili zabranili komunikaciju sa prijateljima, izlaske itd.?

Za obe faze dajemo rezultate za počinjeno emocionalno (vređanje ili ponižavanje partnera) i fizičko (udaranje partnera) nasilje (grafikoni 11 i 12). U Fazi 1 utvrdili smo da je nakon intervencije najveći stepen počinjenog emocionalnog nasilja u vezi bio u Sarajevu (16,5%) i Beogradu (16,3%) (Grafikon 11). Izmerili smo mali porast počinjenog emocionalnog nasilja u Banjoj Luci, Mostaru, Beogradu i Tirani. Međutim, pored Beograda i Mostara, ove efekte smatramo zanemarljivim jer je procenat počinjenog emocionalnog nasilja u vezi mali. Slične nalaze imali smo i za počinjeno fizičko nasilje u vezi u Fazi 1 (Grafikon 12).

U Fazi 2 vidimo da i mladići i devojke prijavljuju veći nivo počinjenog nasilja u vezi u odnosu na Fazu 1. Kada je u pitanju emocionalno nasilje u vezi (Grafikon 11), izmerili smo pozitivan uticaj u svim gradovima osim u Beogradu, gde smo naišli na porast (sa 10,4% na 21,5%). Najjači pozitivan uticaj bio je u Tirani (sa 23,1% na 14,1%). Kod devojaka kao počinilaca emocionalnog nasilja u vezi, negativan efekat uočili smo u Banjoj Luci (sa 9,3% na 12,1%).

Što se tiče fizičkog nasilja u vezi, u Fazi 2 izmerili smo uglavnom pozitivan uticaj na mladiće, sa izuzetkom Beograda, gde je

fizičko nasilje poraslo sa 5,3% na 14,5%. Za devojke smo izmerili negativan efekat samo u Tirani. Generalno, uvrede i ponižavanje su bili najčešći oblik nasilja u vezi.

U Fazi 2 utvrdili smo viši nivo ograničavanja ili zabrane komunikacije u vezi, posebno u Prištini i Tirani, ali je intervencija imala najveći efekat u ovim gradovima (Grafikon 13). Za Mostar i Sarajevo za ovo pitanje nemamo podatke.

Sažetak rodno zasnovanog nasilja za partnere u BiH lokalno

U drugim gradovima u BiH podaci o negativnim stavovima prema rodno zasnovanom nasilju nisu bili konzistentni u Fazi 1. Najjači pozitivan uticaj bio je u Visokom (+36%). Izvršeno emocionalno i fizičko nasilje u vezi nije ocenjivano u drugim gradovima u BiH u Fazi 1.

U Fazi 2, stavovi prema rodno zasnovanom nasilju bili su negativniji u završnom istraživanju u svim gradovima. U poređenju sa početnim istraživanjem, napredak je obično bio 5–15%. Najjači uticaj uočen je u Novom Travniku (22% za mladiće i 23% za devojke). U Bijeljini je negativan uticaj izmeren kod devojaka (-2,7%), ali nije bilo negativnog uticaja na mladiće.

Dalje, u Fazi 2, izmeren je snažan pozitivan uticaj intervencije u smislu počinjenog emocionalnog nasilja u Bijeljini kod mladića (7,6% manje emocionalnog nasilja), dok je

negativan efekat uočen u Istočnom Sarajevu, Jablanici, Brčkom i Tuzli. Uočili smo pozitivan uticaj samo kod devojaka; najjači je bio u Bijeljini (20% manje emocionalnog nasilja).

Ako uporedimo rezultate početnog i završnog istraživanja iz Faze 2, vidimo da je u većini slučajeva fizičko nasilje u intimnoj vezi manje prisutno u završnom istraživanju. Kod mladića smo primetili snažan uticaj u Novom Travniku (20,8% manje fizičkog nasilja u vezama) i Bijeljini (13,9% manje fizičkog nasilja u vezama), ali i blago negativan uticaj u Jablanici (1% više fizičkog nasilja u vezama). Kod devojaka, najjači pozitivan uticaj izmeren je u Bijeljini (26,9% manje fizičkog nasilja u vezama). Negativan uticaj je izmeren u Novom Travniku (8% više fizičkog nasilja u vezama).

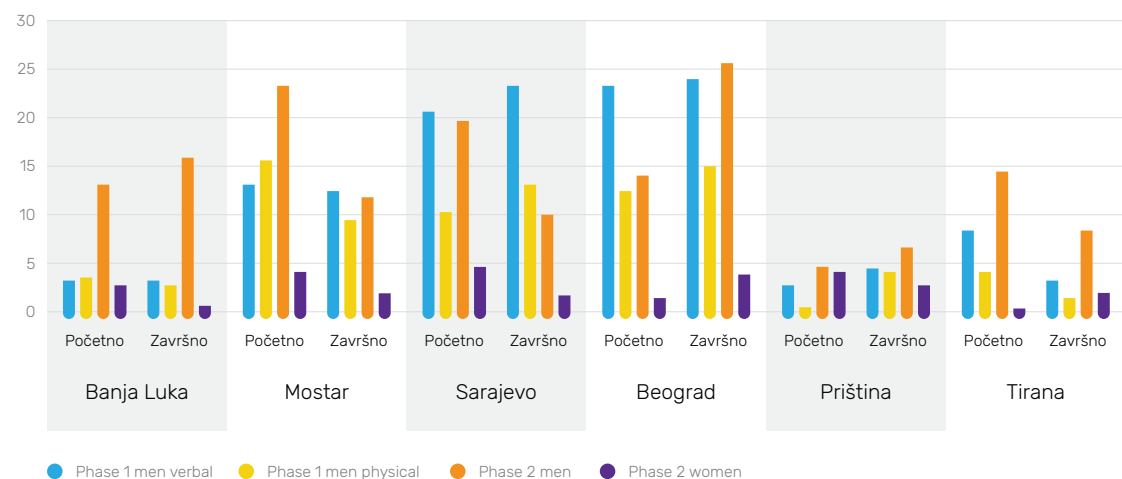
Zaključak o rodno zasnovanom nasilju

Generalno, otkrili smo veći nivo negativnih stavova prema rodno zasnovanom nasilju i niži nivo nasilja u vezi u završnim fazama istraživanja.

Pošto je nasilno ponašanje u vezi generalno nisko, teško je proceniti uticaj Programa. S druge strane, na ove rezultate možemo gledati kao na učvršćivanje već usvojenih pozitivnih ponašanja mladih u vezama, ili konkretnije, da istaknemo generalno odsustvo negativnog ponašanja.

Nasilje nad homoseksualcima

Grafikon 14. | Verbalno i/ili fizičko nasilje nad homoseksualcima

Nasilje prema ovoj populaciji u većini slučajeva prisutno je kod 5% ispitanika i ide do 25%. U Fazi 1, psihičko i fizičko nasilje nad homoseksualcima bilo je jednako rasprostranjeno u Banjoj Luci, Prištini i Tirani (Grafikon 14). Rezultati su nešto lošiji (u poređenju sa drugim gradovima) u Sarajevu, Beogradu i Mostaru. Treba napomenuti da nisu uočene statistički značajne razlike u

početnim i završnim istraživanjima. Najjači pozitivan uticaj izmeren je u Mostaru (pad sa 22,6% na 11,3%). Kod devojaka, otkrili smo nisku učestalost nasilja nad homoseksualcima (ispod 3,5%). Generalno, u Fazi 2 vidimo da su mladići skloniji nasilju nad homoseksualcima nego devojke.

Sažetak nasilja nad homoseksualcima za partnere u BiH lokalno

Nemamo podataka o nasilju nad homoseksualcima za Fazu 1. Što se tiče Faze 2, izmerili smo pozitivan uticaj Programa u partnerskim gradovima u BiH i za mladiće i za devojke. Kod mladića je najjači uticaj zabeležen u Novom Travniku (sa 23,1%

na 3,1% mladića koji bi bili nasilni prema homoseksualcima). Za devojke, najveći uticaj je zabeležen u Istočnom Sarajevu, gde je nasilje prema homoseksualcima palo sa 7,5% na 0%.

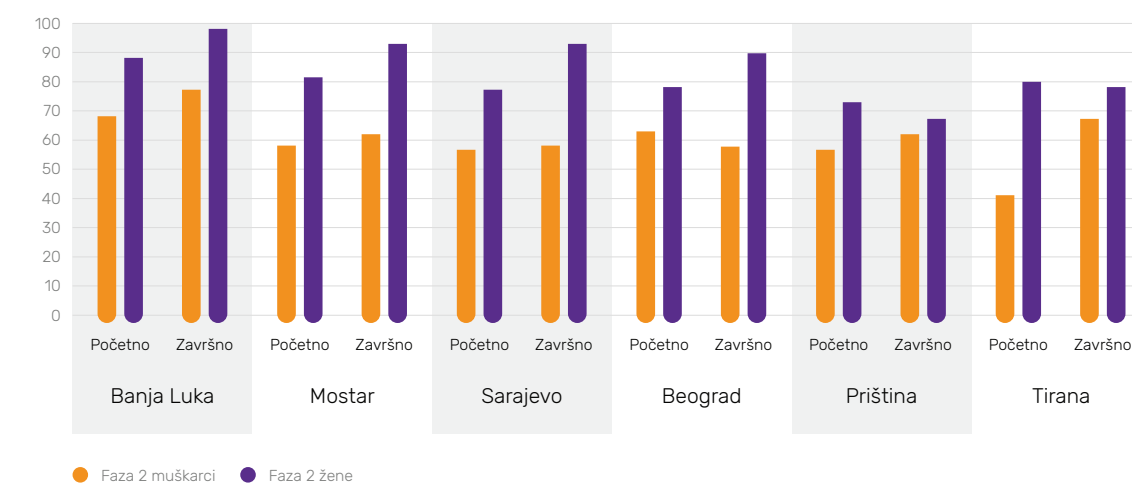
Zaključak o nasilju nad homoseksualcima

Verujemo da je pitanje nasilja nad homoseksualcima duboko ukorenjeno u homofobičnim stavovima, kao što se vidi u delu o homofobiji. Iako prisutno, nasilno ponašanje prema homoseksualcima je retko. Ovo je verovatno zbog činjenice

da su srednjoškolci imali malo kontakta sa homoseksualcima. S obzirom na rasprostranjenost homofobije u društvu, preporučuje se sprovođenje preventivnih programa sa mladima na vreme.

Reakcija na nasilje

Grafikon 15. | Konstruktivna reakcija na tučnjavu

Analizirali smo konstruktivne reakcije na tučnjavu iz izveštaja Faze 2 (pošto ovo nije bilo obuhvaćeno istraživanjem Faze 1). Kao što vidimo na Grafikonu 15, više od 50% mladića i devojaka imalo bi konstruktivne reakcije na tuču bez obzira na intervenciju. Najjači uticaj intervencije na mladiće izmeren je u Banjoj Luci (sa 67,2% na 77,6%) i Tirani (sa 51% na 67%).

U Fazi 2, mladi ljudi su takođe upitani da li se osećaju spremnim da spreče nasilje u vezi. U završnom istraživanju, oko 71% mladića iz Banjaluke i Beograda, 74% iz Tirane i 49% iz Prištine osećalo se spremnim. Kada su u pitanju devojke, 66% devojaka iz Beograda, 64% iz Tirane, 57% iz Banjaluke i 38% iz Prištine reklo je da su spremne

da reaguju. Imali smo drugačija pitanja za Mostar i Sarajevo, otuda i različiti rezultati. Većina mladića i devojaka je izjavila da nisu doživeli nasilje u vezi, pa nikada nisu imali priliku da reaguju. Samo je nekoliko priznalo da su žrtve. Kada uporedimo dve faze istraživanja, možemo videti da su učesnici u završnom istraživanju rekli da se osećaju spremnije i osnaženije. Moguće je da ih je program prevencije osnažio i naučio kako da se ponašaju u nasilnim vezama. Štaviše, kada je u pitanju nasilje u vezi, pozitivno je to što je broj učesnika koji su imali takva iskustva u završnom istraživanju bio manji nego u početnom istraživanju. U obe faze istraživanja, znatno veći procenat onih koji su imali takva negativna iskustva uspešno je rešio problem.

Sažetak reakcije na nasilje za partnere u BiH lokalno

U drugim gradovima u BiH, u završnom istraživanju Faze 2, između 52% i 80% mladića i između 61% i 90% devojaka reklo je da bi pokušalo prekinuti tuču ili pozvati u pomoć. Niži procenti uočeni su kod mladića u Bijeljini i Istočnom Sarajevu. Devojke su nešto više motivisane da zaustave nasilje od

Rezultati fokus-grupa i intervjua o uticaju Programa na prevenciju nasilja

Učesnici fokus-grupa i intervjua opisali su kako je Program uticao na stav mladih prema nasilju. Uglavnom su pominjane sledeće vrste uticaja:

- Smanjen broj slučajeva nasilnog ponašanja u školama;
- Sposobnost prepoznavanja različitih vrsta nasilja, posebno psihičkog nasilja;
- Veća otpornost i asertivnost mladih da se ne upuštaju u nasilje;

mladića. Preostali procenat mladića pomogao bi osobi koju lično poznaju ako im je pomoć potrebna. Napredak ide i do 15%. U završnom istraživanju, ispitanici su izjavili da se osećaju spremnijim i osnaženijim da spreče nasilje. Ovaj procenat iznosio je u prosjeku 5–15%.

- Mladi su osnaženi i time proaktivniji u sprečavanju nasilja;
- Mladi koji su bili uključeni u nasilje postali su svesni uzroka i potreba za nasiljem;
- Veći kapacitet mladih da razumiju poziciju druge strane uključene u sukob i imaju empatiju;
- Učesnici Programa su u velikoj meri postali svesni posledica nasilja;

Devojke su osnažene i edukovane kako da se odupru rodno zasnovanom nasilju. Ove oblike uticaja ilustruju brojne izjave učesnika iz različitih regiona:

Mislim da je promena prvenstveno bila u ponašanju. Ranije je naša škola bila na lošem glasu zbog nasilja. Sada se to značajno promenilo. Naravno, postoje promene i na kognitivnom nivou, ali one su često nesvesne. U školi je stvoren specifičan „etos“ i atmosfera u vezi sa odnosom prema nasilju. Posvećenost škole ovom problemu, vera u ideju i činjenica da su direktor škole, pedagog i drugi bili uključeni, sve je to bilo važno. Ovo je pomoglo učesnicima da se otvore i omogućilo im da izraze svoje vrednosti. Uticaj Programa vidi se u nalazima poseta drugim školama i poređenju sa njima. U drugim školama, svaka diskusija o nasilju je teža.

(predstavnik škole, Srbija)

Program je definitivno uticao na nasilje u školi. Imali smo dosta problematičnih učenika koji su se promenili posle samo nekoliko radionica i druženja i sada su uzor drugima. Program nas je podstakao da razmišljamo o životu. Radionice su bile hrana za mozak.

(učesnik Programa, Hrvatska)

Program je najviše uticao na nasilje. U našoj školi problemi su rešavani nasiljem. Zbog toga smo ponekad bežali iz škole. Tokom Programa nasilje je smanjeno.

(učesnik Programa, Kosovo*)

Najveći uticaj ostvaren je na nasilje. Nisam bio nasilan, ali mi je to pomoglo da prepoznam različite vrste nasilja. Naučio sam kako da reagujem, odnosno da nije u redu nemo posmatrati nasilje. To ME SE TIČE. Treba da intervenišem i zaustavim to. Zahvaljujući Programu, sada poznajem mnogo širi spektar mogućih intervencija.

(učesnik Programa, BiH – Banja Luka)

Mladi bolje prepoznaju psihičko nasilje. Zahvaljujući asertivnim tehnikama koje su naučili, odlučuju da ne učestvuju u nasilju. Uticaj je bio veći na verbalno i psihičko nasilje nego na fizičko.

(Ž, CARE osoblje)

Učenici su naučili kako da prepoznaju vrste nasilja i povećaju resurse kako bi reagovali i zaštitili sebe i druge, umesto da budu pasivni posmatrači.

(predstavnicu škole, BiH)

Uticali smo na to kako se učenici posmatrači ponašaju u konfliktnim situacijama. Sada su svesniji svog uticaja. Oni nisu pasivni posmatrači; aktivniji su i otvoreniji.

(predstavnicu škole, Hrvatska)

Ranije mladi nisu shvatali posledice svog nasilničkog ponašanja. Kroz Program su počeli da shvataju kako je biti u tuđoj koži i kako se drugi osećaju. Imajući to u vidu, posebno je bila korisna radionica Etiketiranje.

(učesnik programa, Srbija)

Zaključak o prevenciji nasilja

U zaključku možemo reći da je Program pozitivno uticao na promenu stavova prema nasilju i na smanjenje nasilnog ponašanja prema vršnjacima, posebno u pogledu fizičkog nasilja. Program je takođe pozitivno uticao na smanjenje negativnih stavova prema rodno zasnovanom nasilju i promovisanje pozitivnog ponašanja u vezama. Međutim, još uvek treba da se radi na rešavanju percepcije verbalnog

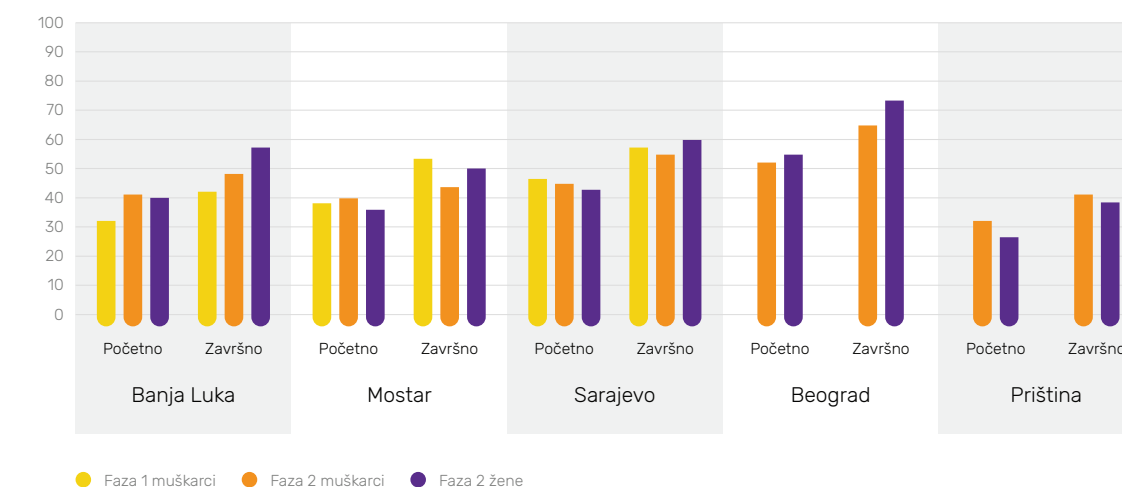
i psihičkog nasilja kao stvarnog nasilja, kao i na borbi protiv homofobije i nasilja nad homoseksualcima. Program je takođe rezultirao većom svešću i razumevanjem uzroka i posledica nasilja, povećanom empatijom i većim kapacitetom za razumevanje suprotstavljene strane u sukobu, posebno među mladima. Devojke su osnažene i naučene kako da se suprotstave rodno zasnovanom nasilju.

Seksualno i reproduktivno zdravlje

Analizirali smo nivo znanja o SRZ i upotrebi kontracepcije.

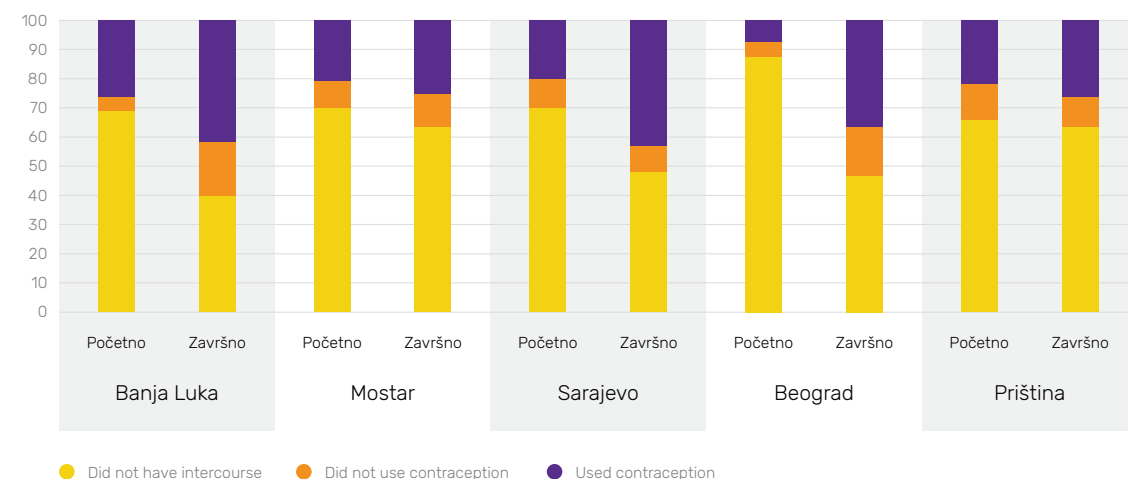
Grafikon 16. | Poznavanje SRZ indeksa

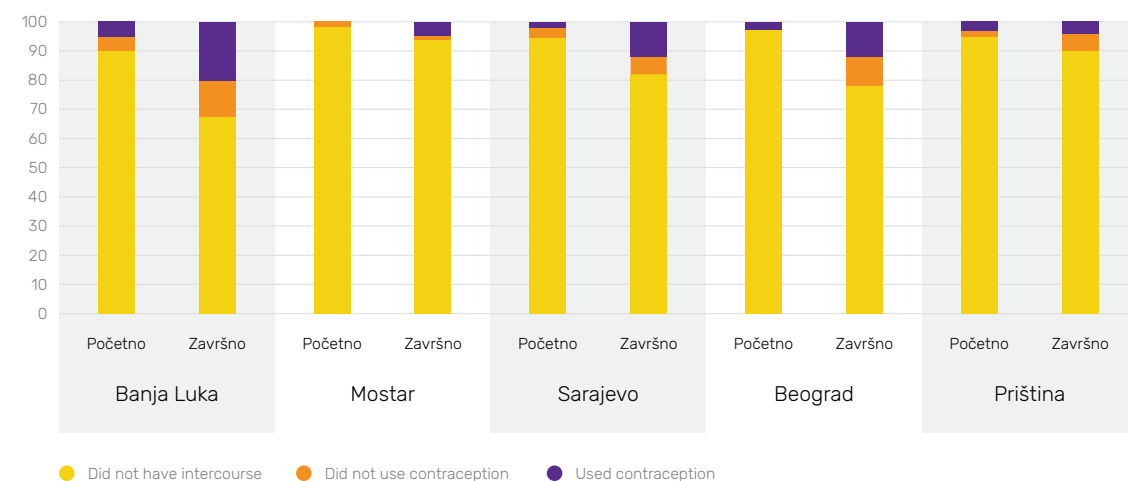
Početno istraživanje o znanju o seksualnom i reproduktivnom zdravlju u obe faze imalo je negativne nalaze (Grafikon 16). Učesnici su u proseku imali oko 40% tačnih odgovora na pitanja. Ipak, završno istraživanje pokazalo je značajan napredak u poznavanju ovih tema. Procenat tačnih odgovora na izjave iz upitnika u završnom istraživanju varirao je između 19% i 90%, ali je u većini slučajeva procenat tačnih odgovora bio u proseku preko 50%. Najviši nivo znanja pokazali su učesnici u Beogradu, a najniži učesnici u Prištini. Nije bilo doslednih razlika između mladića i devojaka. Pitanja o ovoj temi nisu bila uključena u upitnik u Tirani.

Detaljniji rezultati ukazuju da su učesnici imali niži nivo znanja o sledećim temama: period kada je veća verovatnoća da će žena zatrudneti; HIV i kako se prenosi; manifestacije polno prenosivih infekcija; svest o tome da prekid snošaja nije pouzdan metod za sprečavanje trudnoće, i sl. Ove teme trebalo bi detaljnije obraditi u budućim edukativnim aktivnostima.

Grafikon 17. | Kontracepcija u praksi (mladići)

Grafikon 18. | Kontracepcija u praksi (djevojke)

Većina mladića (44–87%) i devojaka (67–90%) izjavila je da nije imala seksualni odnos (Grafikoni 17 i 18). Među onima koji su imali seksualni odnos, veći procenat je koristio kontracepciju (vidi Grafikone 17 i 18). Dakle, većina seksualno aktivnih mladića koristi kontracepciju; međutim, slični su procenti seksualno aktivnih devojaka koje su koristile i koje nisu koristile kontracepciju. Primetili smo i da su mladi iz Banjaluke i Beograda koji su imali seksualni odnos skloniji da ne koriste kontracepciju u odnosu na druge gradove.

U Mostaru je dvostruko više mladića koristilo kontracepciju u odnosu na one koji je nisu koristili u početnom i završnom istraživanju. U Sarajevu je zabeležen porast upotrebe kontracepcije kod mladića za skoro 23%, dok je broj onih koji je nisu koristili gotovo isti. Međutim, nalazi ukazuju na pozitivan uticaj intervencije na upotrebu kontracepcije (do 30% kod mladića iz Beograda, i do 15% kod devojaka u Banjoj Luci), što je obećavajući rezultat.

Sažetak o SRZ za partnere u BiH lokalno

U drugim gradovima u BiH, rezultati Faze 1 pokazuju da su u periodu završnog istraživanja i devojke i mladići unapredili svoje znanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju u Bijeljini, Jablanici, Kneževu, Visokom i Vlasenici. Rezultati završnog istraživanja kod devojaka u Novom Travniku ukazuju na viši nivo znanja o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, dok su mladići pokazali veće znanje o polno prenosivim infekcijama. U Gradišci je poznavanje seksualnog i reproduktivnog zdravlja bilo slično u obe faze istraživanja. Najveći napredak ostvaren je kod mladića u Visokom (47% za poznavanje reproduktivnog zdravlja, 30% za poznavanje polno prenosivih infekcija i 35% za poznavanje kontracepcije).

U Fazi 2, indeks znanja o reproduktivnom zdravlju u završnom istraživanju u svim gradovima varirao je od 31% do 67%. U

svim ovim gradovima ostvaren je statistički značajan napredak u odnosu na početno istraživanje. Napredak je, u poređenju sa početnim istraživanjem, iznosio 4–24%.

Indeks znanja o PPI u svim gradovima u završnom istraživanju bio je mnogo bolji nego u početnom istraživanju (za 2–31%). Indeks je varirao od 20% do 60% (najniži u Novom Travniku, a najviši u Istočnom Sarajevu).

Indeks znanja o kontracepciji u završnom istraživanju, u svim gradovima osim Novog Travnika (12%), varirao je od 47% do 70%. U svim gradovima ostvaren je statistički značajan napredak (2–21%) u odnosu na početno istraživanje. Najveći napredak ostvaren je kod mladića u Istočnom Sarajevu (21%).

Rezultati fokus-grupa i intervjuja o uticaju Programa na seksualno i reproduktivno zdravlje

Seksualno i reproduktivno zdravlje ili je zanemareno ili tabu tema u većini škola, tako da postoji mnogo prostora za uticaj i poboljšanje. Većina učesnika je istakla da je došlo do promene u pogledu boljeg poznavanja seksualnog i reproduktivnog zdravlja, kontracepcije, polno prenosivih infekcija, itd. Učesnici intervjuja su istakli značaj sledećih uticaja Programa:

- Učesnici su otvorenije razgovarali o seksualnosti, kontracepciji i zdravlju uopšte;

- Učesnici su možda prvi put imali priliku da dobiju istinite informacije koje dolaze od stručnjaka, a ne poluinformacije i dezinformacije;
- U nekim školama uvedena je vannastavna aktivnost „Zdravi životni stilovi“;
- Učesnici češće koriste usluge psihološkog savetovanja koje takođe pruža informacije o seksualnom i reproduktivnom zdravlju;
- Nastavnici su prošli kroz određene obuke kako bi mogli da nastave sa edukacijom i ubuduće.

Kada je reč o ovoj temi, učesnici su istakli sledeće:

Naravno da je imalo uticaj. Brojni učenici nisu znali ni za jednu polno prenosivu infekciju, a sada znaju. Kondomi nisu jedini oblik kontracepcije. Nisu znali ništa o prevenciji, potencijalnim posledicama, itd. Tu je uticao BMK. Ove teme više nisu tabu; počeli su otvoreno da razgovaraju o njima. Ovo je važno jer ovi predmeti nisu deo formalnog obrazovanja. To je nešto o čemu je trebalo da se razgovara još ranije, pošto su mladi ranije postali seksualno aktivni.

(učesnik programa, BiH - Banja Luka)

Ovo je bila jedna od najznačajnijih lekcija. Naučili su o kontracepciji, polno prenosivim bolestima i problemima koje one izazivaju. Naučili su nešto o HIV-u i AIDS-u. Ranije nisu znali ništa o ovome.

(predstavnik škole, Kosovo*)

Najveća promena je verovatno bila na ovom polju, pogotovo što je to nešto o čemu se ne priča u školi. Ovo je obično tabu tema u društvu. Kroz Program su mogli da nauče i pričaju o svojim iskustvima.

(Ž, CARE osoblje)

Program je uticao na razbijanje mitova i poluistinitih informacija. Znanje je ranije bilo zasnovano na pričama iz druge ruke. Kroz Program smo dobili proverena i korisna znanja.

(učesnik programa, Hrvatska)

Zaključak o seksualnom i reproduktivnom zdravlju

U zaključku možemo reći da nalazi istraživanja pokazuju da je došlo do značajnog poboljšanja znanja o seksualnom i reproduktivnom zdravlju (SRZ) i upotrebi kontracepcije među mladima nakon intervencije. Iako je početno istraživanje otkrilo slabo poznavanje SRZ, završno istraživanje je pokazalo da je napredak

postignut, pri čemu su učesnici u Beogradu pokazali najviši nivo znanja, a oni u Prištini najniži. Međutim, istraživanje je takođe ukazalo da određene teme, kao što su HIV, manifestacije polno prenosivih infekcija i pouzdane metode kontracepcije, moraju biti detaljnije obrađene u budućim edukativnim aktivnostima. Pozitivan uticaj intervencije

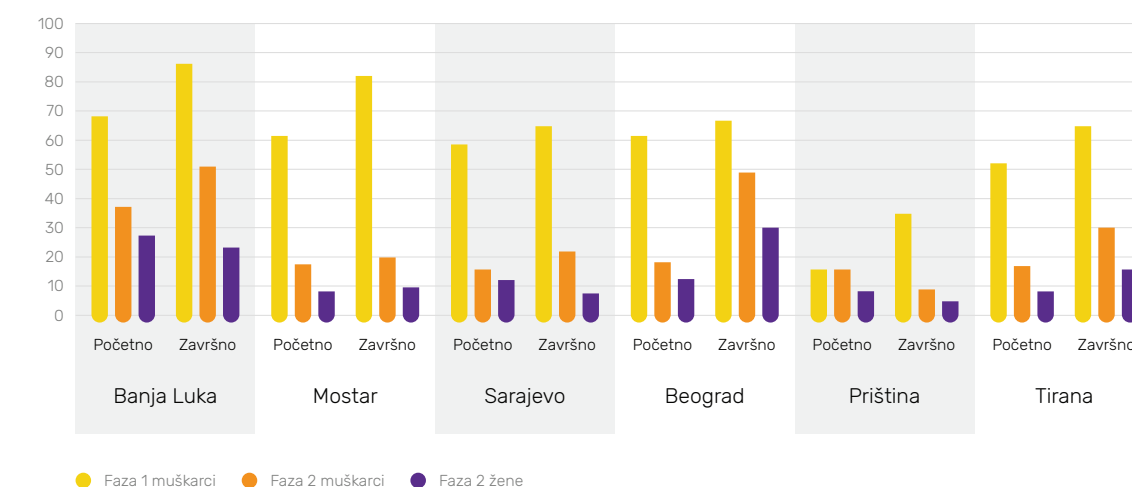
na upotrebu kontracepcije svakako je obećavajući rezultat, posebno za mladiće u Beogradu i devojke u Banjoj Luci.

Konačno, Program je značajno uticao na stavove učenika prema seksualnom i reproduktivnom zdravlju, uključujući povećanu otvorenost za razgovor o ovoj temi, kao i uvođenje vannastavnih aktivnosti i usluga psihološkog savetovanja. Obuka za nastavnike takođe je obezbedila da se

edukacija o seksualnom i reproduktivnom zdravlju nastavi i u budućnosti. Ovi nalazi naglašavaju potrebu za sveobuhvatnijom edukacijom o seksualnom i reproduktivnom zdravlju mladih ljudi, posebno u oblastima u kojima znanje još uvek nedostaje.

Zloupotreba alkohola i droga

Grafikon 19. | Konzumiranje alkohola (nekoliko puta mesečno ili više)

I u Fazi 1 i u Fazi 2 otkrili smo porast konzumiranja alkohola i marihuane u većini gradova, ali je bilo nekih značajnih razlika. Na primer, u završnom istraživanju Faze 1, 85,4% mladića iz Banje Luke izjavilo je da pije alkohol jednom mesečno ili češće (Grafikon 21). U završnom istraživanju Faze 2, 48,5% mladića je izjavilo da pije alkohol nekoliko puta mesečno ili više. Posmatrajući Beograd u Fazi 1, otkrili smo povećanje konzumiranja alkohola od 5,6% u završnom istraživanju,

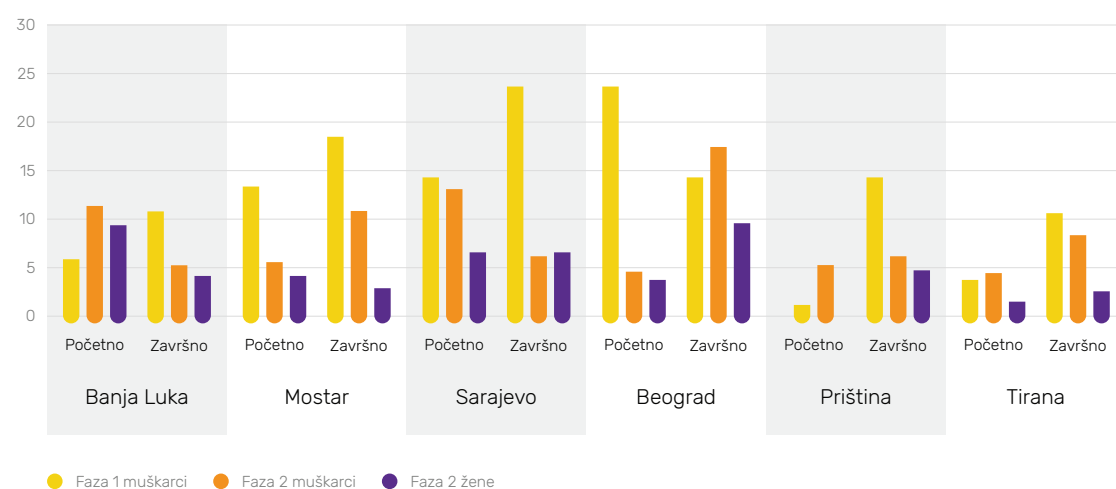
što je najmanje značajno povećanje konzumiranja alkohola u poređenju sa drugim gradovima; ipak, alkohol je konzumiralo više od 60% mladića. Poređenja radi, u Fazi 2 u Beogradu uočili smo porast konzumiranja alkohola kod mladića od 30,1%, što izgleda dramatično, ali samo 49% mladića je prijavilo da pije alkohol, što je manje od završnog istraživanja Faze 1. S druge strane, u Prištini smo u Fazi 1 uočili porast konzumiranja alkohola (sa 15,9% na 34,2%) među mladićima,

ali smo u Fazi 2 uočili smanjenje (sa 16% na 9,5%).

Ovo se može pripisati ukupnom uticaju intervencija u Prištini, ali i suptilnim razlikama u uzorku, društvenim pitanjima i društveno prihvatljivim načinima da se odgovori na izjave u anketi. U zaključku možemo reći da je uočeno da je negativan trend u većini gradova snažan, uprkos brojnim preventivnim programima, i da se vidi kao redovna nuspojava odrastanja mladih na Balkanu.

Ovom trendu doprinosi ravnodušnost ili čak blagonaklon odnos društva prema konzumiranju alkohola kod muškaraca, imajući u vidu efekte socijalizacije i verske i kulturološke razlike među mladićima sa ovih prostora. Naime, u najvećem broju istraživanja primetili smo da je konzumiranje alkohola manje u mestima gde su muslimani zastupljeniji. Islam je negativniji prema konzumiranju alkohola nego neke druge religije.

Grafikon 20. | Pušenje marihuane (u posljednja tri mjeseca)

Možemo pronaći slične trendove za pušenje marihuane, ali u manjem procentu. Razlike su uočene u Banjoj Luci, gde je došlo do smanjenja upotrebe marihuane u Fazi 2 (sa 8,1% na 3%), za razliku od Faze 1, gde je došlo do povećanja (sa 6% na 11,1%). U Mostaru je zabeležen porast u obe faze kod mladića, ali i mali pad kod devojaka. U Sarajevu je došlo do povećanja u Fazi 1, ali i smanjenja u Fazi 2 (6%). U Beogradu je zabeležen pad u Fazi 1,

ali i porast u Fazi 2 (13%). U Prištini je porast u Fazi 1 bio od 1% do 13,8%, dok je u Fazi 2 bio manje-više isti, oko 5-6%. U Tirani je zabeležen porast u obe faze za oba roda.

Ovaj trend povećanja upotrebe marihuane mogao bi se objasniti činjenicom da mladi odrastaju i postaju zreliji i uključeni u ovakvo ponašanje.

Sažetak zloupotrebe alkohola i droga za partnere u BiH lokalno

U ostalim gradovima u BiH konzumiranje alkohola, cigareta i marihuane bilo je veće ili isto u svim gradovima u završnom istraživanju u obe faze.

Postojala su dva izuzetka u Fazi 1. U Novom Travniku opala je upotreba alkohola i cigareta među devojka, dok je pušenje marihuane

ostalo na nuli. U Visokom je takođe smanjen broj mladića koji piju alkohol (-11%). U Fazi 2 zabeleženo je smanjenje broja mladića koji puše cigarete u Istočnom Sarajevu (-5%).

Rezultati fokus-grupa i intervjua o uticaju Programa na prevenciju zloupotrebe alkohola i droga

Uprkos ne baš utešnim nalazima kvantitativnog istraživanja, učesnici intervjua i fokus-grupa smatrali su da je Program imao pozitivan efekat na prevenciju zloupotrebe alkohola, droga i drugih psihoaktivnih supstanci. Problem je u tome što mladi tokom srednje škole počinju da eksperimentišu sa psihoaktivnim supstancama, posebno sa alkoholom, kako odrastaju. Većina učesnika je izjavila da je u njihovim sredinama sve više mladih koji koriste alkohol i razne sintetičke droge. Upotreba alkohola u nekim oblastima deo je mentaliteta i kulture, i simbol zrelosti. Te trendove je teško sprečiti bilo kojim programom. Iz tog razloga, većina učesnika se složila da Program treba da bude fokusiran na odgovornu upotrebu alkohola i da naglasi posledice pijenja, jer potpuna zabrana često dovodi do kontraefekta. Uticaj Programa na odgovornije ponašanje kada je u pitanju upotreba psihoaktivnih supstanci može se sažeti u sledećim porukama:

- Ako se neke supstance već koriste, onda ih NE TREBA koristiti u meri koja izaziva ozbiljne štete po zdravlje.
- Treba biti svestan štetnih posledica psihoaktivnih supstanci.
- Važno je osnažiti lične stavove i na taj način izgraditi otpornost na štetne uticaje.
- Rad na emocijama važan je kako bi ljudi razumeli zašto uništavaju sebe upotrebom psihoaktivnih supstanci.
- Kroz Program su mladi sa sklonostima ka zavisnosti naučili gde mogu da potraže pomoć.

Radim u školi 22 godine i zaista se vidi razlika, jer se Program u našoj školi implementira nekoliko godina. Nema toliko problema; mladi su svesniji i odgovorniji. Mnogo toga zavisi od pristupa nastavnika.

(predstavica škole, BiH- Sarajevo)

Sprečili smo ih da se napijaju; sada ako piju, rade to odgovornije. Smanjili smo upotrebu narkotika.

(Ž, CARE osoblje)

Povećava se upotreba alkohola i droga. Marihuana je supstanca koja se najčešće koristi, mada se često koriste i sintetičke droge. Možda je potrebno raditi na prevenciji čak i sa mladim učenicima. Preporučljivo je primeniti strategiju „odgovornog rušenja granica“. Oštar pristup rezultira revoltom.

((bivša) predstavica ministarstva, Srbija)

Alkohol je deo naše kulture. Na mlade je teško uticati. Alkohol ide uz muškost. Bilo je teže uticati na upotrebu alkohola nego na droge koje su generalno nepopularne. Alkohol je gotovo neizbežan, zbog čega sam na radionici više govorio o štetnim posledicama.

(učesnik Programa, Srbija)

Teško je uticati na ovo jer je to deo našeg mentaliteta. „Sramota je ne popiti piće“. Uticaj se može ostvariti osnaživanjem ličnih stavova i otpornosti na uticaje koji dolaze od drugih. Ove lekcije nedostaju u formalnom obrazovanju, kao što je učenje o posledicama.

(učesnik Programa, BiH – Banja Luka)

Program ne zabranjuje, ali ukazuje na posledice. To će se dogoditi ako nešto uradite. Dva mladića su koristila narkotike, ali su to prestala da rade tokom Programa.

(učesnik Programa, Hrvatska)

Sažetak zloupotrebe alkohola i droga

U zaključku možemo reći da rezultati istraživanja ukazuju na zabrinjavajući trend povećanja konzumiranja alkohola i marihuane među mladima u regionu Balkana. Uprkos implementaciji preventivnih programa, porast upotrebe supstanci smatra se redovnom nuspojavom odrastanja mladih ljudi u okruženju. Faktori koji doprinose ovom trendu uključuju socijalizaciju, kulturne razlike i prihvatanje konzumiranja alkohola kao dela kulture regiona. Dok su kvantitativni rezultati pokazali mešoviti trend povećanja i smanjenja

upotrebe supstanci u različitim gradovima, kvalitativni nalazi sugerišu da su preventivni programi pozitivno uticali na svest o štetnim posledicama zloupotrebe supstanci. Učesnici su istakli značaj odgovorne upotrebe supstanci i izgradnje lične otpornosti na štetne uticaje. Međutim, potrebno je uložiti više napora da se pozabavi kulturnim i društvenim faktorima koji doprinose zloupotrebi supstanci među mladima u regionu.

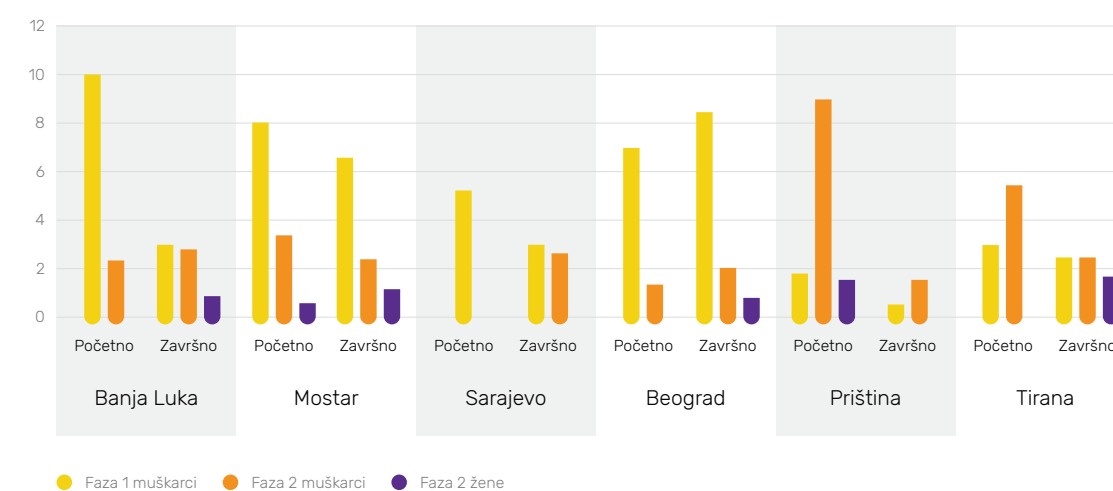

Prevenција seksualnog nasilja

Seksualno nasilje istraživano je u obe faze postavljanjem pitanja „Da li ste imali seks sa devojkom/momkom protiv njene/njegove volje?“. U Fazi 2 dodali smo izjave „Seksualno

sam uznemiravao/la ili dirao/la druge ljude protiv njihove volje“ i „Ako je žena seksualno uznemiravana, to je obično zbog načina na koji se oblači“.

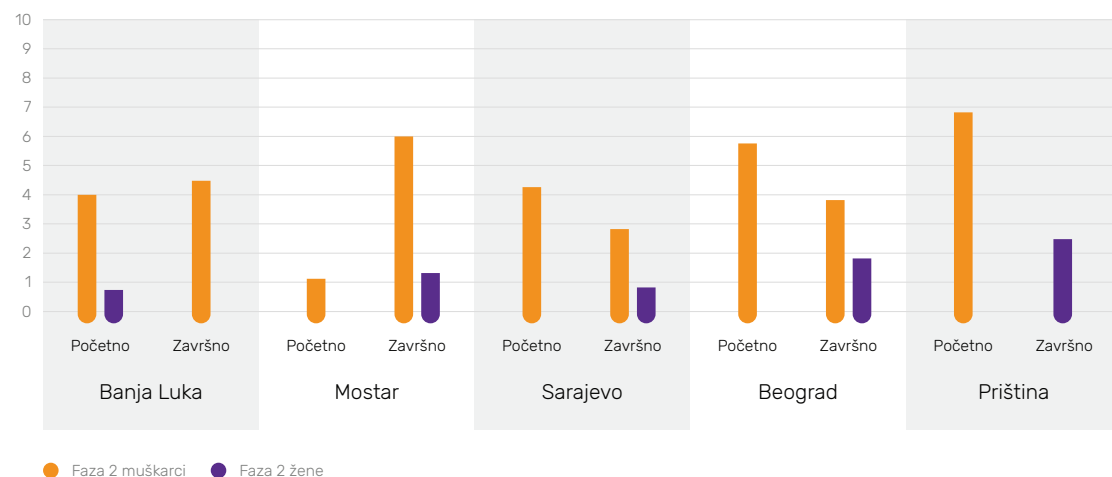
Grafikon 21. | Seks sa devojkom/momkom protiv njene/njegove volje

Seksualno nasilje, prema završnom istraživanju Faze 1, najzastupljenije je u Beogradu (među 8,5% mladića u završnom istraživanju). U ostalim gradovima prisutno je u proseku kod 3% ispitanika. Nema značajne razlike u početnim i završnim istraživanjima, osim za Banju Luku. U ovom gradu seksualno nasilje je smanjeno sa 10,1% na 3,2%, što je statistički značajna razlika.

U Fazi 2, seksualno nasilje u vezi (seks sa partnerom protiv njegove/njene volje) bilo je manje rasprostranjeno i varira do 4%. Ako uporedimo rezultate početnog i završnog istraživanja, možemo videti da se razlikuju od grada do grada. U završnom istraživanju, situacija u Banjoj Luci i Beogradu bila je lošija, posebno kod mladića, dok je u Prištini i Tirani uočen napredak i manji nivo seksualnog nasilja u vezi. Taj napredak u Prištini i Tirani varirao je i do 7%.

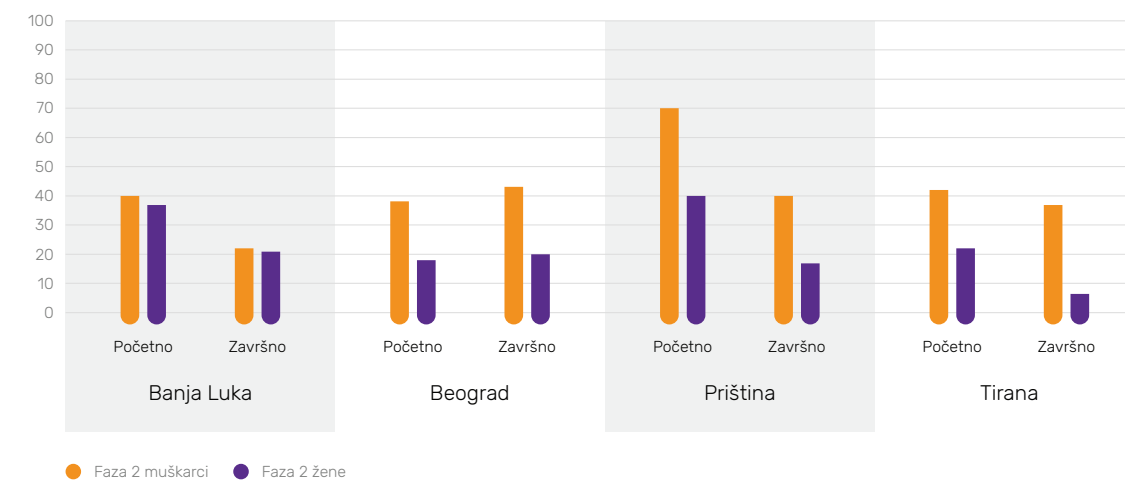
Grafikon 22. | "Seksualno sam uznemiravao/la ili dirao/la druge ljude protiv njihove volje"

U rezultatima završnog istraživanja Faze 2, počinjeno seksualno uznemiravanje potvrdilo je oko 3,5% mladića i oko 1,2% devojaka (Grafikon 22). U Tirani ovo pitanje nije uključeno u upitnik. Što se tiče devojaka u Mostaru, Sarajevu, Beogradu i Prištini,

vidimo porast seksualnog uznemiravanja, a najveći u Prištini (2,4%). Pojačano seksualno uznemiravanje od strane mladića uočeno je u Banjoj Luci i Mostaru. Najjači pozitivan uticaj na mladiće primećen je u Prištini (sa 6,8% na 0%).

Grafikon 23. | "Ako je žena seksualno uznemiravana, to je obično zbog načina na koji se oblači."

Na kraju ispitujemo stavove prema seksualnom uznemiravanju. U Fazi 2, oko 40% mladića iz Prištine, 24% iz Banjaluke, 36% iz Tirane i 44% iz Beograda smatralo je da ako je žena seksualno uznemiravana, to je obično zbog načina na koji se oblači (Grafikon 23). Ono što takođe zabrinjava jeste činjenica da značajan procenat devojaka smatra da je način na koji se devojke oblače uzrok

seksualnog nasilja (8–22%). Ako uporedimo početna i završna istraživanja, možemo videti da u Banjoj Luci, Prištini i Tirani sve manje mladića i devojaka veruje da je način na koji se devojke oblače uzrok seksualnog nasilja. Ova razlika nije statistički značajna, ali sugeriše izvesno poboljšanje u pogledu stavova mladih.*

Sažetak seksualnog nasilja za partnere u BiH lokalno

U drugim gradovima u BiH u Fazi 2, seksualno nasilje u vezi bilo je uglavnom na sličnom nivou u obe faze istraživanja i variralo je od 0% do 10%. Seksualno uznemiravanje je bilo manje ili isto u svim gradovima osim Novog

Travnika, gde je zabeležen pad kod mladića (10%). Prevalenca seksualnog uznemiravanja bila je od 0% do 3% u završnom istraživanju.

Rezultati fokus-grupa i intervjua o uticaju Programa na prevenciju seksualnog nasilja

Generalno, seksualno nasilje nije procenjivano posebno, već u okviru nasilja uopšte, tako da imamo manje konkretnih i ciljanih podataka o uticaju Programa na ovo pitanje. Učesnici Programa su zainteresovaniji za značenje i vrste nasilja, pa su samim tim i bolje informisani o vrstama seksualnog

nasilja. Pored toga, izveštaji su pokazali da su pokušali da spreče neke oblike seksualnog uznemiravanja u školi. Stiče se utisak da bi u budućnosti trebalo posvetiti više pažnje edukaciji o „sekstingu“.

Nekada je bilo mnogo seksualnog uznemiravanja. Ovo je bilo ozbiljno pitanje kada sam bio direktor škole. Smanjilo se tokom Programa.

(predstavnik škole, Kosovo*)

Prvi put smo razgovarali o seksualnom i reproduktivnom zdravlju na sastanku BMK. Neki ljudi nisu znali šta je seksualno uznemiravanje, pa su morali da saznaju više o tome tokom Programa.

(predstavnik škole, Kosovo*)

Počela sam da prepoznajem seksualno nasilje, seksualno uznemiravanje, neprimereno dodirivanje u klubovima, te kako reagovati i efikasno izaći iz tih situacija.

(učesnica Programa, BiH – Sarajevo)

To je tabu tema. Nemaju kome da se obrate, niti su dobijali informacije od prijatelja. O tome uče kroz radionice. Takođe uče i o rizicima. To je nešto o čemu bi trebalo više da razgovaramo, jer društveno okruženje šalje sasvim drugu poruku.

(predstavnica škole, BiH)

Učesnici su shvatili da u svakom trenutku imaju pravo da promene mišljenje. Da to nisu naučili ovde, malo je verovatno da bi ikada čuli za to negde drugde, jer to je nešto o čemu niko ne priča.

(učesnik Programa, Srbija)

Zaključak o prevenciji seksualnog nasilja

Izmerili smo nizak nivo seksualnog nasilja u celini. Kao rezultat toga, nismo našli značajan uticaj intervencije; međutim, postojali su neki obećavajući nalazi u smislu smanjenja seksualnog nasilja i promene stavova prema seksualnom uznemiravanju. Dok seksualno nasilje u vezi ostaje problem u nekim gradovima, u Banjoj Luci zabeležen je pad seksualnog nasilja, posebno među mladićima. Program je takođe pozitivno uticao na promenu stavova prema seksualnom uznemiravanju, pri čemu je manji broj mladića

i devojaka pripisivao uzrok seksualnog nasilja načinu na koji se devojke oblače. Učesnici Programa su sada više informisani o vrstama seksualnog nasilja i aktivno rade na sprečavanju nekih oblika seksualnog uznemiravanja u školama. Ovi rezultati sugerišu da Program ima potencijal da bude efikasan alat u prevenciji seksualnog nasilja, a dalju pažnju treba posvetiti proširenju edukacije o temama kao što je „seksting.“

Najvažnije promene

Učesnici kvalitativnog istraživanja sumirali su najveće i najvažnije promene koje su proizašle iz Programa. U svim gradovima kao najvredniji rezultat navedene su promene ličnosti učesnika i njihovih društvenih veština. Promene koje se najviše pominju su sledeće: veće samopoštovanje i samopouzdanje; slobodnije izražavanje stavova; veća

otvorenost prema drugima i onima koji su drugačiji; veća otpornost na pritisak vršnjaka; poboljšane komunikacione veštine; razvijenije kritičko mišljenje; bolje nošenje sa sopstvenim emocijama. Ove promene dobro ilustruju sledeći citatit:

Tokom prvog događaja u Sava centru, na binu je izašao skinhead. Svi smo se plašili šta će reći. Rekao je: 'Jao, imam tremu.' Prostorijom se prolomio ogroman aplauz. Taj detalj oslikava ceo Program i njegov uspeh. Velika je stvar što su mladi došli u kontakt sa svojim emocijama, odnosno sa samim sobom.

((bivša) predstavica ministarstva, Srbija)

Deca su tokom i nakon Programa počela slobodnije da izražavaju svoje stavove; više su istraživali, saradivali jedni sa drugima i njihov način razmišljanja se menjao. Različito su doživljavali pritisak vršnjaka. Više su podržavali jedni druge.

(predstavica škole, BiH – Bosansko-podrinjski kanton)

Kroz Program su se pridružili novoj grupi i stekli nove prijatelje. U Budi muško klubu mogli su da se druže i uče zajedno. Izbegavali su konfliktne situacije jer su iza sebe imali grupu koja je podržavala njihovo odbijanje da učestvuju u nasilju.

(M, OCD, BiH – Sarajevo)

Kad se radi o uticaju na stavove i ponašanje, možemo zaključiti da su učesnici konstatovali da su se najpozitivnije promene desile u oblasti rodno ravnopravnih odnosa i nasilja, ali su spomenuli i neke druge oblasti.

Najzanimljivija tema bila je prevencija nasilja. Imali smo mnogo različitih vrsta nasilja u školi. Tokom i nakon Programa, 80% mladih je reklo da je primetilo smanjenje nasilja, posebno psihičkog nasilja i maltretiranja. Zloupotreba alkohola i droga, kao i seksualno uznemiravanje, takođe su smanjeni.

(predstavnik škole, Kosovo*)

Program je doprineo boljem razumevanju rodnih uloga i većoj toleranciji. To je bila dragocena stvar koja je imala odlučujući uticaj i ubrzala proces sazrevanja, doprinela da budu svoji, drugačiji i da se odupru spoljnim uticajima.

(predstavica škole, Srbija)

Pored navedenog, učesnici intervjua su istakli značaj interaktivnog rada, uključenost vršnjačkih edukatora i nastavnika, kao i

činjenicu da Program traje nekoliko godina i da uključuje sve učenike, a ne samo nekoliko odabranih.

Najefikasnije komponente Programa

U praksi, Program Y obuhvatao je nekoliko komponenti, kao što su radionice i Budi muško klubovi (BMK), kroz koje su organizovane različite kampanje i brojni drugi događaji. U nastavku teksta predstavimo

rezultate anketa i kvalitativnih istraživanja (fokus-grupe, intervjui) o zadovoljstvu učenika ovim komponentama i o tome šta smatraju najkorisnijim komponentama.

Rezultati anketnih istraživanja

U regionalnom istraživanju imamo samo podatke o uticaju komponenti u Fazi 2, dok je u Bosni i Hercegovini ova tema ispitivana u obe faze istraživanja.

U Fazi 2, većina učesnika iz regiona bila je zadovoljna efektima pojedinačnih radionica. Otprilike 30–80% mladih iz svih gradova reklo je da su mnogo naučili na radionicama. Radionicama su najzadovoljniji mladi iz Tirane, a zatim mladi iz Banjaluke. Učesnici u skoro svim gradovima visoko su ocenili rad trenera, komunikaciju i druženje, kao i metode koje se koriste tokom rada. Oko 30–45% učesnika je bilo svesno kampanja projekta ili je u njima učestvovalo. Najveći procenat učesnika (35–62%) seća se promocije Budi muško kluba, zatim promocije radionica i kampanje „Jesi OK?“ (30–60%). Većina učesnika je visoko ocenila projekat i pokazala zadovoljstvo projektom u celini.

U ostalim gradovima u BiH između 15% i 64% mladih iz svih gradova (u proseku 40%) izjavilo je da je na radionicama mnogo naučilo. Budi muško klubu pridružio se različit procenat ispitanika u različitim gradovima, u rasponu od 3–37%, pri čemu Bijeljina ima najmanji procenat, a Brčko najveći. U većini gradova 20–50% ispitanika primetilo je promotivne aktivnosti BMK kampanja.

U Fazi 1, oko 89–98% mladića čulo je za BMK, a 56–79% učestvovalo je u jednoj od aktivnosti održanih u školi. Značajan procenat (45–84%) bio je izložen nekim od aktivnosti organizovanih tokom kampanje. Nešto jači uticaj izvršen je na one koji su učestvovali u BMK.

U Fazi 1 (u BiH) merene su korelacije između nivoa uključenosti u projektne aktivnosti i stavova i ponašanja mladića. U Banjoj Luci postojala je značajna korelacija između izloženosti kampanji i većeg znanja o SRZ. U Mostaru je postojala korelacija između veće izloženosti kampanji i rodne ravnopravnosti, većeg znanja o SRZ i manje vršnjačkog nasilja. U Sarajevu je izloženost kampanji bila povezana sa nižim nivoom konzumiranja alkohola. U Mostaru i Sarajevu učešće u radionicama bilo je povezano sa nižim nivoom nasilja nad devojkama i većim znanjem o SRZ. U Sarajevu je takođe uočena korelacija između manje nasilja nad ženama i većeg znanja o SRZ.

Svi ovi kvantitativni podaci govore da su svi aspekti rada (učešće u radu Budi muško klubova, kampanje, radionice) rezultirali određenim poboljšanjima u stavovima i ponašanju mladića i devojaka u različitim sferama njihovog života. Kada pogledamo koliko je pozitivnih korelacija uspostavljeno

između projektnih aktivnosti i različitih životnih sfera, može se uočiti da su sva tri aspekta rada doprinela ostvarenju projektnih ciljeva, uz nešto jači uticaj na one koji su učestvovali u Budi muško klubu. Ovo nije iznenađenje, jer su svi učesnici iz Budi muško kluba zauzeli aktivniji pristup i bili posvećeniji većini programskih aktivnosti

Rezultati intervjua i fokus-grupa

Uticaj radionica

Tokom fokus-grupa i intervjua, učesnici su procenjivali uticaj radionica i koje su teme bile najkorisnije. Pominju se brojne teme: nasilje, rodni odnosi, SRZ i prevencija zloupotrebe psihoaktivnih supstanci; međutim, kada su razmišljali o uticaju, učesnici su uglavnom spominjali nasilje i rodne odnose. Uticaj radionica je, pored konkretnih znanja,

doprineo i njihovoj boljoj obradi emocija, autentičnijem samoizražavanju, prihvatanju drugih i toleranciji. Slično, interaktivni rad podstakao je bolju komunikaciju, veze i bliskost među učesnicima.

Najveći uticaj na mene imale su radionice o rodnoj ravnopravnosti i stereotipima. To je uticalo na način na koji razgovaram i šalim se s ljudima. Počela sam manje da osuđujem ljude, bez stereotipa. Takođe, sada sam opuštenija kada govorim o odnosima između muškaraca i žena i seksualnosti. Sada je lakše razgovarati sa članovima porodice; nema toliko tabua. To me je zaista promenilo. Sada se bolje snalazim u situacijama, osećam se sigurnije i više se ne osećam inferiorno jer sam žena.

(učesnica Programa, Kosovo*)

One su uticale na sve moje veze, menjajući kako, kada i koliko izražavam svoje emocije. Plakanje više nije moja jedina reakcija. Najveći uticaj imale su radionice o nasilju, posebno nasilju u vezama. Naučile su me kako da izađem iz toksičnih i nezdravih veza. Počela sam više da razmišljam i postala sam sposobnija da procesuiram svoje emocije i misli.

(učesnica Programa, BiH – Mostar)

Rod i pol su mi bile najzanimljivije teme. Promenila sam svoj stav i odnos prema životu. Postala sam otvorenija. Potičem iz konzervativne porodice. Ovaj Program me je učinio otvorenijom. Isto tako, naučila sam o važnosti kontracepcije i SRZ.

(učesnica Programa, BiH – Sarajevo)

Na radionicama sam naučila kako je biti u tuđoj koži. Pored toga, radionice su uticale na moje razumevanje uloge muškaraca i žena. Mladići su počeli da rade 'ženske' poslove i smatrali su da je to u redu.

(učesnica Programa, Albanija)

Uticaj kampanja

Kampanje su uglavnom obeležavale različite praznike, kao što su 8. mart (Međunarodni dan žena), Dan mentalnog zdravlja, Dan ljudskih prava, Međunarodni dan borbe protiv nasilja, itd. Mladi iz različitih regiona ukazivali su tokom intervjua na značaj različitih kampanja. Na primer, u BiH su istakli značaj Narandžastog dana, kampanja o prevenciji nasilja, prevenciji pušenja, itd.; u Albaniji, to je bila kampanja „Pazi! Seks“; u Hrvatskoj „Dislajkam mržnju“; na Kosovu* „Jesi OK?“, kao i promotivne aktivnosti o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, itd.

Učesnici su istakli da su kampanje rezultirale benefitima kako na ličnom nivou, tako i na nivou šire zajednice. Pre svega, informisali su širu zajednicu o značaju tema koje se

obrađuju. Isto tako, pojedinci su imali koristi od kampanja koje su im omogućile da:

- steknu nove prijatelje i poznanike;
- razviju društvene veštine;
- razviju komunikacione veštine;
- steknu veće samopouzdanje;
- bolje razumeju svoje emocije;
- nauče nešto novo o temama kampanje.

Sve navedeno se ogleda u izjavama učesnika:

Kampanje su razvile moje društvene veštine. To mi je omogućilo da prevaziđem introvertnost. Posebno se sećam kampanja o SRZ. Sada sam više povezan sa svojim emocijama. Na primer, mogu da se poverim svojoj majci, što ranije nije bio slučaj.

(učesnik Programa, Kosovo*)

Sećam se kampanje „Jesi OK?“, forum teatra povodom obeležavanja Međunarodnog dana borbe protiv nasilja. Kampanja o mentalnom zdravlju privukla je mnoge ljude. Kampanje su uticale na naše emocionalne veze, navodeći nas da se zapitamo ko smo i kako se sada osećamo. Bilo je lakše poveriti se jednoj osobi, što nije naš mentalitet.

(učesnik Programa, YMI, Kosovo*)

Sećam se kampanje 'Dislajkam mržnju'. To se odnosilo na nacionalne odnose. Razvili smo slogan i objavili ga na internetu. Voleo sam izlete i posete obližnjem izletištu Sljeme. Jednom smo išli na fudbalsku utakmicu u ružičastim majicama. Te stvari su bile sjajne jer su uključivale i druženje.

(učesnik Programa, Hrvatska)

Uticao BMK

Nekoliko učesnika fokus-grupa ocenilo je svoje iskustvo sa BMK pozitivnim i važnim za dalji rad i razvoj. BMK su doprineli:

- razvoju društvenih, leaderskih i komunikacionih veština;
- boljem razumevanju sebe;
- slobodnijem izražavanju svoje ličnosti pred drugim ljudima;
- preispitivanju stereotipnih stavova i ponašanja;
- povećanom samopouzdanju;
- povećanom osećaju sigurnosti i prihvatanja;
- većoj otvorenosti i poverenju prema drugima i različitim stvarima; itd.

Ukratko, učesnici su naglasili da im je BMK pomogao da postanu zrelije, zdravije, otvorenije i prosocijalnije osobe. To potvrđuju brojni citati.

BMK je promenio naš način razmišljanja. Bio sam jedna osoba pre tog iskustva, a posle toga potpuno drugačiji. Ranije sam bio kao robot. Hrabar, snažan i pun stereotipa. Sada sam drugačiji i ne želim da drugi odrastaju kao ja.

(učesnik Programa, Kosovo*)

BMK je uticao na formiranje mene kao osobe. On je uticao na moju verbalnu komunikaciju, način na koji sam se organizovao generalno i snalaženje na fakultetu. Sada mi je mnogo lakše da se organizujem u bilo kojoj situaciji. To je bila jedna od boljih odluka u mom životu. Uticaj je vidljiv i kada pogledamo mlade iz BMK i koliko su oni ozbiljni i posvećeni kada planiraju neku aktivnost. Kada pogledate neke druge mlade koji nisu bili deo BMK, njihov rad je mnogo manje organizovan.

(učesnik Programa, BiH – Banja Luka)

BMK je dosta promenio moj život. Uticao je na moje samopoštovanje. Bila sam stidljiva, ali mi je BMK pomogao da se otvorim. Razne teme više nisu bile tabu. Ne osuđujem 'na prvu'. BMK je najviše uticao na stavove o nasilju. Naučila sam da postavljam granice drugim ljudima.

(učesnica Programa, BiH – Mostar)

BMK čini da se mladi ljudi osećaju vrednima, kao da pripadaju, kao da su primjećeni na pozitivan način. U grupi oni utiču jedni na druge. U kontroverznim situacijama, članovi BMK se pitaju: Kakva bi bila reakcija u BMK kad bih to uradio?

(učesnik programa, BiH – Banja Luka)

BMK je napravio najveći uticaj, na nekim sesijama smo plakali, pričali o ličnim stvarima, mogli smo da budemo ranjivi. Bilo je to kao terapija... Naučili smo da budemo ono što smo i ono ko smo.

(učesnica programa, Albanija)

Zaključak o metodama koje najbolje funkcionišu (na osnovu kvantitativnih istraživanja, intervjuja i fokus-grupa)

Na osnovu rezultata kvantitativnog istraživanja i kvalitativnog istraživanja iz fokus-grupa i intervjuja, jasno je da su uspehu Programa doprinele sve tri komponente Programa Y (radionice, kampanje i Budi muško klubovi). Radionice su bile visoko ocenjene i efikasne u povećanju znanja i promeni stavova, pri čemu je čak 80% učesnika izjavilo da su tokom radionica mnogo naučili. Kampanje su bile uspešne u podizanju svesti o Programu i njegovim ciljevima, pri čemu je za većinu učesnika najupečatljivija kampanja bila promocija Budi muško klubova. Konačno, Budi muško klubovi bili su najuticajniji u pogledu promena u ponašanju, pri čemu su učesnici prijavili dublju povezanost sa svojim vršnjacima, povećan osećaj sigurnosti i uspostavljanje dugoročnih prijateljstava.

Podaci takođe pokazuju da je Program imao pozitivan uticaj na različite sfere života mladih, uključujući znanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, rodnu ravnopravnost i smanjenje vršnjačkog nasilja.

Učešće u Budi muško klubovima povezano je sa najsnažnijim uticajem na ove pozitivne promene.

Kvalitativno istraživanje dodatno naglašava važnost kombinovanja svih triju komponenti Programa. Radionice su bile važne u izgradnji znanja, ali su kampanje i Budi muško klubovi bili neophodni da se stvori zajednica koja pruža podršku, koja podstiče i jača pozitivne promene u stavovima i ponašanju.

U zaključku možemo reći da se uspeh Programa Y može pripisati kombinaciji radionica, kampanja i Budi muško klubova. Svaka komponenta je na svoj jedinstven način doprinela ukupnom uticaju Programa, pri čemu su najjači uticaj na promene ponašanja imali Budi muško klubovi. Uspeh Programa pokazuje važnost sveobuhvatnog i višestrukog pristupa preventivnim programima usmerenim na mlade ljude.

.Zaključak o važnosti sve tri komponente ilustruju izjave učesnika:

Važno je kombinovati sve aktivnosti. Sve je povezano. Nijedna od aktivnosti ne bi imala uticaja ako bi se sproveda samo jedna. Važno je jedinstvo.

(učesnik Programa, BiH – Banja Luka)

Radionice, kampanje i BMK su tri ključna stuba tvrđave. Oni su nerazdvojni.

(učesnica Programa, Albanija)

Zaključci

Zaključci

ZAKLJUČCI

U svim gradovima, rezultati završnog istraživanja pokazali su povećan nivo učešća mladića i devojaka u raznim svakodnevnim kućnim poslovima (kuvanje, pranje, čišćenje, itd.), a ovi nivoi su veći u Fazi 2, što ukazuje na pozitivan trend u učešću u kućnim poslovima od 2014. do 2020. godine.

Rezultati istraživanja pokazuju da je u svim gradovima najveći napredak ostvaren u oblasti stavova prema rodnim odnosima. Uprkos tome, stavovi prema rodnoj ravnopravnosti, uključujući homofobiju i nasilje, i dalje su prožeti stereotipima. O tome možda najbolje govori podatak da između 30% i 40% mladića i dalje smatra da nije u redu da muškarci plaču i pokazuju emocije pred drugima, što ukazuje na pitanje emocionalne komponente rodnih stavova. S obzirom na to da postoji pozitivan trend od 2014. do 2020. godine kada je reč o rodnim odnosima, možemo zaključiti da rad sa mladima na ovom planu treba nastaviti.

Pozitivno je to što je u većini slučajeva percepcija nasilja i oblika nasilja u završnom istraživanju bila zrelija i dublja nego u početnom. Osim toga, u većini gradova fizičko i rodno zasnovano nasilje bilo je manje izraženo u završnom istraživanju nego na početku Programa. U završnom istraživanju, većina mladića i devojaka osećala se sposobnim, spremnijim i osnaženijim da spreče moguće nasilno ponašanje u intimnoj vezi.

U početnoj fazi, znanje devojaka i mladića o seksualnom i reproduktivnom zdravlju bilo je prosečno u svim gradovima, ali sa znatno boljim rezultatima u završnoj fazi. Ovaj podatak je koristan jer pokazuje da preventivni programi mogu imati značajan uticaj na stilove života mladih, zbog čega se moraju nastaviti – jer nivo znanja treba da bude veći.

Rezultati završnog istraživanja pokazuju da je procenat mladih koji konzumiraju alkohol, cigarete i marihuanu porastao u svim gradovima. S godinama, mladi su izloženi novim izazovima i rizičnim ponašanjima. Buduća implementacija Programa Y pokušaće da pronađe dodatne načine da se ovi negativni trendovi spreče što je više moguće.

Možemo zaključiti da je u završnom istraživanju identifikovano nekoliko pozitivnih stvari. Poboljšali su se stavovi o rodnoj ravnopravnosti, kao i učešće mladih u kućnim poslovima; nasilje i rodno zasnovano nasilje su se smanjili, a poboljšalo se i znanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju. Svi ovi pozitivni trendovi potvrđeni su i u intervjuima i fokus-grupama.

Nismo primetili napredak ili doslednu promenu u oblasti zloupotrebe psihoaktivnih supstanci i mentalnog zdravlja.

Uticaj na znanje/stavove/veštine/ponašanje?

Glavni pozitivan efekat Programa u pogledu nivoa znanja uočen je u oblasti SRZ, jer je ovaj nivo direktno meren. Indirektno, taj efekat možemo uočiti u pogledu rodnih stavova i prepoznavanja vrsta nasilja.

Pozitivan uticaj Programa na nivo veština uglavnom se ogledao u kućnim poslovima, ali i u prevenciji nasilja. Pozitivan uticaj u prevenciji nasilja (u emotivnoj vezi) takođe se odnosi na nivo poverenja (spremnost da se nasilje zaustavi).

Pozitivan efekat na stavove uglavnom se ogleda u rodnim stavovima, kao i stavovima prema različitim oblicima nasilja.

Pozitivni efekti na ponašanje mladih vidljivi su u gotovo svim ključnim oblastima: veće učešće u kućnim poslovima; manje počinjeno nasilno ponašanje prema vršnjacima, partnerima i homoseksualcima; povećana odgovornost u pogledu kontracepcije; i veća spremnost za sprečavanje nasilja. Uočili smo negativan trend u oblasti zloupotrebe alkohola i droga, ali bez kontrolnih grupa ne možemo zaključiti da li je Program usporio trend većeg konzumiranja alkohola i droga.

Lakše je napraviti promenu na nivou ponašanja, ali je potrebno vreme i upornost da se ponašanja internalizuju, stoga zagovaranje treba da nastavi da čini Program Y kontinuiranim i podržanim od strane institucija; samo uz kontinuitet možemo težiti dubljoj promeni kod mladih ljudi, a samim tim i održivijoj promeni.

Već smo napomenuli da su značajan efekat imali pozitivni uzori i ukupan pristup projektnog osoblja prema mladima, ali ne smemo zaboraviti da je ovaj pristup bio praćen i podržan nizom drugih aktivnosti, kao što su kampanje. Razlog zašto mladi kao najvažniju komponentu navode pristup i socijalizaciju jeste što je to njima najvažnije. Međutim, bez kampanja i pratećih aktivnosti, uticaj bi mogao biti raspršen. Na ovaj način imaju svest da su deo nečeg velikog, a samo to može dati veliki doprinos ukupnom uticaju Programa.

Ovaj Program je pokazao da različiti aspekti rada sa mladima (Budi muško klubovi, kampanje, radionice) mogu doprineti poboljšanju životnih stilova i mladića i devojaka, s najvećim uticajem na one koji su učestvovali u nekoliko komponenti Programa.

Koncept rada u ovom Programu daje dobre rezultate i treba ga u budućnosti podržavati i dalje razvijati. Pored toga, neophodno je dobiti sistemsku podršku institucija za uspostavljanje mehanizama kako bi mladi znali kome da se obrate kada se suoče sa problemima ili imaju druge potrebe. Očekujemo da će Program inspirisati odgovorne obrazovne institucije i škole da aktivnije rade na uspostavljanju održivih mehanizama, odnosno redovnog nastavnog plana i programa koji bi doveo do poboljšanja životnih stilova mladih.

NAUČENE LEKCIJE

- U svim gradovima kao najvredniji rezultat navedene su *promene ličnosti učesnika i njihovih društvenih veština*. Promene koje se najviše pominju jesu sledeće: veće samopoštovanje i samopouzdanje; slobodnije izražavanje stavova; otvorenost prema drugima i onima koji su drugačiji; veća otpornost na pritisak vršnjaka; poboljšane komunikacione veštine; razvijenije kritičko mišljenje; bolje nošenje sa sopstvenim emocijama.
- Program je na različite načine uticao na *stavove, znanje i ponašanje* mladih. U oblasti rodних odnosa, pomogao je razvoju drugačijeg stava i razumnije percepcije roda i pola, kao i eliminisanju određenih predrasuda, što je dovelo do tolerantnijih rodnih odnosa i ponašanja. U oblasti nasilja, Program je doprineo boljem razumevanju vrsta nasilja, kao i smanjenju nasilnih oblika ponašanja. Što se tiče upotrebe psihoaktivnih supstanci, Program je doveo do odgovornijeg pristupa upotrebi supstanci i boljoj svesti o štetnim posledicama. U oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja i prevencije seksualnog nasilja, Program je prvenstveno uticao na veću svest i znanje o ovim pojavama.
- Kada uporedimo *važnost pojedinačnih metoda*, zaključak je da je najvažnija kombinacija radionica, kampanja i učešća u BMK. Učesnici su ocenili uticaj radionica i procenili koje su teme bile najkorisnije. Navodi se niz tema, poput nasilja, rodnih odnosa, SRZ i prevencije upotrebe psihoaktivnih supstanci, ali kada se razmišlja o uticaju, učesnici najčešće navode nasilje i rodne odnose. Te promene su postale snažnije zahvaljujući kampanjama i BMK. Kampanje su najviše

doprinele širenju poruka Programa u zajednici, dok su BMK možda ostavili najdublje i najtrajnije tragove. Mladi su istakli da su u okviru BMK postali zreliji, zdraviji, otvoreniji i prosocijalni pojedinci. BMK je doprineo razvoju društvenih, liderskih i komunikacionih veština; boljem razumevanju sebe; većem samopoštovanju; povećanom osećaju sigurnosti i prihvatanja; većoj otvorenosti i poverenju prema drugima i različitostima, itd.

- Kada je u pitanju uticaj na stavove i ponašanje, *najpozitivnije promene* desile su se u oblasti *nasilja i rodno ravnopravnih odnosa*. Uticaj Programa na rodne odnose ostvaren je i manifestovan na različite načine: razumevanjem razlika između roda i pola; eliminisanjem stereotipa o rodnom ulogama muškaraca i žena; većim učešćem mladića u kućnim poslovima; većim prihvatanjem homoseksualnih osoba; otvorenijim pogledima na brak, itd.
- Program je na različite načine uticao na odnos mladih prema *nasilju*: smanjen je broj slučajeva nasilnog ponašanja u školama; mladi bolje prepoznaju razne vrste nasilja; otporniji su i asertivniji; bolje razumeju uzroke i potrebe za nasiljem; imaju povećanu svest o posledicama nasilja, itd. Većina učenika je primetila promenu u smislu boljeg poznavanja *seksualnog i reproduktivnog zdravlja*, kontracepcije, polno prenosivih infekcija, itd. Učenici su otvorenije razgovarali o tim temama i dobili priliku, možda po prvi put, da dobiju istinite informacije od stručnjaka, umesto poluinformacija i dezinformacija.

- Sudeći po rezultatima kvantitativnih istraživanja, Program je najmanje uticao na prevenciju upotrebe *psihoaktivnih supstanci*. Upotreba alkohola u nekim oblastima deo je mentaliteta i kulture, simbol zrelosti, što otežava sprečavanje ovih tendencija bilo kojim programom. Učesnici intervjuja su istakli da ih je Program podstakao da odgovornije konzumiraju alkohol; da imaju veću otpornost na negativan pritisak vršnjaka; bolje razumeju posledice zloupotrebe supstanci; bolje razumeju sopstvene emocije, itd.
- Program nije bio fokusiran na *seksualno nasilje*, zbog čega imamo manje podataka o uticaju Programa na ovo pitanje. Učesnici Programa su sada više informisani o vrstama seksualnog nasilja, što je smanjilo seksualno uznemiravanje u školama.
- Način na koji se *provodi edukacija* veoma je važan i dobro osmišljen. Pozitivno je što Program traje tri godine, što omogućava kontinuiran i strukturisan rad. Interaktivna metodologija takođe je pozitivno ocenjena jer su učenici bili više angažovani. Još jedna pozitivna stvar jeste da su u Program bili uključeni mnogi učenici iz različitih odeljenja, a ne samo pojedinci koji su već učestvovali u sličnim programima. Pored toga, dodatnu vrednost daje vršnjačka edukacija, iako je korisno da nastavnici pohađaju i završe određenu obuku, a zatim svoja nova znanja primenjuju u svom budućem radu.
- Lične vrednosti i stavovi *nastavnika* takođe su važni tokom implementacije edukativnog programa. Ako nastavnik ne podržava vrednosti programa, on neće biti uspešan. Nastavnici su ti koji prenose glavne poruke, pa je veoma važno da budu upoznati sa idejama Programa.
- U rodno *mešovitim grupama* interakcija i diskusija bili su prilično plodni i intenzivni. Ovo je najverovatnije zbog toga što muški i ženski učesnici imaju različite stavove i potrebu da se dokažu suprotnom rodu.
- Uticaj Programa je veći u *manjim sredinama* jer tamo obično ima manje aktivnosti, pa aktivnosti poput YMI privlače veće interesovanje i pažnju. Slično gore navedenom, rad u *manjim* BMK je privatniji i ličniji. Postoji jača veza između učesnika u takvim BMK, veća međusobna društvena podrška, iskrenija komunikacija i veći potencijal za unutrašnji psihološki rast.
- Porast *nacionalizma* u regionu povlači niz posledica. Takođe podstiče različite oblike netolerancije, uključujući rodnu netoleranciju.

PREPORUKE

Strateške preporuke

- Studija je potvrdila važnost implementacije ovog Programa kod učenika završnih razreda osnovne škole. Ova starosna grupa (13–15 godina) označava početak adolescencije i ključna je za razvoj stavova i životnih vrednosti kod mladih. U ovom periodu formiraju se novi stavovi mladih prema različitim životnim sferama (nasilju, etničkim odnosima, seksualnosti, rodnoj ravnopravnosti, itd.), koje je važno usmeriti na pravi način. Veća uključenost roditelja u projektne aktivnosti ponovo je istaknuta na nekoliko lokacija. Ovo je važno iz nekoliko razloga. Teško je očekivati dugoročnu promenu stava mladih ako roditelji podstiču nasilničko ponašanje, rodne predrasude, itd.
- Pored toga, roditelji se vide kao ključni saveznici u uvođenju Programa u školski sistem. Roditelji su zadovoljni kada se kod njihove dece desi pozitivna promena, ali pošto nisu dobro obavješteni o Programu, ponekad su prema njemu skeptični. Iz tog razloga, potrebno je bolje informisati roditelje i aktivnije ih uključiti u Program, iako to nije lako. Odluka o tome da li će se raditi sa većim ili manjim brojem škola treba da bude strateška, jer se to direktno odnosi na intenzitet rada. Što je više škola, to je teže organizovati ili garantovati uspeh i kvalitet rada.
- Studija je pokazala da je potrebno posvetiti veliku pažnju procesu izbora škola i partnerskih organizacija u budućnosti. Program treba da se implementira samo tamo gde postoje uslovi za uspešnu realizaciju Programa. To implicira da partneri koji nemaju dovoljno kapaciteta i posvećenosti Programu mogu samo da naškode imidžu Programa.
- Izveštaji su otkrili da je participativan i fleksibilan princip rada koji je korišćen u Programu dao odlične rezultate. Metoda rada u kojoj mladi planiraju sopstvene aktivnosti dodatni je motivator koji podstiče njihovu posvećenost i identifikaciju sa projektom. Ishod je bio da je u planiranim aktivnostima i kampanjama bilo tri do četiri puta više mladih nego što je prvobitno planirano. To znači da takvu praksu treba nastaviti.
- Da bi se obezbedila održivost, važno je identifikovati najbolji model institucionalizacije Programa. Isti model gotovo sigurno ne bi odgovarao svakom regionu. Zato model treba identifikovati za svaki region pojedinačno. Neke od opcija uključuju dodatne predmete nastavnog plana i programa; implementaciju Programa u okviru drugih časova ili školskih predmeta; vannastavne aktivnosti. Prema rečima predstavnika ministarstava, uvođenje novog predmeta može preopteretiti učenike, a tu je i problem obrazovnog kadra koji bi vodio taj predmet, načina ocenjivanja, itd. S druge strane, neki predstavnici škola propagiraju uvođenje redovnih školskih predmeta jer bi to podstaklo nastavnike da se aktivnije angažuju, pripremaju i edukuju. Uspeh Programa u velikoj meri zavisi od osoblja i nastavnika, jer oni služe kao uzor učenicima. Stoga bi nastavnici imali koristi od različitih obuka (npr. SRZ), jer im se obično ne nudi dodatna izgradnja kapaciteta. Obuku treba ponuditi i nastavnom osoblju. Oni bi imali koristi od obuke za zagovaranje, veštine prezentacije (kako predstaviti određene ideje relevantnim ministarstvima), itd.

- Važna je kohezija između škole i lokalne zajednice. Zato škole moraju uspostaviti bolju vezu sa OCD u lokalnim zajednicama i podsticati sinergiju među njima. Školama je potrebna podrška OCD iz više razloga. Oni takođe mogu biti od pomoći u obrazovnim aktivnostima. Dodatno treba poraditi na razvoju i afirmaciji „škola izvrsnosti“, jer to doprinosi povećanju motivacije škola da učestvuju u Programu

Specifične preporuke

Preporuke za program

- Uprkos napretku, rezultati ukazuju da je potrebno više raditi na smanjenju rodni stereotipa i netolerancije. Naime, u završnom istraživanju čak 40% mladića ispoljilo je rodno nejednake norme i socijalnu distancu prema homoseksualcima. Među devojkama, do 30% ima stereotipne stavove prema rodnim ulogama.
- Program se bavio brojnim temama, ali bi više pažnje na temu seksualnog i reproduktivnog zdravlja trebalo posvetiti sledećim oblastima: periodima kada je veća verovatnoća da se zatrudni; znanje o HIV i načinu na koji se prenosi; ispoljavanje polno prenosivih infekcija, itd.
- Koncept vršnjačkih edukatora mora se podsticati jer nosi najveći potencijal.
- Teme o kojima će se razgovarati mogu ostati iste, ali se neke mogu malo prilagoditi (zanimljiviji pristup temi nasilja). Treba uključiti teme koje osnažuju emocionalnu pismenost.
- Potrebno je više raditi na razvoju školskog tima (uprava, stručni saradnici, nastavnici), osnaživanju članova tima i međusobnom povezivanju.
- Program je odličan tokom implementacije, ali kada se završi, u nekim gradovima gubi na snazi zbog nedostatka daljih aktivnosti. Tu bi školski tim mogao da preuzme i obezbedi nastavak bar nekih aspekata Programa.
- U nekim oblastima nedostajalo je stručno rukovodstvo. Neophodno je obezbediti kvalitetno praćenje i stručno vodstvo tokom implementacije Programa.
- Od ključne je važnosti da se osoblje lokalnih partnera fokusira samo na Program, a ne na druge projekte, jer to može dovesti do gubitka kvaliteta.
- Neophodno je više pažnje posvetiti koordinaciji nastavnika i vršnjačkih edukatora kako bi se izbegli nesporazumi oko datuma i vremena održavanja radionica.
- Potrebno je pronaći načine za angažovanje učenika koji žele da budu više uključeni u Program.
- Organizovanje koncerata i pozorišnih predstava može biti dobar način da se privuče više ljudi i proširi Program.

Preporuke za radionice

- Rezultati su pokazali da dodatnu pažnju treba posvetiti emocionalnoj inteligenciji. Preporučljivo je organizovati radionice koje uče mlade kako da više pažnje posvete razumevanju i kontroli emocija. One su često izvor nasilnog i diskriminatornog ponašanja. Povećanjem emocionalne zrelosti, njihovi problemi bi mogli biti rešeni.
- Izveštaji su otkrili da u nekim regionima (npr. Srbija) postoji niz sličnih preventivnih programa i metoda radionica o, na primer, nasilju. Oni primenjuju slične metode rada, koje učenici smatraju monotonim. Neophodno je razviti drugačije, suptilnije i interesantnije pristupe bavljenju ovim temama.
- Mladi često piju pod uticajem vršnjaka. Stoga je neophodno organizovati radionice o ulozi vršnjačkog pritiska i kako mu se odupreti.
- Primećeno je da su mladi izloženi brojnim pretnjama na internetu. Kako bi se izbegle zloupotrebe i delovalo preventivno, bilo bi dobro da se u Program uključe radionice o nasilju na internetu (sajber maltretiranje). Pored toga, u Program bi trebalo da bude uključena i radionica „Seksting“.
- Kockanje je jedan od novijih izazova za mlade. To je tema koja ranije nije bila obrađivana u Programu i koja je zanemarena. Bilo bi logično uključiti i radionice na ovu temu.
- Imperativ je organizovanje većeg broja edukativnih sesija za nastavnike u stručnim školama u kojima se Program sprovodi.
- Predstavljanje sadržaja i tema tokom radionica kroz konkretne i realne primere takođe je imperativ.

Preporuke za BMK

- Kroz buduću implementaciju Programa Y i podsticanjem učešća u BMK, treba nastojati da se što je više moguće spreči konzumiranje psihoaktivnih supstanci i druga rizična ponašanja.
- Rad BMK i organizacija kampanja u nekim oblastima postala je definisana i identična rutina. Neophodno je razmotriti nove vidove promocije i kreativne kampanje.
- U nekim gradovima postalo je normalno da mladi konzumiraju alkohol. U tim oblastima potrebno je intenzivirati rad na prevenciji konzumiranja alkohola. Pritom je neophodno slediti strategiju „odgovornog rušenja granica“. Oštar pristup rezultira revoltom.
- Mladi najviše uče kroz direktno iskustvo i od svojih vršnjaka. Imajući ovo na umu, bilo bi korisno organizovati razmenu učenika različitih generacija između BMK ili YMI.
- Neophodno je negovati koncept vršnjačkih edukatora jer on nosi najveći potencijal. Teme mogu ostati iste, ali se neke mogu prilagoditi (suptilniji pristup temi nasilja). Takođe treba uključiti teme koje osnažuju emocionalnu pismenost.
- U nekim regionima (npr. Srbija) postoji nekoliko sličnih preventivnih programa o, na primer, nasilju. Slične metode rada učenici smatraju monotonim. Neophodno je pronaći drugačije, suptilnije i interesantnije pristupe obradi ovih tema.

BIBLIOGRAFIJA

Ajduković, D., Löw, A., Sušac, N. (2011) Rodne razlike i prediktori partnerskog nasilja u mladenačkim vezama. Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju. Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada.

Armen, M. (2018) Investigation of Violence Against Children in Schools with types and Related Variables: Kosovo* Sample (Istraživanje nasilja nad decom u školama sa tipovima i srodnim varijablama: Kosovo* uzorak). Journal of Family, Counseling, and Education, 3(1), 45–55*

Arqimandriti M., Lena O., Uka A., Kapllanaj M. (2018). Intimate partner violence in adolescence in Albania (Nasilje intimnog partnera u adolescenciji u Albaniji). Tirana: AWEN.

Babović, M., Ginić, K., Vuković, O. (2010). Mapiranje porodičnog nasilja prema ženama u Centralnoj Srbiji. Beograd: SeConS.

Babović, M., Pavlović, O., Ginić, K., Karadinović, N. (2013). Rasprostranjenost i karakteristike nasilja prema ženama u Bosni i Hercegovini. Mostar: Agencija za ravnopravnost polova Bosne i Hercegovine.

Bogovac, Lj., Otašević, S., Cucić, V., Popadić, D. (2015). Prva nacionalna studija o društvenom problemu seksualnog zlostavljanja dece u Republici Srbiji. Beograd: Incest Trauma Centar.

Ćeriman, J., Duhaček, N., Perišić, K., Bogdanović, M., & Duhaček, D. (2015). Istraživanje rodno zasnovanog nasilja u školama u Srbiji. Beograd: UNICEF.

Dragoti, E., Ismaili, E. (2017). National Survey on Bullying and Violent Extremism in the Education System of Albania Study Report (Nacionalno istraživanje o maltretiranju i nasilnom ekstremizmu u obrazovnom sistemu Albanije. Studijski izveštaj). Tirana: Council of Europe (Savjet Evrope).

Gallopeni, B. (2020). Regional Research on violence against children in schools in Southeastern Europe. Country Report: Kosovo* (Regionalno istraživanje o nasilju nad decom u školama u Jugoistočnoj Evropi. Izveštaj za zemlju: Kosovo*).

George, L.K. (1990). Social Structure, Social Processes, and Social Psychological States. Pp. 186-204 in Handbook of Aging and the Social Sciences, edited by Robert H. Binstock and Linda K. George (Društvena struktura, društveni procesi i sociopsihološka stanja. Pp. 186–204 u Handbook of Aging and the Social Sciences, urednik Robert H. Binstock i Linda K. George). San Diego, CA: Academic Press.

Ignjatović, T. (2015). Posledice koje ima nasilje među ženama u partnerskim odnosima na decu i odgovornost javnih službi na ovu pojavu, Beograd: Autonomni ženski centar, UNICEF, UNDP, UN WOMEN.

Jakovljević, I., Asenov, B. (2011). M istraživanje 2011. Istraživanje koncepta rodno zasnovanog nasilja, kao i stavova prema rodno zasnovanom nasilju kod srednjoškolaca u Srbiji. Beograd:

Centar E8 (Beograd: Psiho).

Kadriu, E. (2012) Prevalence of violence in adolescents' relationships (Prevalenca nasilja u adolescentskim vezama). Pristina: Kosovar Center for Gender Studies (KGSC).

Limani, M. & Limani, M. (2022) Gender-Based Violence in Kosovo* During the COVID-19 Pandemic (Rodno zasnovano nasilje na Kosovu* tokom pandemije COVID-19). European Journal of Social Sciences, 5(2), 111–128.

Logan, John R., Russell Ward, and Glenna Spitze. 1992. "As Old As You Feel: Age Identity in Middle and Later Life" („Star onoliko koliko se osećaš: starosni identitet u srednjoj i kasnijoj životnoj dobi"). Social Forces 71:451–67.

Mamula, M., Vukmanić, M., Hojt, A., Zore, P. (2011). Seksualno nasilje u Hrvatskoj 2000–2010. Ženska soba – Centar za seksualna prava.

Obrovčić-Tomašević, B., et al. (2019). Prevalence and Predictors of Violence Victimization and Violent Behavior among Youths: A Population-Based Study in Serbia (Prevalenca i prediktori viktimizacije nasilja i nasilnog ponašanja među mladima: Populaciona studija u Srbiji). Int. J. Environ. Res. Public Health.

Pulerwitz, J, Barker, G. (2008) Measuring attitudes toward gender norms among young men in Brazil: Development and psychometric evaluation of the GEM Scale (Merenje stavova prema rodnom normama među mladićima u Brazilu: Razvoj i psihometrijska evaluacija GEM skale). Men and Masculinities 10:322–338.

Sampasa-Kanyinga H, Willmore J. (2015). Relationships between bullying victimization psychological distress and breakfast skipping among boys and girls. (Veze između psihičkog stresa izazvanog viktimizacijom zlostavljanja i preskakanja doručka kod dečaka i devojčica). Appetite; 89:41–6.

Stansfeld, A.S., Rethon, C., Das-Munshi, J., Mathews, C., Adams, A., Clark, C., Lund, C. (2017) Exposure to violence and mental health of adolescents: South African Health and Well-being Study (Izloženost nasilju i mentalno zdravlje adolescenata: Južnoafrička studija zdravlja i blagostanja). BJPsych Open. 3(5): 257–264.

Šahinović, M., Jeftić, A. (2017). Vršnjačko i rodno-zasnovano nasilje u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini, Baseline studija. Sarajevo: TPO Fondacija.

Publikacije:

Autonomni terenski centar. (2018). Percepcija i iskustvo mladih u vezi sa seksualnim uznemiravanjem – terensko istraživanje. Percepcija i iskustvo mladih u vezi sa seksualnim uznemiravanjem, 2018. (womenngo.org.rs) ([womenngo.org.rs](https://www.womenngo.org.rs))

Autonomni terenski centar. (2020). Saopštenje za javnost: Zaštita i podrška ženama žrtvama nasilja tokom prvih mesec dana vanrednog stanja <https://www.womenngo.org.rs/vesti/1576-saopstenje-za-javnost-zastita-i-podrška-zenama-zrtvama-nasilja-tokom-prvih-mesec-dana-vanrednog-stantja>

HSBC. (2018). *About the Health Behavior in School-aged Children (HBSC) study*. (O studiji o zdravstvenom ponašanju djece školskog uzrasta (HBSC).) [https://www.who.int/europe/initiatives/health-behaviour-in-school-aged-children-\(hbsc\)-study/highlights-of-the-health-behaviour-in-school-aged-children-\(hbsc\)-study](https://www.who.int/europe/initiatives/health-behaviour-in-school-aged-children-(hbsc)-study/highlights-of-the-health-behaviour-in-school-aged-children-(hbsc)-study)

Ipsos. (2010). *Nasilje ostavlja tragove – zvoni za nenasilje! – Stavovi i iskustva učenika vezana uz vršnjačko nasilje*. Centar za mirovne studije. https://www.cms.hr/system/article_document/doc/38/Izvjestaj_Ipsos_Puls_kvantitativa.pdf

Ipsos Strategic Marketing. (2014). *National Health Survey of the Republic of Serbia*. (Nacionalni zdravstveno istraživanje Republike Srbije). Belgrade: Ipsos Strategic Marketing. <https://www.batut.org.rs/download/publikacije/2013SerbiaHealthSurvey.pdf>

IWF (2021). *IWF Annual Report 2021. (Godišnji izvještaj IWF-a za 2021. godinu)*. <https://annualreport2021.iwf.org.uk/>

Ministry of Health and Social Protection of Albania. *National strategy for gender equality 2021–2030*. (Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Albanije. Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost 2021–2030.) (2021). https://shendetesia.gov.al/wp-content/uploads/2022/02/WEB_Strategjia-Kombetare-EN.pdf

OSCE. (2018). *Dobrobit i bezbednost žena* https://www.osce.org/files/f/documents/7/5/419756_1.pdf

OSCE. (2019). *Well-being and safety of women. Bosnia and Herzegovina results report. Dobrobit i bezbjednost žena. Izvještaj o rezultatima za Bosnu i Hercegovinu*. https://www.osce.org/files/f/documents/3/5/423470_1.pdf

UNICEF. (2011). *Croatia – Analysis of Gender Issues. Women in transition over the last 10 years (1999–2009)*. Croatia – Analysis of Gender Issues (Hrvatska – Analiza rodničkih pitanja. Žene u tranziciji u posljednjih 10 godina (1999–2009)) (unicef.org)

UNICEF. (2021). *National agenda on the rights of the child 2021–2026*. Albania. . (Nacionalna agenda o pravima djeteta 2021–2026. Albanija.) https://www.unicef.org/albania/media/4396/file/NARC%202021%2026_ENG.pdf

UN Women Country Office Albania. (2019). *Sexual harassment and other forms of gender-based violence in urban spaces in Albania. . (Seksualno uznemiravanje i drugi oblici rodno zasnovanog nasilja u urbanim prostorima u Albaniji)*. [ENGLISH_web.pdf \(unwomen.org\)](https://www.unwomen.org/en/regions/europe/country-offices/albania/sexual-harassment-and-other-forms-of-gender-based-violence-in-urban-spaces-in-albania)

UN Women Country Office Albania. (2020). *What happened after COVID-19: Albania. . (Šta se desilo poslije COVID-19: Albanija)*. <https://albania.unwomen.org/sites/default/files/2022-03/Measuring-shadow-pandemic-Albania.pdf>

Zakonodavstvo:

Ustav BiH https://www.ustavnisud.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf

Zakon o maloljetničkom pravosuđu. Kosovo*. Službeni glasnik 17/18

Ustav Republike Albanije. <https://www.osce.org/files/f/documents/3/2/41888.pdf>

Ustav Republike Hrvatske. Narodne novine br. 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 5/14

Council of Europe. (1983) *Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes*. (Savjet Evrope. (1983) *Konvencija o naknadi štete žrtvama nasilnih krivičnih djela*) <https://rm.coe.int/1680079751>

Council of Europe. (2011). *Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence*. (Savjet Evrope. (2011). *Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici*) <https://www.coe.int/en/web/gender-matters/council-of-europe-convention-on-preventing-and-combating-violence-against-women-and-domestic-violence>

Council of Europe. (2007). *Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse*. (Savjet Evrope. (2007). *Konvencija o zaštiti djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja*) <https://rm.coe.int/1680084822>

Council of Europe. (1950). *European Convention on Human Rights*. (Savjet Evrope. (1950). *Evropska konvencija o ljudskim pravima*) https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf

Krivični zakon, Kosovo*. Službeni list Republike Kosovo*, br. 2/19

Krivični zakon BiH. Službeni glasnik BiH, br. 3/2003, 32/2003, 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 25/2015. 2018. i 46/21

Krivični zakon Brčko Distrikta. Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH br. 10/03

Krivični zakon FBiH. Službene novine FBiH, br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10 i 42/11

Krivični zakon Republike Albanije https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/ALBANIA_Criminal%20Code.pdf

Kazneni zakon Republike Hrvatske. Narodne novine Republike Hrvatske, br. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21

Krivični zakon Republike Srpske. Službeni glasnik RS, br. 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10 i 67/13

Obiteljski zakon Republike Hrvatske. Narodne novine Republike Hrvatske, br. 103/15, 98/19, 47/20

Porodični zakon. Srbija. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18/2005, 72/2011 i 6/2015.

Ustav Kosova* https://www.constituteproject.org/constitution/Kosovo*_2016.pdf?lang=en

Zakon o ravnopravnosti polova u Bosni i Hercegovini. Službeni glasnik BiH, br. 102/09

Zakon o ravnopravnosti spolova u Republici Hrvatskoj. Narodne novine Republike Hrvatske br. 82/08, 69/17

Zakon o rodnoj ravnopravnosti u Republici Srbiji. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 52/2021

Zakon o mjerama protiv nasilja u porodičnim odnosima. Albanija <https://www.osce.org/files/f/documents/4/6/30436.pdf>

Zakon o rodnoj ravnopravnosti, Kosovo*. Službeni glasnik 16/15

Zakon o sprečavanju nasilja u porodici. Srbija. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 94/2016

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici. Kosovo*. Službeni glasnik 476/10, 182/10

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici u Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine. Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH, br. 7/2018

Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji u Hrvatskoj. Narodne novine Republike Hrvatske, br. 70/17, 126/19, 84/21, 114/22

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici u FBiH. Službene novine FBiH, br. 20/2013 i 75/2021

Zakon o sprečavanju nasilja u porodici u Republici Srbiji. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 94/2016

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici. Republika Srpska. Službeni glasnik RS, br. 102/2012, 108/2013, 82/2015 i 84/2019

Zakon o socijalnoj zaštiti. Srbija. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 24/11 i 117/22

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja. Srbija. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 88/2017 i 27/2018.

Zakon o pravima i zaštiti djeteta. Albanija [Layout-A5-english_18May2017.pdf \(observator.org.al\)](#)

Porodični zakon. Srbija. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 18/2005, 72/2011 i 6/2015.

Mjere zaštite djece od pristupa nelegalnim i/ili štetnim sadržajima na Internetu. Odluka broj 465 od 3.7.2019.pdf ([unicef.org](#))

Nacionalna politika za ravnopravnost spolova za period 2011-2015. (2011) https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocImages/arhiva/preuzimanje/biblioteka-ona/Publikacija_Nacionalna%20politika%20za%20ravnopravnost%20spolova%202011.-2015.pdf

Nacionalna strategija za sprečavanje i borbu protiv rodno zasnovanog nasilja prema ženama i nasilja u porodici za period 2021-2025. godine <https://www.minrzs.gov.rs/sr/dokumenti/ostalo/sektor-za-socijalnu-zastitu/strategija-za-sprecavanje-i-borbu-protiv-rodno-zasnovanog-nasilja-prema-zenama-i-nasilja-u-porodici-za-period-2021-2025-godine>

Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti GRB ([minrzs.gov.rs](#))

Nacionalna strategija zaštite od nasilja u porodici i nasilja nad ženama 2022-2026. Kosovo* [ENG-Strategija-Kombetare-per-Mbrojtje-nga-Dhuna-ne-Familje-dhe-Dhuna-ndaj-Grave-2022-2026.pdf \(rks-gov.net\)](#)

Protokol o postupanju u slučaju zlostavljanja i zanemarivanja djece. Hrvatska https://mup.gov.hr/UserDocImages/dokumenti/red_button/PROTOKOL%20%20POSTUPANJU%20U%20SLUCAJU%20ZLOSTAVLJANJA%20I%20ZANEMARIVANJA%20DJECE.pdf

Protokol o postupanju u slučaju nasilja u obitelji. Hrvatska <https://mzo.gov.hr/UserDocImages/dokumenti/Dokumenti-ZakonskiPodzakonski-Akti/Predskolski/Protokol%20o%20postupanju%20u%20sluc%20daju%20nasilja%20u%20obitelji%20-%20Ministarstvo%20za%20demografiju,%20obitelj,%20mlade%20i%20socijalnu%20politiku.pdf>

Protokol o postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima. Hrvatska [Microsoft Word - PTO ROKOLOPOSTUPANJUUSLUCANJUNASILJAMEDUDJECOM-prihvaceno_2 \(gov.hr\)](#)

Rezolucija o osudi nasilja nad ženama i djevojčicama i povećanju efikasnosti zakonskih mehanizama za njegovo sprečavanje <http://www.qbz.gov.al/Botime/Akteindividuale/Janar%202017/Fletore%20212/REZOLUTE,%20date%204.12.2017.pdf>

Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje. Srbija. Službeni glasnik br. 46/19 i 104/20.

Protokol o postupanju u slučaju seksualnog nasilja. Hrvatska [Protokol o postupanju u slučaju seksualnog nasilja \(nn.hr\)](#)

United Nations. (1995). Beijing Declaration and Platform for Action (Ujedinjene nacije. (1995). Pekinška deklaracija i Platforma za akciju) <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20E.pdf>

United Nations. (1979). Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (Ujedinjene nacije. (1979). Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena) <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2016/12/cedaw-for-youth>

United Nations. (1989). Convention on the Rights of the Child (Ujedinjene nacije. (1989). Konvencija o pravima djeteta) <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>

United Nations. (1993). Declaration on the Elimination of Violence against Women (Ujedinjene nacije. (1993). Deklaracija o eliminaciji nasilja nad ženama) <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-elimination-violence-against-women>

United Nations. (2015). 2030 Agenda for Sustainable Development Goals (Ujedinjene nacije. (2015). Agenda 2030 za ciljeve održivog razvoja) <https://www.coe.int/en/web/Programs/un-2030-agenda>

Vlada Republike Hrvatske. (2020). Od danas otvorena nacionalna SOS linija za žrtve nasilja u obitelji 24 sata dnevno, sedam dana u tjednu. <https://vlada.gov.hr/vijesti/od-danas-otvorena-nacionalna-sos-linija-za-zrtve-nasilja-u-obicelji-24-sata-dnevno-sedam-dana-u-tjednu/30895>

Izvori:

https://albandailynews.com/news/sexual-crimes-with-minors-increase-in-albania?fbclid=IwAR0Cp0FegrFQ03oqo_SPQvsPSYWCwwrbylHq92HQEUM41qrg8eli03uBuqA

<https://www.bihambasada.se/drzavno-uredenje-bosne-i-hercegovine/>

<https://www.cdc.gov/violenceprevention/youthviolence/fastfact.html>

<https://childhub.org/sh/vijesti-o-djecijoj-zastiti/bosnia-and-herzegovina-obuka-djeca-u-riziku-digitalnog-okruzenja-odrzana>

<https://childhub.org/sh/vijesti-o-djecijoj-zastiti/seksualni-zlocini-nad-maloljetnim-osobama-u-albaniji-su-u-porastu>

https://cn4hs.org/wp-content/uploads/2015/02/Kosovo*_6_Violence-in-Schools-in-Kosovo*.pdf

<https://www.crol.hr/index.php/politika-aktivizam/10349-nasilje-nad-zenama-u-hrvatskoj-korijene-hvata-vec-u-skolskoj-dobi>

<https://www.dfat.gov.au/geo/albania/albania-country-brief>

Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske - Nacionalni dan borbe protiv nasilja nad ženama (gov.hr)

<https://mup.gov.hr/online-prijave/zastita-djece-i-obicelji/kriminalitet-na-stetu-djece/seksualno-zlostavljanje-djece/281720>

<https://mup.gov.hr/vijesti/nacionalni-dan-borbe-protiv-nasilja-nad-zenama-288924/288924>

<https://mup.gov.hr/vijesti/europski-dan-zastite-djece-od-seksualnog-zlostavljanja-i-iskoristavanja/287374>

https://www.nsvrc.org/sites/default/files/Publications_NSVRC_Factsheet_What-is-sexual-violence_1.pdf

<https://pzs.hr/nacionalni-pozivni-centar-za-zrtve-kaznenih-djela-i-prekrasaja-2/>

<https://www.unhcr.org/gender-based-violence.html>

<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/youth-violence>

<https://youth.gov/feature-article/changing-transition-adulthood-tag-talk>

PRILOZI

Prilozi A

VODIČ ZA INTERVJU ZA FOKUS-GRUPE SA UČESNICIMA YMI

A. Postavka intervjua

Pozdrav/ime; individualna pripadnost; svrha; informisani pristanak.

B. Uvod

Svrha ovog intervjua jeste da vas pita o vašim stavovima o promjenama koje su se desile u vezi sa percepcijama, stavovima i ponašanjima mladih ljudi u ključnim programskim oblastima: (1) rodni stavovi; (2) prevencija nasilja; (3) seksualno i reproduktivno zdravlje; (4) zloupotreba alkohola i droga i (5) prevencija seksualnog nasilja, kao rezultat direktnog angažovanja CARE-a i partnera. Intervju bi trebalo da traje oko 90 minuta.

Informacije koje mi date ostaće poverljive. Nikada neću koristiti vaše ime ni u jednom izveštaju. Ako koristim vaš tačan citat, nećete biti identifikovani ni na koji način. Ako nemate ništa protiv, želeo/želela bih da snimim intervju. Tako ću znati da sam tačno zabeležio/la ono što ste rekli. Da li se slažete da mi dozvolite da snimim intervju?

Neka od pitanja koja ću postaviti odnose se na osećanja i privatne aspekte vašeg života. Niste u obavezi da odgovorite ni na jedno pitanje na koje ne želite da odgovorite. Ako želite da preskočite pitanje, samo mi recite. Ako želite da prestanete u bilo kom trenutku, samo mi recite.

Imate li pitanja pre nego što počnemo? (Započni intervju)

C. Osnovne informacije

Pre nego što počnemo, želeo/želela bih da dobijem neke osnovne informacije.

- a. Koliko imate godina?
- b. U koju srednju školu ste išli i u kom periodu?
- c. U kom periodu i koliko dugo ste učestvovali u Programu Y?
- d. U kojim aktivnostima ste učestvovali? Osim radionica, da li ste učestvovali u dodatnim aktivnostima (BMK, kampanje, itd.)?

D. Efekti komponenti Programa

Želeo/želela bih da vas pitam za vaše učešće u Programu YMI

- a. Da li ste učestvovali u **radionicama**?
- b. Koje sesije ili teme su Vam se najviše dopale? Npr. radionica na temu:
 - Značenje 'pola' i značenje 'roda';
 - Karakteristike muškaraca i žena;
 - Tučnjave i vršnjačko nasilje;
 - Nasilje u vezama i seksualno nasilje;
 - Načini rešavanja sporova, tučnjava ili sukoba;
 - Izražavanje emocija i ljutnje;
 - Upotreba alkohola i različitih vrsta droga;
 - Seksualno i reproduktivno zdravlje.
- c. Koje su radionice, po Vašem mišljenju, najviše uticale na učenike i na koji način?
- d. Uz sve ono što ste naučili ili uradili tokom ovih radionica, da li se nešto promenilo kod vas u vezi sa:
 - Idejom o tome šta znači biti mladić u ovoj zajednici, školi, porodici;
 - Prevencijom nasilja;
 - Seksualnim i reproduktivnim zdravljem
 - Zloupotrebom alkohola i droga, i
 - Prevencijom seksualnog nasilja nad devojkama i mladićima?
- e. Da li je učešće na radionicama uticalo na neko od vaših znanja, veština, stavova, ponašanja, na samopouzdanje? Ako jeste, u kojim sferama najviše?
- f. Da li se sećate **kampanja** tokom implementacije programa? Da li ste učestvovali u njima? Koje događaje, materijale ili teme najviše pamтите (npr. leci, Facebook ili Instagram stranica, poster, majice)?
- g. Šta Vam se najviše dopalo?

- h. Uz sve ono što ste naučili ili uradili tokom kampanja, da li se nešto promenilo kod vas u vezi sa:
 - Idejom o tome šta znači biti mladić u ovoj zajednici, školi, porodici;
 - Prevencijom nasilja;
 - Seksualnim i reproduktivnim zdravljem;
 - Zloupotrebom alkohola i droga, i
 - Prevencijom seksualnog nasilja nad devojkama?
- i. Da li je učešće u kampanjama uticalo na neko od vaših znanja, veština, stavova, ponašanja, na samopouzdanje? Ako jeste, u kojim sferama najviše?
- j. Da li ste učestvovali u **BMK**?
- k. Šta Vam se najviše dopalo, vezano za BMK?
- l. Uz sve ono što ste naučili ili uradili tokom BMK aktivnosti, da li se nešto promenilo kod vas u vezi sa:
 - Idejom o tome šta znači biti mladić u ovoj zajednici, školi, porodici;
 - Prevencijom nasilja;
 - Seksualnim i reproduktivnim zdravljem;
 - Zloupotrebom alkohola i droga, i
 - Prevencijom seksualnog nasilja nad devojkama.
- m. Da li je učešće u BMK uticalo na bilo koje od vaših znanja, veština, stavova, ponašanja, na samopouzdanje? Ako jeste, u kojim sferama najviše?
- n. Kada uporedite učešće u radionicama, kampanjama i BMK, šta je po vašem mišljenju imalo najveći uticaj?
- o. Šta je najviše uticalo na: znanje, veštine, samopouzdanje, stavove, ponašanja i u kojim sferama/temama?

E. Efekti na rodne uloge i norme

Želeo/Želela bih da saznam više o vašem shvatanju šta znači biti muškarac i žena u ovoj zajednici.

- Kako bi, po vašem mišljenju, trebalo da izgleda „pravi muškarac“ ili „prava žena“? Šta mislite o poželjnim karakteristikama i društvenim ulogama muškaraca i žena?
- Kako ste se osećali u vezi s tim stvarima kad ste bili u srednjoj školi?
- Da li je Program uticao na vaše znanje, stavove i ponašanja o ovoj temi?
- Šta je najviše doprinelo promeni vaših stavova?
- Da li su na vas uticali i drugi faktori osim Programa?

F. Efekti na nasilje

- Šta spada pod nasilje?
- Postoje li situacije kada je nasilje neophodno? Navedite primer.
- Da li je Program uticao na vaše stavove i ponašanja prema vršnjačkom nasilju i/ili rodno zasnovanom nasilju? Ako jeste, na koji način? Navedite primer.
- Da li ste ikada osećali da biste mogli da udarite devojkicu? Šta se desilo?
- Da li je i kako Program uticao na način na koji reagujete u nasilnim situacijama (npr. sprečavanje nasilnih i konfliktnih situacija; dokazivanje „muške časti“ putem nasilja, itd.)? Da li ste kroz Program stekli određene veštine nenasilne prevencije sukoba? U kojoj meri osećate *samopouzdanje* da sprečite nasilno ponašanje?

G. Efekti na seksualno i reproduktivno zdravlje

- Možete li navesti nekoliko polno prenosivih infekcija i nekoliko kontraceptiva?
- Kakvo je vaše *znanje* o kontraceptivima?
- Kakav je vaš *stav* i odnos prema kontraceptivima?
- Koliko često idete kod lekara da proverite svoje seksualno i reproduktivno zdravlje (zaokružiti)?
- Da li je Program uticao na vaše stavove i ponašanje u vezi sa seksualnim i reproduktivnim zdravljem?

H. Upotreba alkohola i droga

- Kakav je vaš stav o upotrebi alkohola, droga i drugih psihoaktivnih supstanci?
- Kako ste se osećali u vezi s tim stvarima kad ste bili u srednjoj školi?
- Da li je Program uticao na vaše *znanje, stavove i ponašanja* o ovoj temi?
- Šta je najviše doprinelo promeni vaših stavova?
- Da li su na vas uticali i drugi faktori osim Programa?

I. Efekti na seksualno nasilje

- Šta spada pod seksualno nasilje? Ko su, po vašoj proceni, krivci za seksualno nasilje?
- Da li je Program uticao na vaše stavove i ponašanje prema seksualnom nasilju?
- Da li ste bili u situaciji da prisustvujete seksualnom nasilju u svom okruženju? Kako ste reagovali?
- U kojoj meri osećate samopouzdanje i spremnost da sprečite moguće seksualno nasilno ponašanje prema vama od strane partnera s kojim ste u intimnoj vezi?

J. Završna pitanja

Koliko su vam se dopali sledeći aspekti rada i šta vam se najviše dopalo?

- Radionice;
- Aktivnosti u zajednici;
- Način i metod rada sa mladima;
- Komunikacija i druženje tokom projekta;
- Rad moderatora;
- Projekat u cjelini.

Šta biste predložili za dalje razvijanje ovog Programa u budućnosti?

Završno pitanje: Da li biste želeli nešto da dodate na ono što ste danas podělili sa mnom? Imate li bilo kakvih pitanja?

Završetak: Hvala vam mnogo što ste odvojili vreme da razgovarate sa mnom danas i što ste podělili ove informacije. Kao što sam spomenuo/la na početku intervjua, sve što ste podělili je poverljivo. Informacije koje ste podělili pomoći će nam da razumemo iskustva i potrebe mladića i devojaka poput vas, tako da škole i programi mogu da imaju bolje ideje o tome šta mogu da urade da pomognu drugim mladima poput vas. Ako imate bilo kakvih pitanja, pozovite nas ili nas kontaktirajte koristeći informacije navedene u obrascu za saglasnost.

VODIČ ZA INDIVIDUALNE INTERVJUE

A. Postavka intervjua: Pozdrav/ime; individualna pripadnost; svrha; informisani pristanak.

B. Uvod

Intervjui će biti realizovani sa različitim zainteresovanim stranama (predstavnicima zaposlenih u školama – direktori, pedagozi i nastavnici; roditelji; članovi zajednice, itd.). Svrha ovog intervjua jeste da vas pita o vašem mišljenju koje su se promene desile u vezi s percepcijama, stavovima i ponašanjima mladih ljudi u ključnim programskim oblastima: (1) rodni stavovi; (2) prevencija nasilja; (3) seksualno i reproduktivno zdravlje; (4) zloupotreba alkohola i droga i (5) prevencija seksualnog nasilja, a kao rezultat direktnog angažovanja CARE-a i partnera. Intervju bi trebalo da traje oko sat vremena.

Informacije koje mi kažete ostaće poverljive. Nikada neću koristiti vaše ime ni u jednom izveštaju. Ako koristim vaš tačan citat, nećete biti identifikovani ni na koji način. Ako nemate ništa protiv, želeo/želela bih da snimim intervju. Tako ću znati da sam tačno zabeležio/la ono što ste rekli. Da li se slažete da mi dozvolite da snimim intervju?

Neka od pitanja koja ću postaviti odnose se na osećanja i privatne aspekte vašeg života. Niste u obavezi da odgovorite ni na jedno pitanje na koje ne želite da odgovorite. Ako želite da preskočite pitanje, samo mi recite. Ako želite da prestanete u bilo kom trenutku, samo mi recite.

Imate li pitanja pre nego što počnemo? (Započni intervju)

C. Osnovne informacije

Pre nego što počnemo, želeo/želela bih da dobijem neke osnovne informacije.

- a. Koliko imate godina? Odakle ste? Kakav je vaš odnos sa Programom Y (roditelj, nastavnik, stručni saradnik, itd.)?
- b. Koji su neki od izazova sa kojima se mladi ljudi suočavaju u svom životu? U školama, opštoj zajednici, svojim domovima?
 - Rodni odnosi;
 - Vršnjački pritisak i nasilje;
 - Upotreba alkohola i droga;
 - Veze sa mladima/devojkama;
 - Seksualno i reproduktivno zdravlje mladih učenika;
 - Drugi izazovi.
- c. Poslednjih godina u ovom mestu/školi odvijao se projekat pod nazivom Inicijativa mladića. Da li ste primetili neke projektne aktivnosti? Koje? Da li ste i sami učestvovali u nekim aktivnostima ili događajima Inicijative mladića? U kojim?
- d. Šta mislite o ovim aktivnostima? Šta vam se najviše sviđa? Zašto? Šta vam se najmanje sviđa? Zašto?
- e. Da li mislite da je Program napravio neku razliku u celokupnom (školskom) okruženju? Zašto jeste? Zašto nije? Koje su aktivnosti, po vašem mišljenju, bile najvažnije i imale najveći uticaj?
- f. Da li mislite da je Program napravio neku razliku kod mladih ljudi koji su učestvovali u Programu? Zašto jeste ili zašto nije?
- g. Da li ste primetili neke promene u percepciji, stavovima i ponašanju mladih ljudi u oblasti rodni stavova?
- h. Da li ste primetili neke promene u percepciji, stavovima i ponašanju mladih ljudi u oblasti prevencije nasilja?
- i. Da li ste primetili neke promene u percepciji, stavovima i ponašanju mladih ljudi u oblasti seksualnog i reproduktivnog zdravlja?
- j. Da li ste primetili neke promene u percepciji, stavovima i ponašanju mladih ljudi u oblasti zloupotrebe alkohola i droga?
- k. Da li ste primetili neke promene u percepciji, stavovima i ponašanju mladih ljudi u oblasti prevencije seksualnog nasilja?

- l. Da li je Program napravio neku razliku kod vas ili drugih nastavnika/roditelja? Da li je Program promenio nešto u vašem mišljenju o mladićima i devojkama?
- m. Ako bi se Program nastavio sledeće godine, da li biste ga podržali? Zašto da ili zašto ne? Šta biste promenili ili poboljšali?
- n. Šta mislite o ideji da takvi programi postanu deo redovne nastave, obuhvaćene državnim zakonima i strategijama? Ako to podržavate, kako biste ih uključili u nastavni plan i program i kako biste ih implementirali?

Prilog B

Tabela 1. | Opis uzorka u intervjuima i fokus grupama

Grupa	Ime	Pol	Metod	Ukupan broj učesnika	Lokacija
Sadašnje i bivše osoblje projekta i partnera	CARE i lokalno osoblje OCD	M (3), F (2)	Fokus grupa	5	Zapadni Balkan
Mladi ljudi	BMK generacija 2017-2020	M (1), F (4)	Fokus grupa	5	Albanija
Mladi ljudi	BMK generacija 2013-2016 and 2017-2020	M (3), F (5)	Fokus grupa	8	BiH/RS
Mladi ljudi	BMK generacija 2013-2016	M (1)	Polustrukturisani intervju	1	BiH/RS
Mladi ljudi	BMK generacija 2013-2016 and 2017-2020	M (1), F (2)	Fokus grupa	3	BiH/FBiH
Mladi ljudi	BMK generacija 2013-2016 and 2017-2020	M (3), F (1)	Fokus grupa	4	Kosovo*
Mladi ljudi	BMK generacija 2013-2016	M (1)	Polustrukturisani intervju	1	Hrvatska
Mladi ljudi	BMK generacija 2013-2016 and 2017-2020	M (2)	Fokus grupa	2	Srbija
Zainteresovane strane	Univerzitetski profesor	F (1)	Polustrukturisani intervju	1	Albanija
Zainteresovane strane	Direktor škole	F (1)	Polustrukturisani intervju	1	Albanija
Zainteresovane strane	Direktor škole/školski pedagog	F (2)	Polustrukturisani intervju	2	BiH
Zainteresovane strane	Školski pedagog/predstavnik ministarstva iz BPK	F (2)	Polustrukturisani intervju	2	BiH
Zainteresovane strane	Direktor škole/školski pedagog	F (2)	Polustrukturisani intervju	2	Hrvatska
Zainteresovane strane	Predstavnik ministarstva/školski pedagog	F (2)	Polustrukturisani intervju	2	Srbija
Zainteresovane strane	Direktor škole	M (1)	Polustrukturisani intervju	1	Kosovo*
Zainteresovane strane	Školski pedagog	M (1)	Polustrukturisani intervju	1	Kosovo*
Ukupan broj		M (17), Ž (24)		41	

Tabela 2. | Matrica studije uticaja

Aspekti programa	Uticaj i promena		
	Negativan	Neutralan	Pozitivan
Program uopšte			X
Rodni stavovi			X
Prevenција nasilja			X
Seksualno i reproduktivno zdravlje			X
Zloupotreba alkohola i droga		X	
Prevenција seksualnog nasilja		X	
Uticaj radionica			X
Uticaj kampanja			X
Uticaj BMK			X
Budućnost programa			X

ISTRAŽIVANJE

Studija uticaja projekta

Januar, 2023

YMI program je bio podržan od strane:

With funding from
 Austrian
Development
Cooperation

 Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

 OAK
FOUNDATION

STATUS

 PERPETUUM MOBILE
PERPETUUM MOBILE

 YOUTH
CENTER

 YOUTH SOCIETY
CENTER

 CENTAR E8

smartKOLEKTIV

 SIT

ymca

 Institute for
Population and
Development

 care®